

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЯРЕМА ВАЛЕРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 342.9+355.233.231.1

ДИСЕРТАЦІЯ
**ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Валерій ЯРЕМА

Науковий керівник: Гецько Михайло Михайлович, кандидат юридичних
наук, доцент.

Ужгород – 2026

АНОТАЦІЯ

Ярема В. В. Правові засади національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» (081 – Право). – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України. Ужгород, 2026.

У роботі здійснено комплексне дослідження правових засад національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу.

З'ясовано, що роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період дії правового режиму воєнного стану полягає у зміцненні стійкості українського суспільства, підвищенні якості та кількості кадрового ресурсу Збройних Сил України й інших військових формувань за рахунок посилення індивідуальної готовності громадян до захисту держави, активної участі у відсічі російській збройній агресії у лавах сил оборони. На доктринальному рівні доведено, що педагогічна концепція, спрямована на формування особистості з пацифістським світоглядом, не готової до застосування сили в разі необхідності, засвідчила свою незастосовність в умовах тривалого збройного конфлікту. Тому завданням правової науки за таких умов є побудова прозорої, несуперечливої та гуманістичної за своїми цілями стратегії правового забезпечення національно-патріотичного виховання, до формування якої мають бути залучені представники Збройних Сил України та інших військових формувань, правознавці, представники педагогічної науки, громадські організації та інші інститути громадянського суспільства.

Акцентовано увагу на тому, що детальна правова регламентація виховного процесу не притаманна в цілому демократичним правовим державам і є переважно властивістю авторитарного державного устрою. Однак загроза суверенітету та територіальній цілісності України обумовлює необхідність змін сталих підходів до проблеми врегулювання цілей, видів і

результату виховання. Це не означає відхід України від демократичних стандартів. В умовах, коли демократичні надбання нашої держави знаходяться під загрозою руйнування внаслідок військових та інформаційно-психологічних операцій російської федерації, збереження державного ладу, суверенітету, системи гарантій прав і свобод людини та громадянина можливо лише за умови їх захисту із зброєю в руках, що обумовлює мету та спрямованість національної системи виховання.

Обґрунтовано, що мета національно-патріотичного виховання офіцера Збройних Сил України полягає у формуванні всебічно розвиненої, високопрофесійної особистості, здатної ефективно керувати особовим складом, приймати відповідальні та етичні рішення, у тому числі в складних бойових умовах. Це включає не лише набуття ґрунтовних військових знань та навичок, але й розвиток критичного мислення, стратегічного бачення та високих морально-психологічних якостей. Принципи національно-патріотичного виховання офіцерів запасу як провідні засади здійснення впливів на формування їх ціннісно-мотиваційної, морально-етичної, професійно-компетентної, когнітивно-аналітичної та комунікативної сфери особистості поділяються на загальні (верховенства права, законності та ін.), які характерні для багатьох сфер суспільних відносин, та спеціальні, характерні саме для системи підготовки офіцерів запасу (принципи національної ідентичності та патріотизму, професіоналізму та компетентності, лідерства та ініціативності, примату правової поведінки, морально-психологічної стійкості, колективізму та взаємодопомоги; критичного мислення та креативності, гуманізму та поваги до прав людини, адаптивності, поваги до традицій та інновацій, екологічної свідомості).

Охарактеризовано механізм правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, який являє собою сукупність правових інструментів, призначених для формування у них цінностей, мотивів, професійно важливих якостей, необхідних для несення у майбутньому військової служби, а також підтримання належного фізичного,

інтелектуального та мотиваційного рівня під час перебування у запасі. Структура цього механізму складається переважно з елементів, які характеризують його підтримуючий характер, наявність широкого спектру дискреційних повноважень та альтернативних методів вирішення типових завдань і включає: правові акти, правовідносини, акти застосування права, правову свідомість, правову культуру, функції та форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу.

На підставі аналізу механізму правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу обґрунтовано, що до його складу входять лише ті соціальні відносини, якими встановлено права, обов'язки та відповідальність суб'єктів виховного процесу, а також цілі, завдання, критерії оцінювання результатів виховання і суб'єктний склад його учасників. Процес формування у ціннісно-мотиваційній сфері майбутнього офіцера запасу особистісних конструктів, які передбачають його поведінку відповідно до ідей патріотизму, відбувається поза межами правовідносин.

З'ясовано, що у сфері національно-патріотичного виховання офіцерів запасу виникають різноманітні правовідносини, комплексний характер яких обумовлений широким колом галузей права, які забезпечують досягнення цілей виховного процесу. Найважливіше місце серед них посідають адміністративно-правові відносини. За змістом адміністративні правовідносини у сфері національно-патріотичного виховання офіцерів запасу включають наступні групи: а) організаційні, пов'язані з розробкою, затвердженням та виконанням програм національно-патріотичного виховання; б) контрольні, пов'язані з отриманням інформації про ефективність застосованих програм, форм і методів національно-патріотичного виховання, і їх коригуванням у разі потреби; в) розпорядчі, зміст яких становить видання наказів, директив, розпоряджень щодо проведення виховних заходів.

Визначено та охарактеризовано чотири форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, до яких віднесено:

нормативно-правове, інституційно-правове, процедурне (процесуальне) та інформаційно-правове забезпечення, для кожної форми виокремлено її позитивні риси та недоліки.

На підставі аналізу досвіду держав – членів НАТО з'ясовано, що підготовка офіцерів запасу розглядається не лише як елемент кадрового резерву, а як комплексний правовий і освітній інститут, спрямований на формування професійної, морально стійкої та національно зорієнтованої офіцерської еліти. Ключовим є поєднання військово-професійної підготовки з етичним, правовим і лідерським вихованням, що забезпечує готовність до дій у складних бойових та кризових умовах. Американська модель підготовки офіцерів запасу (ROTC, OCS, BOLC) демонструє високий рівень нормативної визначеності, інституційної цілісності та наступності навчання. Вона базується на чітких правових вимогах, багаторівневій системі відбору та постійному акценті на розвитку етичного лідерства, управлінської рефлексії і правосвідомості, що дозволяє розглядати її як ефективний інструмент національно-патріотичного виховання. Європейський досвід, зокрема модель підготовки офіцерів запасу у Швеції, засвідчує актуальність інтеграції військової підготовки з цивільною освітою та ринком праці. Нормативно закріплена можливість академічної відпустки, гнучкі форми служби (RO1 та RO2), а також активна участь неурядових і профспілкових організацій сприяють підвищенню привабливості служби та стабільності кадрового резерву. Водночас навіть в економічно благополучних державах система підготовки офіцерів запасу стикається з організаційними та нормативними викликами, зокрема щодо своєчасності відбору, адаптації навчальних форматів до потреб студентів і забезпечення достатніх обсягів набору. Це свідчить про необхідність постійного коригування правового регулювання з урахуванням змін безпекового середовища та демографічних факторів.

Обґрунтовано, що імплементація зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу в українську практику доцільна шляхом комплексного

поєднання правового, освітнього та виховного компонентів, що передбачає нормативне закріплення багаторівневої системи відбору й підготовки, інтеграцію військової освіти з цивільною (зокрема через механізми академічної відпустки та модульного навчання), системне формування етичного лідерства, правосвідомості й національно-патріотичних цінностей, а також розвиток інституційного представництва інтересів офіцерів запасу через професійні та громадські об'єднання з метою підвищення мотивації до служби, стійкості кадрового резерву та спроможності Збройних Сил України діяти в умовах тривалої воєнної загрози.

Встановлено, що в умовах тривалих бойових дій високої інтенсивності однією з ключових проблем є обмежена здатність чинної системи підготовки офіцерів запасу оперативно компенсувати кадрові втрати молодших командирів, зокрема, на рівні командирів взводів і рот. На підставі аналізу чинників, які негативно впливають на спроможності системи підготовки офіцерів запасу, запропоновано внесення змін до частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яка має бути доповнена такою категорією громадян, що мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, як громадяни, що проходять військову підготовку громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу.

Акцентовано увагу на тому, що чинна модель підготовки офіцерів запасу орієнтована переважно на формальні критерії, що не завжди дозволяє повною мірою оцінити лідерський потенціал, рівень мотивації та готовність особи до виконання управлінських функцій у бойових умовах. З'ясовано, що судова практика 2022–2025 років свідчить про наявність численних випадків ухилення офіцерів запасу від призову. Констатовано наявність прогалини у законодавстві, пов'язаної з відсутністю правової визначеності у випадках, якщо студент медичного або фармацевтичного закладу вищої освіти визнаний придатним до військової служби за станом здоров'я, але непридатним за результатами професійного психологічного відбору. Це

породжує правову лазівку для уникнення виконання військового обов'язку. Запропоновано шляхи вирішення цієї проблеми.

Визначено, що для оцінювання рівня придатності кандидатів нормативно-правовими актами Міністерства оборони України та Правилами конкурсного відбору громадян України для проходження військової підготовки за програмою офіцерів запасу суб'єктів освітньої діяльності визначені та використовуються широко відомі й неодноразово поширені за допомогою паперових та інтерактивних цифрових джерел методики російських психологів 40–50 річної давності. Обґрунтовано необхідність переглянути відповідність психодіагностичних методик, рекомендованих для використання, критеріям доцільності, валідності, надійності та конфіденційності.

З'ясовано, що залишається гостро актуальною проблема забезпечення військових кафедр зразками сучасної військової техніки та озброєнь або надання їм можливості використовувати можливості інших суб'єктів для надання майбутнім офіцерам уявлень про можливості ведення сучасного бою. Аргументовано, що ефективність національно-патріотичного виховання потребує формування у максимально наближених до умов проходження служби ситуаціях професійно важливих ціннісних, мотиваційних, лідерських та інших якостей. Такі якості не можуть бути сформовані в аудиторії під час слухання лекцій, для їх закріплення потрібний широкий спектр методів освітньої діяльності, у першу чергу ігрових – імітаційних та рольових. Досвід підготовки офіцерів запасу, зокрема, у Державному податковому університеті, свідчить про доцільність збільшення використання практичних кейсів та тренувань, що імітують реальні бойові умови з акцентом на оперативному та якісному виконанні бойових завдань із мінімальними втратами особового складу. Це дозволяє плідно використовувати ці інструменти для підвищення стійкості та гуманізму майбутніх офіцерів як елементів їх національно-патріотичної культури. Використання After Action Review (або дебрифінгу) після проходження смуг перешкод та кілл-хаусів з

акцентуванням уваги на розвитку національно-патріотичних якостей офіцерів запасу й активізація їх особистої рефлексії дозволить подолати головну проблему національно-патріотичного виховання офіцерів запасу – слабкість органічного зв'язку між реальною військовою службою в умовах воєнного стану і концептуальними напрацюваннями теоретиків у галузі педагогічно-виховних процесів.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про вищу освіту», а також до Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженого постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, національна безпека, військовослужбовці, військова служба, підготовка військових кадрів, військова освіта, мобілізація, резерв, добросесність, професійна етика, етична поведінка, адміністративні засади, правові засади, механізм правового забезпечення.

ABSTRACT

Yarema V. V. Legal Foundations of National-Patriotic Education in the System of Reserve Officer Training. – Qualifying research paper published as a manuscript .

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» (08 – Law). – State University «Uzhhorod National University», Ministry of Education and Science of Ukraine, Uzhhorod, 2026.

The dissertation presents a comprehensive study of the legal foundations of national-patriotic education within the system of reserve officer training.

It has been established that the role of national-patriotic education in ensuring national security under the legal regime of martial law consists in strengthening the resilience of Ukrainian society and enhancing both the quality and quantity of personnel resources of the Armed Forces of Ukraine and other military formations by increasing individual citizens' readiness to defend the state and to actively participate in repelling Russian armed aggression within the ranks of the defense forces. At the doctrinal level, it is demonstrated that a pedagogical concept aimed at forming an individual with a pacifist worldview, unprepared to use force when necessary, has proven ineffective under conditions of prolonged armed conflict. Therefore, under such circumstances, the task of legal science is to develop a transparent, coherent, and humanistic strategy of legal support for national-patriotic education, the formation of which should involve representatives of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, legal scholars, representatives of pedagogical science, public organizations, and other civil society institutions.

Attention is drawn to the fact that detailed legal regulation of the educational process is generally not characteristic of democratic states governed by the rule of law and is predominantly a feature of authoritarian political systems. However, threats to Ukraine's sovereignty and territorial integrity necessitate revising established approaches to regulating the goals, types, and outcomes of education. This does not imply Ukraine's departure from democratic standards. In conditions

where the democratic achievements of our state are threatened with destruction as a result of military and information-psychological operations of the Russian Federation, preservation of the constitutional order, sovereignty, and the system of guarantees of human and civil rights and freedoms is possible only through their defense by force of arms, which determines the purpose and orientation of the national education system.

It is substantiated that the purpose of national-patriotic education of an officer of the Armed Forces of Ukraine is to form a comprehensively developed, highly professional individual capable of effectively commanding personnel and making responsible and ethical decisions, including in complex combat conditions. This includes not only the acquisition of fundamental military knowledge and skills but also the development of critical thinking, strategic vision, and high moral and psychological qualities.

The principles of national-patriotic education of reserve officers, as guiding foundations for influencing the formation of their value-motivational, moral-ethical, professional-competence, cognitive-analytical, and communicative spheres of personality, are divided into general principles (rule of law, legality, etc.), characteristic of many spheres of social relations, and special principles specific to the reserve officer training system (national identity and patriotism; professionalism and competence; leadership and initiative; primacy of lawful conduct; moral and psychological resilience; collectivism and mutual assistance; critical thinking and creativity; humanism and respect for human rights; adaptability; respect for traditions and innovations; environmental awareness).

The mechanism of legal support for national-patriotic education of reserve officers is characterized as a set of legal instruments designed to form in them values, motivations, and professionally significant qualities necessary for future military service, as well as to maintain an appropriate physical, intellectual, and motivational level while in reserve status. The structure of this mechanism consists primarily of elements reflecting its supportive nature, the presence of broad discretionary powers and alternative methods for solving typical tasks, and

includes: legal acts, legal relations, acts of application of law, legal consciousness, legal culture, and the functions and forms of legal support for national-patriotic education of reserve officers.

Based on the analysis of this mechanism, it is substantiated that it encompasses only those social relations that establish the rights, duties, and responsibilities of subjects of the educational process, as well as its goals, objectives, evaluation criteria, and the composition of its participants. The process of forming personal constructs in the value-motivational sphere of a future reserve officer, which determine behavior in accordance with the ideas of patriotism, occurs outside the framework of legal relations.

It has been established that various legal relations arise in the field of national-patriotic education of reserve officers, the complex nature of which is determined by a wide range of branches of law that ensure the achievement of the goals of the educational process. The most significant among them are administrative-legal relations. By content, administrative legal relations in this sphere include: (a) organizational relations related to the development, approval, and implementation of national-patriotic education programs; (b) control relations related to obtaining information about the effectiveness of applied programs, forms, and methods and their adjustment if necessary; (c) regulatory relations consisting in issuing orders, directives, and instructions concerning educational activities.

Four forms of legal support for national-patriotic education of reserve officers are identified and characterized: normative-legal, institutional-legal, procedural, and informational-legal support, with positive features and shortcomings of each form outlined.

Based on an analysis of the experience of NATO member states, it is established that reserve officer training is regarded not merely as a personnel reserve element but as a comprehensive legal and educational institution aimed at forming a professional, morally resilient, and nationally oriented officer elite. The key factor is the integration of military-professional training with ethical, legal, and

leadership education, ensuring readiness for action in complex combat and crisis conditions. The American reserve officer training model (ROTC, OCS, BOLC) demonstrates a high level of normative certainty, institutional coherence, and continuity of education. It is based on clear legal requirements, a multi-level selection system, and a constant emphasis on the development of ethical leadership, managerial reflection, and legal consciousness, allowing it to be considered an effective instrument of national-patriotic education. The European experience, in particular the reserve officer training model in Sweden, confirms the relevance of integrating military training with civilian education and the labor market. The legally enshrined possibility of academic leave, flexible forms of service (RO1 and RO2), and the active participation of non-governmental and trade union organizations contribute to increasing the attractiveness of service and the stability of the personnel reserve. At the same time, even in economically prosperous states, the reserve officer training system faces organizational and regulatory challenges, particularly regarding the timeliness of selection, adaptation of training formats to students' needs, and ensuring sufficient recruitment volumes. This indicates the need for continuous adjustment of legal regulation in light of changes in the security environment and demographic factors.

It is substantiated that the implementation of foreign experience in reserve officer training into Ukrainian practice is advisable through a comprehensive combination of legal, educational, and formative components, providing for normative consolidation of a multi-level system of selection and training, integration of military education with civilian education (including through mechanisms of academic leave and modular training), systematic development of ethical leadership, legal consciousness, and national-patriotic values, as well as the development of institutional representation of reserve officers' interests through professional and public associations in order to increase motivation for service, stability of the personnel reserve, and the capability of the Armed Forces of Ukraine to operate under conditions of prolonged military threat.

It has been established that under conditions of prolonged high-intensity combat operations, one of the key problems is the limited ability of the existing reserve officer training system to promptly compensate for personnel losses among junior commanders, particularly at the platoon and company commander levels. Based on an analysis of factors negatively affecting the capabilities of the reserve officer training system, amendments to Part Three of Article 23 of the Law of Ukraine “On Mobilization Preparation and Mobilization” are proposed, supplementing it with a category of citizens entitled to deferment from conscription during mobilization for a special period, namely citizens undergoing military training under the reserve officer training program.

It is emphasized that the current reserve officer training model is oriented primarily toward formal criteria, which do not always allow for a comprehensive assessment of leadership potential, motivation level, and readiness to perform managerial functions in combat conditions. It has been clarified that judicial practice in 2022–2025 indicates numerous cases of reserve officers evading conscription. A legislative gap is identified due to the absence of legal certainty in cases where a student of a medical or pharmaceutical higher education institution is recognized as fit for military service on health grounds but unfit according to the results of professional psychological selection. This creates a legal loophole for avoiding military duty. Ways to resolve this issue are proposed.

It is determined that for assessing candidates’ suitability, regulatory acts of the Ministry of Defense of Ukraine and the Rules of Competitive Selection of Citizens of Ukraine for Military Training under the Reserve Officer Training Program of Educational Institutions define and use widely known methodologies of Russian psychologists developed 40–50 years ago, repeatedly disseminated through printed and interactive digital sources. The necessity of reviewing the compliance of recommended psychodiagnostic methods with criteria of expediency, validity, reliability, and confidentiality is substantiated.

It has been clarified that the problem of providing military departments with modern samples of military equipment and armaments, or enabling them to use the

capacities of other entities to provide future officers with an understanding of modern warfare capabilities, remains highly relevant. It is argued that the effectiveness of national-patriotic education requires the formation of professionally significant value-based, motivational, leadership, and other qualities in situations maximally approximated to real service conditions. Such qualities cannot be formed solely in classrooms through lectures; their consolidation requires a broad range of educational methods, primarily game-based, simulation, and role-playing methods. The experience of reserve officer training, in particular at the State Tax University, demonstrates the expediency of increasing the use of practical case studies and exercises simulating real combat conditions with an emphasis on prompt and high-quality execution of combat tasks with minimal personnel losses. This makes it possible to effectively use these instruments to enhance the resilience and humanism of future officers as elements of their national-patriotic culture. The use of After Action Review (debriefing) following obstacle courses and kill-house exercises, with emphasis on developing national-patriotic qualities of reserve officers and activating their personal reflection, will help overcome the main problem of national-patriotic education of reserve officers – namely, the weak organic connection between real military service under martial law and the conceptual developments of theorists in the field of pedagogical and educational processes.

Proposals have been formulated to amend and supplement the Laws of Ukraine “On Military Duty and Military Service,” “On Mobilization Preparation and Mobilization,” “On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Affirmation of Ukrainian National and Civic Identity,” “On Higher Education,” as well as the Procedure for Conducting Military Training of Citizens of Ukraine under the Reserve Officer Training Program, approved by Government Resolution No. 48 of 1 February 2012.

Keywords: national-patriotic education; military-patriotic education; national security; military personnel; military service; military personnel training; military

education; mobilization; reserve; integrity; professional ethics; ethical conduct; administrative foundations; legal foundations; mechanism of legal support.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ярема В.В. Особливості правового забезпечення основних напрямів національно-патріотичного виховання в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 100–104. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.18>

2. Ярема В.В. Функції правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 314–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/77>

3. Ярема В. Основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.29>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Ярема В.В. Види національно-патріотичного виховання в Україні. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2023 р.)*. Львів, 2023. С. 231–234.

5. Ярема В.В. Напрями національно-патріотичного виховання в Україні. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року)*. Кропивницький, 2023. С. 135–138.

6. Ярема В.В. Основні функції національно-патріотичного виховання військовослужбовців. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки:*

збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року, Київ – Львів – Харків). Львів, 2024. С. 1074–1077.

7. Ярема В.В. Роль патріотизму у системі професійно важливих якостей особистості військовослужбовців та правові засоби його забезпечення. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції* (м. Біла Церква, 22 листопада 2024 року). Вінниця, 2024. С. 227–229.

8. Ярема В. В. Мета правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 06 грудня 2024 року). Львів, 2024. С. 242–243.

9. Ярема В. Сутнісні ознаки правового забезпечення національно-патріотичного виховання в Україні. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року). Кропивницький, 2024. С. 293–296.

10. Ярема В. Підготовка офіцерів запасу в умовах правового режиму воєнного стану: проблеми та перспективи. *Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції»* (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький, 2025. С. 677–679.

Зміст

Перелік умовних скорочень	18
Вступ	19
Розділ 1 Правова характеристика національно-патріотичного виховання як елемента підготовки військовослужбовців	30
1.1 Роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період правового режиму воєнного стану	30
1.2 Національно-патріотичне виховання військовослужбовців як об'єкт правового регулювання	44
1.3 Мета, завдання та принципи національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу	59
Висновки до розділу 1	83
Розділ 2 Механізм правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу	87
2.1 Характеристика механізму правового забезпечення підготовки офіцерів запасу	87
2.2 Функції правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу	113
2.3 Форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу	124
Висновки до розділу 2	136
Розділ 3 Шляхи розвитку правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу	145
3.1 Напрями імплементації зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу	145
3.2 Підвищення ефективності правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу	167
Висновки до розділу 3	186
Висновки	193
Список використаних джерел	207
Додатки	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

BOLC	Basic Officer Leader Course
CATS	Combined Arms Training Strategy
OCS	Officer Candidate School
ROTC	Reserve Officers' Training Corps
UCMJ	Uniform Code of Military Justice
ВВНЗ	вищий військовий навчальний заклад
ВНП	військовий навчальний підрозділ
ЄС	Європейський Союз
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗФПВО	заклад фахової передвищої військової освіти
НАТО	Північноатлантичний Альянс
НПВ	національно-патріотичне виховання
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СБС	Сили безпілотних систем Збройних Сил України
США	Сполучені Штати Америки
УПА	Українська повстанська армія

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Підготовка офіцерів запасу в Україні у сучасних умовах зазнає суттєвого впливу повномасштабної збройної агресії російської федерації, що об'єктивно зумовлює необхідність переосмислення її змісту, цілей і організаційних засад.

Довгий час в українській педагогіці панували ідеї про необхідність розвивати у здобувачів освіти миролюбство і толерантність, що передбачало вміння йти на компроміси, жертвувати деякими своїми інтересами, бути поступливим. Завдяки зусиллям російської пропаганди наративи про «мирну націю хліборобів» активно впроваджувалися в український дискурс і сприяли пацифікації суспільної свідомості. У цілому це було співзвучно тенденціям ейфорії, що виникла у західному світі після закінчення холодної війни і сконцентрована у перекладеній на десятки іноземних мов книзі Ф. Фукуями «Кінець історії та остання людина» (1992 р.), в якій проголошується остаточна перемога ліберальної демократії як форми правління для всіх націй. Панування в багатьох демократичних державах ідей про поступове зникнення підстав для збройних конфліктів призвело для суттєвого скорочення армій та скасування загального військового обов'язку.

В Україні ці тенденції супроводжувалися ще й активним російським впливом. Якщо у 1991 році численність Збройних Сил України складала 980 тис. військовослужбовців, то у 2010 році – 140 тис. Грошове забезпечення офіцерів цього військового формування межувало з рівнем бідності, військова техніка та озброєння активно розпродавалися та дарувалися російській федерації. За таких умов держава і суспільство не відчували потреби у формуванні корпусу офіцерів запасу, основною причиною збереження їх підготовки залишилося бажання здобувачів освіти після отримання диплому проходити службу в якості атестованих співробітників правоохоронних органів. Указом Президента України В. Януковича 14 жовтня 2013 року № 562/2013 було скасовано призов до Збройних сил

України та інших військових формувань (крім внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України). Тільки ціною безпрецедентної концентрації зусиль сил оборони України та громадянського суспільства вдалося зберегти державність у 2014 році, під час першого етапу російської збройної агресії.

Переосмислення потреби держави в офіцерах запасу сприяло підвищенню уваги до цього виду підготовки в умовах збройного конфлікту. Під час п'яти перших хвиль мобілізації 2014–2015 років було призвано на військову службу 15,2 тисячі офіцерів запасу, значна кількість яких продовжила службу на контрактній основі. У 2018 році до лав Збройних Сил України та інших військових формувань було призвано 500 офіцерів запасу за 37–ма військово-обліковими спеціальностями, у 2019 їх кількість збільшилася до 700, у 2020 – до 850. У цьому ж році було прийнято на військову службу за контрактом близько 3000 офіцерів запасу. Під час правового режиму воєнного стану кількість призваних офіцерів запасу не оприлюднювалася, однак, судячи з аналізу інших документів, ця категорія осіб є дієвим кадровим резервом Збройних Сил України та інших військових формувань.

Однак десятиліття руйнування системи підготовки військових кадрів не могли не позначитися на якості підготовки офіцерів запасу та розвиненості в них національно-патріотичних якостей. Серед осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ст. 336 Кримінального кодексу України за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, представлені й офіцери запасу. Не зважаючи на спроби суттєво оновити нормативно-правове забезпечення підготовки офіцерів запасу у 2025 році, ще мають місце окремі рудименти радянської епохи, які знижують ефективність досліджуваного виду підготовки.

Іншою проблемою є недостатня предметність національно-патріотичного виховання, що знайшло своє відображення у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української

національної та громадянської ідентичності». Як наслідок, у чинних стратегіях та операційних планах результативність формування патріотичних якостей вимірюється кількістю проведених заходів за участі представників органів державної влади і місцевого самоврядування. Формально-імітаційний підхід до національно-патріотичного виховання в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності потребує суттєвого коригування, у тому числі шляхом внесення змін до чинних правових актів.

У роботі використано науково-теоретичні напрацювання таких вчених, як: В. Авер'янов, Д. Белов, М. Белова, Ю. Бисага, Н. Бортник, І. Зайцев, В. Зьолка, Т. Карабін, В. Карпенко, М. Клемпарський, О. Кобзарь, Т. Коломоєць, В. Колпаков, І. Коропатнік, О. Костенко, Я. Лазур, О. Ноздрачов, І. Пирога, М. Савчин, Д. Слабкий, С. Стеценко, С. Стецюк, Н. Христинченко, Л. Чистоклетов, В. Шамрай, Л. Швед, І. Шопіна, В. Шульгін, В. Ягупов. Однак проблематика національно-патріотичного виховання в умовах правового режиму воєнного стану ще не здобула достатнього висвітлення у теоретичних джерелах, а питання правового забезпечення підготовки офіцерів запасу практично не привертало уваги вчених-правознавців. Це не узгоджується з правовою, політичною, військовою, педагогічною важливістю підготовки офіцерського корпусу в умовах повномасштабної російської збройної агресії й обумовлює актуальність обраної теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію підготовлено відповідно до розділу 5 Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 141–р, п.6 Додатку 3 Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 2024 р. № 864, п.13 Операційного плану заходів з реалізації у

2023–2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322, п. 44 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, п. 3.4 Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року, затвердженого наказом Міністерства оборони України 27 жовтня 2023 року № 637.

Дисертація виконана відповідно до наукової теми Ужгородського національного університету «Європеїзація публічного права України в контексті виконання умов приєднання до ЄС: рушії, впливи, виклики війни» (номер державної реєстрації 0123U102651).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягала в тому, щоб на основі аналізу теоретико-методологічних джерел, нормативно-правових актів та правозастосовної діяльності охарактеризувати правові основи національно-патріотичного виховання у процесі підготовки офіцерів запасу, а також розробити пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства та організаційних механізмів у даній сфері.

Вказана мета зумовила формулювання та виконання наступних завдань:

з'ясувати роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період правового режиму воєнного стану;

охарактеризувати національно-патріотичне виховання військовослужбовців як об'єкт правового регулювання;

визначити мету, завдання та принципи національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу;

репрезентувати механізм правового забезпечення підготовки офіцерів запасу;

висвітлити особливості функцій правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу;

охарактеризувати форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу;

систематизувати напрями імплементації зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу;

окреслити шляхи підвищення ефективності правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу.

Предметом дослідження є правові засади національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертації становить комплекс світоглядних, загальнологічних та правових способів пізнання, поєднання яких дозволило всебічно розкрити специфіку об'єкта аналізу та в повному обсязі реалізувати заплановану програму наукового пошуку. За допомогою *системно-структурного методу* з'ясовано роль національно-патріотичного виховання як невід'ємного складника загальної системи забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану (підрозділ 1.1). Завдяки застосуванню *формально-юридичного методу* охарактеризовано національно-патріотичне виховання військовослужбовців як специфічний об'єкт правового регулювання (підрозділ 1.2). Шляхом використання *телеологічного методу* визначено цільову спрямованість, ключові завдання та засадничі принципи національно-патріотичного виховання у межах системи підготовки офіцерів запасу (підрозділ 1.3). За допомогою *структурно-правового методу* репрезентовано механізм правового забезпечення підготовки офіцерів запасу як комплексну структуру правових засобів, інститутів та процедур (підрозділ 2.1). Застосування *функціонального методу* дозволило висвітлити особливості та змістовне наповнення функцій правового забезпечення підготовки офіцерів запасу (підрозділ 2.2). Використання *логіко-семантичного методу* дало змогу охарактеризувати основні форми правового забезпечення національно-

патріотичного виховання та уточнити їх правову природу (підрозділ 2.3). Завдяки *порівняльно-правовому методу* проведено аналіз та систематизовано ключові напрями імплементації досвіду провідних держав-членів НАТО у сфері підготовки офіцерів запасу (підрозділ 3.1). За допомогою *методу правового моделювання* окреслено перспективні шляхи підвищення ефективності правового регулювання та вдосконалення виховної складової у системі підготовки військових кадрів (підрозділ 3.2).

Нормативну базу дослідження складають нормативно-правові акти, якими регулюється військова підготовка, формування національної ідентичності та основи національно-патріотичного виховання громадян України в цілому, а також офіцерів запасу зокрема.

Науково-теоретичну основу дослідження складають теоретичні праці українських та зарубіжних вчених, в яких висвітлено правові, філософські, політичні, педагогічні, психологічні, соціологічні та управлінські аспекти підготовки офіцерів запасу.

Емпіричною базою дослідження стали: аналітична і статистична звітність суб'єктів публічного адміністрування та органів військового управління, судові рішення, публіцистичні публікації та систематизовані довідкові ресурси.

Наукова новизна отриманих результатів полягала в тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень, в якому на основі аналізу теоретичних, нормативно-правових та емпіричних джерел визначено концептуальні правові засади національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу, а також окреслено шляхи розвитку правових актів та правозастосовної практики у досліджуваній сфері. У роботі сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, основні з яких такі:

вперше:

визначено основні чинники впливу національно-патріотичного виховання на стан національної безпеки, до яких віднесено: формування оборонної свідомості, посилення мотивації до здобуття військових професій,

консолідація українського суспільства, формування нульової толерантності до українофобства, сепаратизму та шовінізму, формування активної громадянської позиції, сприяння соціальній активності та відповідальності, відновлення та збереження історичної пам'яті, культивування кращих рис української ментальності, захисту ідентичності та інформаційного простору;

на доктринальному рівні доведено, що педагогічна концепція, спрямована на формування особистості з пацифістським світоглядом, не готової до застосування сили в разі необхідності, засвідчила свою незастосовність в умовах тривалого збройного конфлікту. Тому завданням правової науки за таких умов є побудова прозорої, несуперечливої та гуманістичної за своїми цілями стратегії правового забезпечення національно-патріотичного виховання, до формування якої мають бути залучені представники Збройних Сил України та інших військових формувань, правознавці, представники педагогічної науки, громадські організації та інші інститути громадянського суспільства;

на підставі аналізу механізму правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу обґрунтовано, що до його складу входять лише ті соціальні відносини, якими встановлено права, обов'язки та відповідальність суб'єктів виховного процесу, а також цілі, завдання, критерії оцінювання результатів виховання і суб'єктний склад його учасників. Процес формування у ціннісно-мотиваційній сфері майбутнього офіцера запасу особистісних конструктів, які передбачають його поведінку у відповідності з ідеями патріотизму, відбувається поза межами правовідносин;

визначено та охарактеризовано чотири форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, до яких віднесено: нормативно-правове, інституційно-правове, процедурне (процесуальне) та інформаційно-правове забезпечення, для кожної форми виокремлено її позитивні риси та недоліки;

удосконалено:

розуміння завдань національно-патріотичного виховання офіцера запасу, які включають: формування лідерських якостей; зміцнення потреби у постійному підвищенні професійної компетентності; прищеплення національно-патріотичних цінностей; розвиток морально-психологічної стійкості; формування правової поведінки та правової свідомості; посилення критичного мислення та аналітичних здібностей; інтеріоризація етичних норм та принципів доброчесності; підготовка до постійного самовдосконалення; розвиток комунікативних навичок;

узагальнення досвіду підготовки офіцерів запасу США, яка ґрунтується на поєднанні а) академічної освіти, військової підготовки та етичного виховання з метою забезпечення готовності до бойових дій; б) навчання на реалістичних тактичних сценаріях із великою увагою до формування моральної стійкості, що досягається через структуровані заняття з військової етики, права збройних конфліктів і Кодексу військової юстиції США (Uniform Code of Military Justice); в) активного використання опитувань у колективі для оцінки доброчесності з метою отримання об'єктивної інформації про кожного майбутнього офіцера; г) проходження курсу розвитку лідерських якостей (LDAC), завдяки якому майбутні офіцери отримують змогу сформулювати й продемонструвати тактичну компетентність і етичне мислення в умовах, наближених до бойових; д) вироблення навичок етичного лідерства через розвиток управлінської рефлексії як під час колективних занять, так і шляхом виконання індивідуальних завдань, спрямованих на усвідомлення майбутнім офіцером своїх поведінкових патернів з точки зору їх етичності; е) акцентування уваги на формуванні лідерських якостей в освітніх процесах, відпрацювання лідерської поведінки на конкретних кейсах, що базуються на реальних і найбільш типових ситуаціях, приділення великої уваги саморозвитку з наданням необхідних методичних матеріалів для виконання вправ, заохочення рефлексії та систематичного отримання майбутніми офіцерами зворотного зв'язку щодо успішності формування їх лідерських якостей; є) сприйняття системи

формування лідерських якостей у Збройних силах США як засобу національно-патріотичного виховання, особливостями якого є практична орієнтованість, пов'язаність з типовими ситуаціями проходження служби, цілісність та комплексність, що передбачає поєднання етичних, фізичних, інтелектуальних, емоційних та комунікативних компонентів, акцентування уваги на почуттях гордості та приналежності як складових патріотизму, відпрацювання навичок управлінської рефлексії та багаторівневий зворотний зв'язок на всіх стадіях підготовки; ж) приділення великої уваги питанням соціально-правового захисту майбутніх офіцерів запасу із застосуванням заходів матеріального стимулювання, до яких належить фінансування державою військової підготовки та встановлення стипендій для здобувачів освіти;

дістали подальшого розвитку:

поняття функцій правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу, під якими розуміються основні напрями упорядкування правових відносин з метою формування комплексу професійно важливих якостей особистості військового лідера, здатного ефективно виконувати завдання військової служби в мирний час та протягом особливого періоду, та надано характеристику вказаних функцій, які включають регулятивну, охоронну, ідеологічну та оціночну;

пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про вищу освіту», а також до Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженого постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки та положення дисертаційного дослідження знайшли свою реалізацію та можуть бути впроваджені у таких напрямках:

науково-теоретичній діяльності – як підґрунтя для подальшого вивчення концептуальних засад правового регулювання національно-патріотичного виховання військових кадрів;

освітньому процесі – під час оновлення навчально-методичних комплексів, підготовки підручників і посібників, а також при викладанні навчальних курсів «Військова підготовка», «Адміністративне право України», «Військове право» та спеціалізованих дисциплін;

нормопроектувальному процесі – у межах розробки проєктів законодавчих та підзаконних нормативних актів, що спрямовані на вдосконалення функціонування сил оборони та модернізацію системи підготовки офіцерів запасу;

практичній діяльності органів військового управління, ВВНЗ та ВВП ЗВО – у ході безпосередньої реалізації правових механізмів, спрямованих на формування національної свідомості та патріотичних якостей в офіцерів запасу Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Особистий внесок здобувача. Робота має характер одноосібного дослідження. Кожен випадок використання думок інших авторів чи положень нормативно-правових актів засвідчений відповідними бібліографічними посиланнями згідно з державними стандартами. Усі концептуальні положення, узагальнення та запропоновані шляхи вирішення наукового завдання є результатом особистої одноосібної інтелектуальної праці здобувача.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження висвітлювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, зокрема: «Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період» (м. Львів, 23 червня 2023 р.), «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року), «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (м. Київ – Львів – Харків, 22–23 лютого 2024 року), «Здобутки та досягнення прикладних та

фундаментальних наук XXI століття» (м. Біла Церква, 22 листопада 2024 року), «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 06 грудня 2024 року), «Права людини під час дії правового режиму воєнного стану» (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року), «Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни» (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями наукового дослідження. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, об'єднаних у вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 261 сторінку. Список використаних джерел містить 258 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1 Роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період правового режиму воєнного стану

Збереження української державності і забезпечення ефективної відсічі російській збройній агресії потребують нині врахування всіх складових обороноспроможності українського суспільства, забезпечення його стійкості в умовах тривалого збройного конфлікту. Реалізація положень ст. 65 Конституції України, яка визначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України, можлива лише за умови високого рівня оборонної свідомості членів українського суспільства [1]. У свою чергу, це потребує розвиненої системи національно-патріотичного виховання, яке є інтегральною складовою формування правосвідомої особистості з розвиненою відповідальністю за долю держави.

Зміцнення національної ідентичності та громадянської свідомості через патріотичне виховання є запорукою реалізації конституційного принципу народовладдя. Це сприяє усвідомленню громадянами своїх конституційних прав та свобод, а також нерозривного зв'язку між їх реалізацією та виконанням конституційних обов'язків. Виховання поваги до державних символів, державної мови та історичної пам'яті, що передбачено нормами Конституції, також є невід'ємною частиною національно-патріотичного процесу. Зміцнення верховенства права та утвердження демократичних цінностей, проголошених Конституцією, є кінцевою метою системного патріотичного виховання. Таким чином, національно-патріотичне виховання забезпечує практичне втілення конституційних положень у повсякденному

житті суспільства, формуючи активних суб'єктів правових відносин, здатних до захисту та розвитку конституційного ладу.

Значущість національно-патріотичного виховання, прямо чи опосередковано, знаходить своє відображення у правових актах, зокрема, законах України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834–IX [2], «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232–XII [3], «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702–IX [4], «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145–VIII [5], «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414–IX [6], «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463–IX [7], «Про дошкільну освіту» від 6 червня 2024 року № 3788–IX [8], «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року № 1841–III [9], «Про фізичну культуру та спорт» від 24 грудня 1993 року № 3808–XII [10] та ін.

Серед науковців, предметом дослідження яких стали виховні процеси в їх системному зв'язку з проблемами забезпечення національної безпеки, слід назвати таких авторів, як Д. Белов та Т. Карабін [11], Н. Гуйван [12], Н. Журавська, А. Корабльова та О. Сірій [13], З. Коваль [14], В. Малюга, Ю. Костенко та М. Герасименко [15], В. Нагорна [16], М. Салій та І. Шопіна [17], В. Третьяков [18], І. Чернікова [19], Г. Шевчук [20], М. Шевчук [21] та ін. Разом з тим, особливості правового забезпечення національно-патріотичного виховання (далі – НПВ) під час дії правового режиму воєнного стану, які набувають особливого значення для стану національної безпеки держави, ще не знайшли свого повного висвітлення на теоретико-методологічному рівні. Його функціональна значущість детермінується комплексом взаємопов'язаних чинників, що впливають на консолідацію суспільства та ефективність оборонного потенціалу. Формування ціннісно-нормативної основи НПВ сприяє укоріненню глибинних цінностей державотворення, суверенітету та територіальної цілісності, які в умовах

російської збройної агресії перетворилися з гучних гасел на єдино можливий спосіб збереження державності в умовах щоденних екзистенційних загроз.

Складність проблеми правового забезпечення НПВ в умовах зовнішньої агресії обумовлена традиційним визнанням цінності всієї поліваріантності виховних векторів, що притаманно правовим демократичним державам. Панування верховенства права як загальнонаціонального дискурсу обумовлює вибір як основної виховної стратегії оволодіння навичками мирного розв'язання суперечок та спорів, тенденції пацифізму при цьому заохочуються, а силові методи розв'язання конфліктів в учнівському, студентському та професійному середовищі звичайно табууються. Складнощі під час адаптації дитини чи молодої людини до вимог зовнішнього середовища у цивілізованих державах сталої демократії звичайно вирішуються не шляхом оволодіння навичками рукопашного бою або стрільби, а за допомогою психолого-педагогічних методів, спрямованих на формування внутрішніх обмежень особистості та соціальних компромісів. Активний розвиток захисту від булінгу та інших порушень прав здобувачів освіти формує в них довіру до існування правових способів розв'язання конфліктів, і, врешті-решт, сприяє неприйняттю ними фізичного насилля як виду соціальної поведінки.

В умовах мирного часу наявність великої кількості громадян, які схильні виключно до правових способів розв'язання соціальних суперечок і повністю не сприймають можливість спричинити шкоду життю чи здоров'ю інших людей, є безсумнівною перевагою, запорукою зниження злочинності та основою економічного процвітання держави. Загальний пацифізм населення у такій державі заохочується, а виконання функцій захисту державного суверенітету та територіальної цілісності покладається на невеличкий за своєю кількістю сегмент збройних сил, що найчастіше складається із осіб, що служать за контрактом. Так, наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина загальний призов на військову службу відповідно до § 5 Закону про військову службу (Wehrpflichtgesetz) було

призупинено з 1 липня 2011 року [22], а одна з найбільш великих армій світу – збройні сили Німеччини (Бундесвер) станом на червень 2024 року мали чисельність менше ніж 180 тис. військовослужбовців (або 0,22% від загальної кількості населення), тоді як для виконання існуючих завдань, на думку керівництва Бундесверу, необхідна кількість близько 460 тис. осіб [23]. Амбівалентне відношення до виконання військового обов'язку знайшло своє відображення у соціологічних дослідженнях, що щорічно проводяться Бундесвером: так, у 2024 році 46% респондентів вважають за необхідне відновлення загального військового обов'язку, тоді як 25% виступають категорично проти призову, а майже третина опитаних не має чіткої позиції з цього приводу [24]. Схожі тенденції мають місце й в інших європейських країнах, які належать до так званих держав сталої демократії.

На жаль, з-за посилення агресивної політики російської федерації Європейський континент нині опинився під реальною загрозою демократичним і гуманістичним цінностям. Досвід України свідчить про неможливість вирішення всіх надзвичайно складних завдань, пов'язаних із відсіччю російській збройній агресії, виключно завдяки зусиллям професійної армії, що формується на контрактній основі. Однак тенденції пацифікації свідомості українських громадян, активно впроваджувані державою-агресором протягом всіх років з моменту проголошення Незалежності, не можуть зникнути одночасно. Традиційне сприйняття української ідентичності у контексті панування принципу терпимості [25, с. 341] мирної нації хліборобів [26], не відповідає реаліям існування в біполярному світі, в якому досягнуто високого ступеня консолідації та військової підтримки тоталітарних держав, завдяки чому російська агресія проти України постійно підкріплюється військовою технікою та озброєннями, а також людськими ресурсами [27].

Таким чином, сучасне сприйняття сутності української національної ідентичності не може базуватися виключно на її розумінні як діалектичного поєднання архетипних культурних кодів та динамічних екзистенційних

досвідів. Мілітаризація всього світового цивілізаційного простору вимагає від кожного індивіда відповіді на питання, якою є його роль у збройному протистоянні агресивній політиці тоталітарних держав, спрямованій на окупацію територій інших країн, асиміляцію та насильницьку індоктринацію їх населення, а також знецінювання з подальшим знищенням культурної основи самобутності націй (їх мови, мистецтва, правових традицій). Можна стверджувати, що українська національна ідентичність нині базується на історичній неперервності державотворчих прагнень, що знаходять свій прояв крізь призму ціннісного наративу свободи та гідності. Заслуговує на увагу, що лонгітудне вивчення цінностей українського, російського та білоруського народів, здійснюване соціологічною організацією Левада-центр на рубежі століть, засвідчило, що для росіян та білорусів тривалий час головною цінністю є стабільність, тоді як для українців – свобода.

Як зазначають дослідники, «консолідує функція національної ідеї є першочерговою для розбудови суверенної держави» [28, с. 78], що підкреслює її центральну роль у забезпеченні внутрішньої єдності та зовнішньої стійкості. В контексті забезпечення національної безпеки під час правового режиму воєнного стану національно-патріотичне виховання виступає невід'ємною складовою протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам [29]. Можна виокремити вісім чинників впливу національно-патріотичного виховання на стан національної безпеки. Вони обумовлюють формування засобами національно-патріотичного виховання оборонної свідомості громадян та ефективної мобілізаційної політики. Дія означених факторів сприяє виникненню в особистості готовності захищати свою державу як шляхом безпосередньої участі у бойових діях, так і в тилу, підтримуючи організаційними, фінансовими, психологічними та іншими методами боєдатність Збройних Сил України та інших військових формувань [30]. Така готовність може носити інтелектуальний, психологічний, фізичний, фізіологічний, інформаційний та мотиваційний характер [31], при цьому слід відзначити, що за цілеспрямованого впливу

може мати місце формування одночасно декількох видів готовності. Наприклад, заходи патріотичного виховання можуть сприяти виникненню у здобувачів освіти одночасно інтелектуальної та інформаційної готовності до захисту Батьківщини, заняття військово-прикладними видами спорту – психологічної, фізичної та фізіологічної готовності тощо.

Чинник *формування оборонної свідомості*, яка розуміється як свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України [2] потребує від індивіда високого рівня розвитку соціальної відповідальності, а також як мінімум базових знань щодо державного устрою України, її правової системи, історії та національних традицій. Ч.2 ст.3 Закону України «Про вищу освіту» визначає, що державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах «сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, вихованню патріотизму, формуванню оборонної свідомості» [32], що свідчить про визнання на законодавчому рівні важливості формування вказаних особистісних конструктів та їх важливої ролі для фахівців всіх спеціальностей і галузей знань. В. Сокурєнко справедливо відзначає, що оборонна свідомість – сегмент національної ідентичності, фактор групової консолідації в установці на боротьбу з агресором, а функціонал оборонної свідомості безпосередньо впливає на визначення домінуючої мотивації у справі відсічі збройній агресії, зниження колективної віктимності Українського народу під час детермінації злочинів агресії [33, с. 166]. Додамо, що мотивація захисту держави є елементом загально соціальної активності особистості, її соціальної відповідальності. Як справедливо зазначає Т. Чепульченко, соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка індивіда має суспільне значення та регулюється соціальними нормами. В процесі розвитку суспільства складаються відповідні відносини між людьми у вигляді взаємних прав та обов'язків. При цьому відповідальність соціальна і

юридична співвідносяться одна з одною як рід та вид. Так їх розглядає не лише загальна теорія права, але і всі галузеві юридичні науки. Соціальна відповідальність на особистісному рівні стикається з правом, правовим регулюванням в аспекті покладення на громадян певних обов'язків і наділення їх певними правами [34]. Одним з таких обов'язків є військовий обов'язок, і інтеріоризація особистістю необхідності його виконання безпосередньо впливає на формування конструктивів оборонної свідомості. Відповідно, переважання у суспільстві громадян з розвинутою оборонною свідомістю безпосередньо впливає на стан відносин у сфері національної безпеки, обумовлюючи зниження руйнівного впливу воєнних, інформаційних, економічних та інших ризиків.

Чинник *посилення мотивації до здобуття військових професій* як один із способів вирішення завдань мобілізаційної політики є надзвичайно важливим у період правового режиму воєнного стану, коли спостерігається дефіцит спеціально підготовлених військових кадрів всіх категорій (рядового, сержантського і старшинського, офіцерського складу). Усвідомлений вибір військової професії потребує співвіднесення особистістю своїх внутрішніх уявлень про зміст військової служби з її реальним наповненням, зміцнення правового та соціального визнання важливості військової служби. Вибір військової професії є багатограним явищем, де мотиваційні чинники відіграють ключову роль у формуванні кадрового потенціалу сектору безпеки і оборони [35]. Академічні дослідження підтверджують, що мотивація до військової служби не обмежується лише патріотичними чинниками. Значний вплив мають соціально-економічні стимули, зокрема стабільність доходу, соціальні гарантії та можливість кар'єрного зростання. При цьому вказана властивість притаманна не лише українським реаліям – так, болгарські вчені, представники Національного військового університету імені Василя Левські Г. Григоров та С. Спірідонов, за результатами своїх досліджень роблять висновок, що інтерес до військової кар'єри безпосередньо пов'язаний з

відносинами між суспільством і армією: чим міцніші ці відносини, тим більший інтерес. Це зумовлює необхідність посилення цього зв'язку та популяризації військової кар'єри в суспільстві, особливо за допомогою засобів масової інформації. Підсумовані та проаналізовані результати проведеного вченими опитування показують, що мотивація до вибору військової кар'єри є складною системою взаємопов'язаних факторів, переважну частину яких становлять зовнішні (гігієнічні) фактори Герцберга: оплата, умови праці, відносини та соціальні пільги [36]. Вказані тенденції, які знаходять відображення і в роботах українських вчених, говорять про необхідність цілеспрямованого створення наративів позитивної забарвленості про зміст та особливості військової служби, підвищення прозорості інформації про особливості її проходження.

Чинник *консолідації українського суспільства* пов'язаний з поширенням у широких верствах населення розуміння про єдність армії і народу, про те, що перед ними в умовах повномасштабної російської агресії постали спільні завдання щодо забезпечення ефективної відсічі державі-агресору і сталості відносин у державі та суспільстві. Національно-патріотичне виховання виступає чинником посилення національної стійкості та запобіжником виникнення панічних і депресивних настроїв у суспільстві, які посилено культивуються противником за допомогою масштабної системи інформаційно-психологічних операцій. Національно-патріотичне виховання сприяє контролю над негативними настроями та конфліктами у суспільстві завдяки поширенню на широкі верстви населення цінностей, серед яких збереження української державності та посилення міцності збройних сил України та інших військових формувань знаходяться на вищих щаблях ієрархії, натомість, потреби у самоствердженні за рахунок партнерів по комунікації та інші егоїстичні прояви позбуваються своєї цінності. Безумовно, панування в суспільстві тотожних цінностей, мотивацій та настроїв притаманно у першу чергу тоталітарним державам, в яких викоренено усілякі опозиційні прояви державній ідеології. Разом з тим,

збереження української державності та перемога над російським агресором неможливі без консолідації різних за своїми соціальними, інтелектуальними, релігійними майновими та іншими характеристиками членів суспільства. Складність завдань, які постали перед системою національно-патріотичного виховання, полягає у необхідності зберегти високий рівень демократичних стандартів, напрацьованих за три десятиліття з моменту проголошення української незалежності, і, разом з тим, забезпечити єдність суспільства, яка виступає запорукою воєнної безпеки та ефективної відсічі російській збройній агресії.

Іншим чинником, який обумовлює вплив національно-патріотичного виховання на національну безпеку, є *формування нульової толерантності до українофобства, сепаратизму та шовінізму*, які нині безпосередньо загрожують суверенітету та соціальній цілісності України. Держава-агресор російська федерація витрачає величезну кількість зусиль на підтримку тих громадян України, які в силу комплексу об'єктивних та суб'єктивних причин сформувалися як прибічники російського миру та свідомо виступають проти української державності, мови, культури. Простір українських міст та селищ протягом десятиліть позначався імперськими символами, пам'ятниками та назвами, які несли у собі російські ідеологічні наративи [37]. Як свідчить судова практика, кількість кримінальних проваджень порушених за статтями Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за сепаратизм, публічні заклики до повалення конституційного ладу та окупації України, посягання на її територіальну цілісність, розпалювання національної ворожнечі виправдовування російської військової агресії проти України, щорічно зростає. Зростання свідчить не про збільшення питомої ваги осіб, що вчиняють означення кримінальні правопорушення, а про зміни у суспільній свідомості, що передбачають непримиренне ставлення до таких деліктів (які раніше переважно залишалися непоміченими). Разом з тим необхідно комплексно підходити до проблеми виховання дітей у родинах громадян України, які вороже ставляться до української державності і

схвалюють російську збройну агресію, не припускаючи при цьому публічних проявів своєї позиції. Сімейний кодекс України захищає права батьків щодо змісту виховання, однак у державі мають існувати запобіжники формування антиукраїнської позиції таких дітей. Це також є одним із чинників забезпечення національної безпеки за рахунок зменшення кількості осіб, які можуть бути залучені державою-агресором для здійснення терористичних актів та інших кримінальних правопорушень.

Чинник *формування активної громадянської позиції, сприяння соціальній активності та відповідальності* передбачає позитивний вплив на стан національної безпеки за рахунок розвитку вмінь визначати форми та способи участі в процесах державотворення, спілкуватися з інститутами влади та дотримуватись вимог правових приписів, протидіючи дестабілізації суспільного простору та таким явищам як ескапізм, який притаманний практично всім розвиненим у сфері цифровізації демократичним державам. Національно-патріотичне виховання формує громадян, готових брати відповідальність за розвиток країни та її захист, що підсилює здатність громадянського суспільства до самоорганізації та ефективного реагування на виклики воєнного стану. Слід звернути увагу на формування концепції «відповідальності за захист» (*«responsibility to protect»*), згадування про яку вперше з'явилося у розслідуванні Організації Об'єднаних Націй у 2001 році, проведеному Міжнародною комісією з питань втручання та державного суверенітету [38], і яка була згодом осмислена у працях американських науковців, зокрема, у роботі Д. Уїтема і Б. Дж. Строузера «Відповідальність за захист. Перспективи теорії та практики». Американські автори детально вивчають процес розширення сфери відповідальності від відповідальності однієї держави за захист свого населення від геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та етнічних чисток до розповсюдження цієї відповідальності на міжнародне співтовариство, яке використовує комплекс заходів: від дипломатичних та гуманітарні до колективного застосування сили, ставлячи при цьому складні питання про коло суб'єктів, на яких

поширюється відповідальність за захист [39]. Тенденції професіоналізації армії, притаманні багатьом державам сталої демократії наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, сприяли певному відчуженню населення від сфери оборони держави, у суспільствах здобули поширення наративи на кшталт «брати участь у бойових діях мають спеціально навчені люди, а інші громадяни мають просто платити податки». Такі тенденції ослаблюють обороноздатність держав і активно використовуються їх потенційними противниками під час проведення інформаційних операцій. Гібридний характер сучасних війн робить, метафорично висловлюючись, свідомість кожного громадянина окремим полем битви. Тому роль НПВ у даному сегменті відносин у сфері оборони полягає в усвідомленні індивідуальної ролі кожного громадянина у захисті його батьківщини та формуванні сталих конструктивів соціальної відповідальності за її обороноздатність.

Чинник відновлення та збереження історичної пам'яті, культивування кращих рис української ментальності забезпечує збереження культурно-історичної спадщини, що формує єдиний національний наратив та запобігає маніпуляціям минулим, які можуть використовуватися для розколу суспільства. Це є елементом реалізації Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який, зокрема, передбачає, що держава вживає заходів, спрямованих на підвищення поінформованості громадськості про злочини, вчинені представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, розробляє та вдосконалює навчальні посібники, програми та заходи з питань історії комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, сприяє утвердженню в суспільстві поваги до людської гідності, прав і основоположних свобод людини, розвитку плюралізму та демократії; заохочує та підтримує діяльність неурядових установ та організацій, які проводять дослідницьку та просвітницьку роботу стосовно злочинів, вчинених представниками комуністичного та/або націонал-

соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів [40]. Хоча напряду термін «національно-патріотичне виховання» у вказаному Законі не зустрічається (про це ми ще будемо говорити у наступних підрозділах нашого дисертаційного дослідження), тим не менш, він має велике значення для побудови системи національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання. Слід також сказати, що завдання держави рішуче протистояти гуманітарній агресії, розвивати українську культуру як основу консолідації української нації та зміцнення її ідентичності знайшло своє відображення у п.46 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [41], що також свідчить про важливість національно-патріотичного виховання для вказаного сегменту національної безпеки.

Чинник захисту ідентичності та інформаційного простору передбачає розвиток за допомогою заходів національно-патріотичного виховання низки важливих для перемоги в інформаційній війні якостей. До них, зокрема, належить критичне мислення, що є ключовим елементом інформаційної безпеки й дозволяє розрізняти достовірну інформацію від дезінформації та пропаганди, захищаючи інформаційний простір України. Складовою частиною національно-патріотичного виховання є вироблення вміння особистості успішно протистояти інформаційним загрозам потенційно або реально негативним явищам, тенденціям і чинникам інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні [42].

Ефективність національно-патріотичного виховання у визначених вище аспектах тісно пов'язана з рівнем довіри населення до державних інститутів. У 2008 році український науковець Д. Слабкий писав: «значну роль у формуванні національної ідеї, на засадах якої могла б сформуватися

національна ідентичність, могла б відігравати держава. Однак низький рівень довіри до держави як сукупності інституцій, що виконують владні функції, сьогодні не дає їй змоги виступити авторитетним ініціатором націєтворення. Тому можливим нині шляхом поєднання інтересів усіх груп населення є шлях консенсусного суспільного договору, що зміг би вирішити основні протиріччя сучасного націо- та державотворення і, таким чином, закласти міцне підґрунтя подальшого розвитку країни» [43]. Кардинальне збільшення довіри до держави і її інституцій відбулося після початку повномасштабної російської збройної агресії, яка консолідувала українське суспільство. Не зважаючи на значний потенціал національно-патріотичного виховання, його максимальна ефективність вимагає існування довіри громадян до держави та досягнення суспільного консенсусу, що є необхідною умовою для стійкого утвердження національної ідентичності та зміцнення національної безпеки.

Отже, роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період правового режиму воєнного стану полягає у зміцненні стійкості українського суспільства, а також у підвищенні якості та кількості кадрового ресурсу Збройних Сил України й інших військових формувань за рахунок підвищення індивідуальної готовності громадян до захисту держави, активної участі у відсічі російській збройній агресії у лавах Сил оборони та в тилу.

Основними чинниками впливу національно-патріотичного виховання на стан національної безпеки є наступні: формування оборонної свідомості, посилення мотивації до здобуття військових професій, консолідація українського суспільства, формування нульової толерантності до українофобства, сепаратизму та шовінізму, формування активної громадянської позиції, сприяння соціальній активності та відповідальності, відновлення та збереження історичної пам'яті, культивування кращих рис української ментальності, захисту ідентичності та інформаційного простору.

На жаль, нині в українському суспільстві важлива роль національно-патріотичного виховання усвідомлюється недостатньо. У звіті за

результатами соціологічного дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни» (грудень 2022 р. – січень 2023 р.) серед актуальних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства, яким слід приділяти максимальну увагу, лише 1,9% опитаних обрали патріотичне виховання [44]. Аналіз документів стратегічного та планового характеру, аналіз яких буде у наступних підрозділах, свідчить існування тенденцій формального підходу до результативності НПВ, яка вимірюється кількістю проведених заходів за участі представників органів державної влади і місцевого самоврядування. Не зважаючи на той факт, що у Законі України «Про Збройні Сили України» до основних засад діяльності цього військового формування віднесено виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях Українського народу [45], правова регламентація такого виховання має досить розмитий характер. Вказане свідчить про необхідність визначення сутності та особливостей НПВ як об'єкта правового регулювання, які можна було б покласти в основу оновлення його правового розуміння в умовах тривалого повномасштабного збройного конфлікту.

1.2 Національно-патріотичне виховання військовослужбовців як об'єкт правового регулювання

Основна складність, яка виникає під час визначення меж впливу НПВ на свідомість та особистість громадян, є проблема коректного визначення меж правового втручання. Особистість, її цінності та мотивації, поведінка та характер формуються під впливом широкого кола різноманітних впливів, серед яких найважливіше місце належить батьківському вихованню. Держава (якщо мова йде про демократичну державу, в якій визнаються індивідуальні ліберальні цінності) не повинна заміняти собою всіх суб'єктів виховання, не повинна типізувати всі виховні впливи, підкорюючи їх єдиній меті. Інакше буде мати місце індоктринація як примусове впровадження у свідомість та поведінку людей певних ідеологем та політичних доктрин. Разом з тим, збереження ідей та практики демократичного будівництва у біполярному світі вже неможливо без консолідації демократичних суспільств для захисту суверенітету та територіальної цілісності своїх держав. Тому проблема забезпечення рівноваги між потребою держави забезпечити індивідуально-психологічний базис для свого захисту і потребою громадянина (суспільства) вільно розвиватися у відповідності зі своїми екзистенціальними цілями має вирішуватися саме у правовій площині.

Питання про віднесення певних явищ до кола об'єктів правового регулювання є одним із найскладніших у правовій науці. Вказану проблему стосовно різних сфер суспільних відносин розглядали такі вчені, як Н. Бортник та С. Єсімов [46], С. Булеца [47], В. Гаєвий [48], О. Гетманець [49], С. Грицай [50], О. Гриценко [51], І. Коропатнік [52], О. Миколенко та М. Лазарева [53], В. Омельчук [54], О. Яриш [55] та інші науковці. Разом з тим, сфера виховання взагалі і національно-патріотичного виховання зокрема через призму об'єкта правового регулювання ще не розглядалася.

Об'єкт у праві звичайно розуміється як феномен, який існує одночасно з суб'єктом і може піддаватися впливу останнього. Філософська дихотомія

«об'єкт – суб'єкт» неодноразово була предметом досліджень у соціальних науках, тому ми не вважаємо за доцільне зупиняти увагу на її сутності. Можна констатувати існування різноманітних концепцій об'єкта права (правовідносин, правового регулювання), які відрізняються одна від одної критеріями, які беруть за основу дослідники під час виокремлення базових положень своєї теорії. Так, на думку Є. Курінного, об'єкт права, порівняно з предметом правового регулювання, віддзеркалює ідеалістичну сторону права як головного соціального засобу реалізації суспільних потреб та інтересів. Дана категорія має бути найголовнішою в ієрархії системи основних правових елементів, бо будь-якій вольовій поведінці повинен передувати процес усвідомлення досягнення поставлених цілей та виконання завдань, що спричинюють її, за результатами якого має обиратись найбільш раціональний варіант поведінки, що забезпечуватиме максимальну повноту та своєчасність втілення у життя нагальних потреб та інтересів, які формуються в суспільстві. Вказаний підхід дав змогу автору сформулювати поняття об'єкта права як сукупності різноманітних суспільних потреб та інтересів, реалізація яких забезпечується правовою регламентацією і відбувається у форматі відповідних видів владної діяльності [56]. Зауважимо, що такий підхід, на нашу думку, відображує бажану картину світу, оскільки передбачає попереднє вивчення законодавцем суспільних потреб та інтересів, усвідомлення їх важливості та здійснення законотворчої діяльності виключно для досягнення суспільного блага. Практика законотворчої діяльності навіть найбільш демократичних країн світу свідчить про те, що закони часто приймаються в інтересах невеликої групи бенефіціарів, а не всього народу, їх вплив на розвиток суспільних відносин при цьому може не аналізуватися або аналізуватися поверхово (як приклад можна навести так звані «закони 16 січня 2014 року»: «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» [57], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері

забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі» [58] та ін.), які приймалися з метою придушення Революції Гідності, проте, навпаки, не досягли свої цілей, а викликали ще більше народне невдоволення.

О. Баранов вважав, що об'єкт правовідносин – це матеріальні та нематеріальні блага, що задовольняють потреби та інтереси, як суб'єктів даного правовідношення, що діють в рамках своїх юридичних прав та обов'язків, так і інших суб'єктів, та виступають у вигляді: речей, документів, продуктів духовної творчості, особистого нематеріального блага, послуг або робіт та їх результатів, результатів поведінки та дії [59]. На нашу думку, у межах даного підходу до кола правовідносин віднесено надзвичайно велику групу феноменів, не всі з яких належать до сфери правового регулювання. Так, такі нематеріальні блага, як почуття людей, дружні стосунки між ними, хоч і надзвичайно розповсюджені у суспільстві, однак не можуть бути об'єктом правовідносин чи правового регулювання, оскільки підкоряються іншим законам та закономірностям (психофізіологічним, соціально-психологічним тощо).

П. Гаман, ототожнюючи об'єкт права з об'єктом правового регулювання, визначає ці категорії як суспільні відносини, що регламентуються правом шляхом визначення їхнього взаємного становища і практичної поведінки. Об'єктом права, на його думку, можуть бути лише вольові, наперед усвідомлені відносини, які до того ж знаходять вираз у діях, що їх можна піддати зовнішньому контролю та впливу [60]. Нам близька позиція, відповідно до якої об'єкт і предмет правового регулювання скидають саме суспільні відносини. Так, на нашу думку, неможливо правовими засобами вплинути на любов батьків до своєї дитини. Однак можна створити умови для достатнього матеріального забезпечення процесу її виховання, і, одночасно, умови контролю за додержанням її прав за допомогою правових засобів (у тому числі юридичної відповідальності). Це

дасть змогу так вплинути на суспільні відносини, щоб створити максимально сприятливі умови для реалізації батьківства.

Екстраполюючи цю ситуацію на сферу виховання, можна зробити висновок, що об'єктом правового регулювання НПВ виступають саме суспільні відносини, які виникають під час формування у громадянина (громадянки) України оборонної свідомості, високого рівня соціальної відповідальності та мотивації до захисту Батьківщини.

Вказане потребує з'ясування того особливого елемента суспільних відносин у досліджуваній сфері, які визначають їх унікальність і відмінність від інших видів суспільних відносин. Це, у свою чергу, потребує звернення до категорії «виховання» і пошук відповіді на питання, чи може воно регулюватися правом. Заслуговує на увагу, що відповідь на це питання у тоталітарних державах є однозначно позитивною. Так, російська федерація, використовуючи організаційну форму Співдружності Незалежних Держав (СНД), у межах прийнятого цією структурою Модельного закону про виховання дітей та молоді, визначає виховання як систематичний процес формування та розвитку особистості відповідно до прийнятих у державі-учасниці СНД норм з метою підготовки її до активної участі в суспільному та культурному житті [61]. Існування у державі єдиних норм виховання, яким мають підкорятися всі виховні процеси всіх суб'єктів, вже викликає сумніви щодо демократичності, плюаристичності та толерантності такого виховання. Але нормотворець СНД пішов ще далі, закріпивши у вказаному акті, що права та обов'язки держави-учасниці СНД, органів державного управління та місцевих виконавчих органів, громадських організацій та об'єднань у сфері управління вихованням дітей та молоді встановлюються Модельним освітнім кодексом для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [61], зробивши спробу використовувати всі можливості, які при цьому виникають, для пропаганди ідей руського міру і формування особистостей, які б слухняно та некритично підкорялися б волі російської федерації. Прикладами активного використання державою-агресором всіх можливостей правового

регулювання освітньо-виховного процесу є наголошення на необхідності рекомендувати всім студентам держав СНД вивчення російської мови «як мови, на якій видано переважну більшість літератури і навчальних посібників з природних та інженерно-технічних наук» (ст.1) [62].

Як приклад жорсткого правового регулювання виховання у тоталітарній державі можна навести досвід Китайської Народної Республіки, в якій у 2023 році було прийнято Закон про патріотичне виховання. Уявляє інтерес, що закріплена в ньому мета прийняття вказаного Закону близька до експансії: «Цей Закон прийнято відповідно до Конституції з метою зміцнення патріотичного виховання в нову епоху, успадкування та поширення духу патріотизму, формування потужної сили для всебічного будівництва сучасної соціалістичної країни та всебічного просування великого відродження китайської нації» (ст.1) [63]. Доволі категорично виражено сутність патріотичного виховання як обов'язку держави здійснювати виховання всього китайського народу, «плекати та зміцнювати його прихильність до китайської нації та великої батьківщини, розвивати національний дух, зміцнювати почуття державності, зміцнювати та об'єднувати всі патріотичні сили, робити патріотизм твердою вірою, духовною силою та свідомою дією всього народу» (ст. 2) [63]. Заслуговує на увагу, що навіть методологічне наповнення системи виховання в Китайській Народній Республіці врегульовано на законодавчому рівні: у ст. 6 вказаного Закону міститься перелік положень, які є змістом виховання: «Марксизм-ленінізм, ідеї Мао Цзедуна, теорія Ден Сяопіна, теорія трьох представництв, науковий погляд на розвиток та думки Сі Цзіньпіна про соціалізм з китайською специфікою для нової ери... Історія Комуністичної партії Китаю... Система соціалізму з китайською специфікою, великі досягнення, історичний досвід та яскраві практики Комуністичної партії Китаю в керівництві єдністю та боротьбою народу... Вишукана традиційна китайська культура, революційна культура та передова соціалістична культура... Конституція та закони, а також свідомість і поняття національної єдності та етнічної солідарності, національної

безпеки, національної оборони та інші аспекти. ...Вчинки героїв, мучеників...» тощо [63]. Аналіз положень Закону Китайської Народної Республіки про патріотичне виховання свідчить про те, що у державах зі слабкими або відсутніми демократичними надбаннями держава, не маючи якихось стримувань, монополізує сферу виховання. Метою такої монополізації є, на нашу думку, витіснення будь-якого інакомислення, опозиції до правлячого режиму, а стосовно сфери національної безпеки – формування керованого складу збройних сил та інших військових формувань, які будуть виконувати будь-які накази, без огляду на їх морально-етичну складову та норми міжнародного гуманітарного права.

Україна є демократичною державою, в якій право людини на вільний розвиток своєї особистості знайшло своє закріплення у ст. 23 Конституції України [1]. Принципи академічної свободи та свободи у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності, закріплені у Законі України «Про освіту» [5] передбачають широкий діапазон дій здобувачів освіти, в яких втілюється їх конституційне право на вільний розвиток особистості. Диктат держави у формуванні жорстких вимог до результатів виховання не притаманний українській сучасній освітній практиці, яка сформувалася під впливом ідей толерантності, різноманітності, плюралізму та інклюзивності.

Слід сказати, що відмінності у розумінні мети виховання сягають своїм корінням у сиву давнину. Так, у Давній Спарті метою виховання було формування мужніх, дисциплінованих, загартованих воїнів, тоді як у Давніх Афінах – різнобічний гармонійний розвиток особистості (безумовно, лише вільних людей). Це накладало свій відбиток на зміст і цілі виховання. У Давній Спарті його складали володіння зброєю, розвиток фізичної сили і витривалості через Олімпійські ігри; елементарне навчання читання й письма; формування вміння висловлювати думки аргументовано й лаконічно; естетичне виховання через військові пісні і танці. Натомість, у Давніх Афінах Гомерівські поеми; гра на лірі, спів, танці, фізичні вправи (гімнастика –

особливе значення для розвитку почуття краси тіла), політичні трактати філософів, обмеження фізичної праці [64, с. 12].

Досліджуючи історію педагогіки, можна простежити розвиток двох основних підходів до виховання особистості. Перший з них – авторитарний – має своєю метою, насамперед, формування дисциплінованої особистості, яка буде точно виконувати накази. У Давній Спарті, яка постійно брала участь у війнах, це втілювалося в особистості військовослужбовця, якому були притаманні стриманість, дисциплінованість і здатність додержуватися встановлених правил за внутрішнім переконанням. Не зважаючи на тисячоліття, що минули з того часу, вказаний підхід не втратив своєї актуальності і в ХХ-ХХІ століттях. У педагогічному здобутку А. Макаренка, який працював під час раннього соціалізму, необхідними для особистості рисами називаються висока дисципліна і виконавча чіткість, також велике значення надається вмінням адаптуватися до колективу й виконувати його вимоги. У сучасному Китаї законодавчо визначена мета патріотичного виховання охоплює володіння на рівні особистих переконань ідеями китайської версії соціалізму-комунізму, а також розвиток якостей, необхідних для активної експансії. Вказані підходи, метафорично кажучи, втілюють у собі сприйняття особистості як порожнього посуду, який можна наповнити будь-яким вмістом, тому в інтересах національної безпеки доцільно зробити таким змістом певний набір ідеологем, а також дисциплінованість та точність при виконанні наказів.

Тому тоталітарні держави прагнуть до законодавчого закріплення мети та змісту виховання, оскільки це дає можливість поширити таке розуміння на все суспільство і встановлювати критерії досягнення поставлених цілей, за невиконання яких може виступати покарання.

Інший підхід – гуманістичний – базується на розумінні унікальності кожної особистості, яка може мати відмінні від інших потреби, цінності та інтереси. Завданням виховання за таких умов є розуміння прагнень та задатків індивідуума, його власних цілей розвитку, а також допомога в

отриманні необхідних для досягнення таких цілей знань, вмінь та навичок, інформації, матеріалів тощо. Такий підхід був характерним і для української педагогіки початку XXI століття. Так, академік В. Андрущенко у 2014 році писав, що більшістю педагогів-науковців визнається необхідність наукової розробки основ педагогіки миролюбства і толерантності. Миролюбство, на його думку, це партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, поступатися та бути поступливим, готовність жертвувати декотрими своїми інтересами задля головного – збереження гідності. У деяких випадках це означає пристосування, прагнення поступатися настійності партнера, не загострювати стосунків і не вступати в конфлікти, щоб не випробовувати своє «Я». Саме у формуванні толерантності, миролюбства, розв'язання конфліктів без використання будь-яких форм насильства В. Андрущенко вбачає ціль виховання [65]. Прихильники гуманістичного підходу засуджували прихильників авторитарного підходу, вважаючи, що в такій моделі виховання розуміється насамперед як система суворих вимог до поведінки, що спирається на вищий авторитет, як достатньо жорстка регуляція поведінки; в ній головна увага приділяється техніці виховання, тому, як найбільш повно впливати на того, хто виховується. У цій парадигмі виховання об'єкт виховного процесу – а особистість – уніфікується, збіднюється, усереднюється. Особистість підганяється під готові моделі і стандарти. Результатом є людина, що являє собою роботизованого індивіда, конформіста, орієнтованого на соціальне схвалення, престиж, він рабськи копіює прийняті в суспільстві норми і правила поведінки та етикету [66, с. 24]. У результаті тривалого панування гуманістичних тенденцій в українській педагогіці у центрі педагогічних впливів опиняється особистість вихованця, робиться акцент на диференціації його прагнень та бажань, якщо ті не пов'язані з проявами агресії.

Однак повномасштабна російська агресія певним чином змінила дискурс сприйняття цілі виховання, і зараз ідуть активні дискусії відносно узгодження ідей гуманістичного виховання з необхідністю забезпечувати

формування майбутнього захисника України у межах системи національно-патріотичного виховання [67]. Попередня виховна модель – особистість з розвиненою сферою різноманітних прагнень та бажань, схильна до толерантної поведінки та компромісів, яка не сприймає агресії та насильства на рівні особистих переконань і обирає виключно мирні способи розв’язання конфліктів – виявилася непристосованою до ситуації повномасштабного збройного конфлікту високої інтенсивності, особливо – до виконання військового обов’язку.

Оскільки у проблемі національно-патріотичного виховання поєднуються методологія та засоби декількох галузей знань, зокрема педагогіки психології і права, подальше дослідження потребує виокремлення тієї частини суспільних відносин які можуть регулюватися правовими нормами. Для цього слід методологічно розмежувати суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний підходи до виховання. У межах першого з них вихованець постає як об'єкт, який має пасивно сприйняти всі впливи суб'єкта, не маючи власних цілей і підкоряючись цілям вихователя. У межах суб'єкт-суб'єктного підходу вихованець та вихователь постають як два рівноправних учасника виховного процесу, при цьому саме цілі, потреби, здібності, задатки та інші особливості вихованця визначають вектори діяльності вихователя та обумовлюють зміст виховних впливів. Прагматичний підхід до виховання, описаний нами вище, оперує суб'єкт-об'єктним підходом до виховання. Відповідно, головним суб'єктом виховної діяльності є держава, яка кореспондує право безпосередньо займатися вихованням спеціально призначеним нею особам, які мають підтверджувати не лише свій професійний статус, а і лояльність до правлячого режиму для того, щоб бути допущеними безпосередньо до здійснення виховної діяльності. За таких умов держава обирає шлях детального правового закріплення цілей, змісту, методів та результатів виховання, оскільки це дає змогу забезпечити однотипність вимог у всій державі і однотипність поведінки виконавців, яка є результатом здійснення відповідних виховних впливів. Креативність та

творче осмислення виховної діяльності не заохочуються, плюралізм часто переслідується.

Натомість у державі демократичній переважно застосовуються суб'єкт-суб'єктні підходи до виховання, у межах яких процес виховання постає як творча взаємодія, зміст якої не може бути остаточно регламентований, а постійно розвивається разом зі зміною стану розвитку і потреб вихованця. За таких умов потреба у детальній правовій регламентації не виникає, наявність у суспільстві великої кількості відмінних один від одного людей з різними цінностями та бажаннями вітається, нормативно встановлюються лише деякі принципи, яким має відповідати формуванню особистості, зокрема наявність в неї толерантності, правової культури, і як свідчить аналіз правових актів України, патріотизму.

Однак після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України ситуація з нормативною регламентацією виховних процесів дещо змінюються. Прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [2] (далі – Закон № 2834–IX) сприяла закріпленню на законодавчому рівні поняття, принципів та засобів впровадження національно-патріотичного виховання. 15 грудня 2023 року Кабінет Міністрів України постановою № 1322 схвалює Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках, в якій основними складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визнаються національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, громадянська освіта. Визначається, що робота з військово-патріотичного виховання повинна проводитися комплексно, спільними зусиллями органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, сил безпеки і оборони України із залученням ветеранів

війни, а також закладів освіти, сім'ї, інститутів громадянського суспільства [68].

Безумовно, деякі положення Стратегії є ідеалістичними і характеризують не реальний, а бажаний стан справ у галузі НПВ: наприклад, «задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України» [68] може мати місце у тому випадку, коли більшість дітей та юнацтва прагне зі зброєю в руках захищати Батьківщину, більш того, вже має певний рівень військових знань, вмінь та навичок, які для цього потрібні. Нереалістичними також виглядають деякі положення Операційного плану з реалізації вказаної Стратегії у 2023–2025 роках: наприклад, досягнення цілі «Формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави, державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної та громадянської ідентичності», на думку розробників плану, може бути здійснено всього за два роки (2024–2025), і для цього необхідно провести лише 20 заходів всеукраїнського та регіонального рівня за участю чиновників Міністерства у справах молоді та спорту України, Міністерства освіти і науки України, місцевих військових адміністрацій та інших органів, а також реалізувати три культурно-мистецьких проєкти. Ігнорування того факту, що формування цінностей не відбувається під час публічних виступів міністрів, а здійснюється протягом тривалого часу, потребує напруженої роботи особистості і проходить звичайно шість-сім стадій [69] свідчить про декларативність процитованого та деяких інших положень вказаного Плану, разом з тим сам факт його схвалення свідчить про перехід від гуманістичної до нормативно-правової моделі НПВ.

Слід сказати, що нормативно-правова модель НПВ не є чимось принципово новим для української правової системи. У спадок від радянського союзу Україна отримала традиційний авторитарний підхід до виховання, за якого нормативно-правова регламентація даного процесу

займала значне місце у документах освітньої сфері. Втім, в умовах становлення демократичних відносин в нашій державі такий підхід поступово набув самобутності і, певним чином, гуманістичної спрямованості. Так, у першій редакції Закону УРСР «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060–ХІІ, містяться положення, які корінним чином відрізняються від закріплених у Законі СРСР «Про освіту» в редакції 1985 року. Зокрема, в українському законі йдеться про обов'язок педагогічних працівників «настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродійностей» [70], тоді як у союзному законі в цьому контексті постійно згадується політико-ідеологічне виховання та соціалістичний патріотизм як основа особистості радянської людини. Особливістю, яка свідчить про гуманістичну спрямованість Закону УРСР «Про освіту» 1991 року є гуманістичний характер педагогічної моделі, що, зокрема, втілюється в обов'язку педагогів «готувати до свідомого життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами» [70].

Як можна помітити, український законодавець у першій редакції Закону «Про освіту» згадує про патріотизм лише в контексті обов'язків педагогічного працівника, а не мети освітньо-виховного процесу або його результату. Тут простежується, на нашу думку, вплив радянської моделі «соціалістичного інтернаціоналізму», яка втілювала у собі страх радянської влади перед зростанням національної ідентичності народів окупованих СРСР територій, у першу чергу – українського народу. Проте у Законі України «Про освіту» в редакції 2017 року виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій вже було визначено як одна із засад державної політики у сфері освіти і принцип освітньої діяльності [5]. Зазнали змін обов'язки педагогів у досліджуваній сфері: «настановленням і особистим прикладом

утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства; формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України та навколишнього природного середовища; формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами». І, крім того, у ст. 55 з'явилися обов'язки батьків здобувачів освіти, практично ідентичні процитованим вище обов'язкам педагогів, за виключенням дбайливого ставлення до природного середовища, а також прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами [5]. Вказані положення зберігають чинність з 2017 року.

Отже, особливістю національного освітнього законодавства є досить м'який та невизначений підхід до НПВ. У Законі України «Про освіту» не закріплено моделі національно-патріотичного виховання, йдеться лише про утвердження поваги до патріотизму (що не передбачає обов'язкового формування рис патріотизму у здобувачів освіти, достатньо, якщо вони будуть поважати патріотизм невизначеного кола інших осіб). Також жодним чином не йдеться про формування у вихованців готовності захищати Батьківщину зі зброєю в руках: законодавець вказує на обов'язок «формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності ... захищати суверенітет і територіальну цілісність України», а хто саме має їх захищати – залишається для довільного тлумачення. Більш конкретну форму має обов'язок щодо формування у здобувачів освіти гуманістично-пацифістської життєвої концепції у вигляді їх власного прагнення до миру і злагоди [5].

Узагальнюючи наведене вище, можна зробити висновок, що детальна правова регламентація виховного процесу не притаманна в цілому демократичним державам, які довгий час живуть в умовах відсутності війн. Однак загроза суверенітету та територіальній цілісності України обумовлює необхідність змін сталих підходів до проблеми врегулювання цілей, видів і результату виховання. Почасти це вже було зроблено у Законі України «Про основи національного спротиву», в якому здобула свого правового закріплення підготовка громадян України до національного спротиву – сукупність заходів, які здійснюються державними органами та органами місцевого самоврядування з метою формування патріотичної свідомості та стійкої мотивації, набуття ними знань та практичних вмінь, необхідних для захисту України [4]. Правові новели, запроваджені Законами України № 2834–IX і «Про військовий обов'язок і військову службу», також сприяють вноормуванню правовідносин, пов'язаних із національно-патріотичним вихованням. Це не означає відхід України від демократичних стандартів. В умовах, коли демократичні надбання нашої держави знаходяться під загрозою руйнування внаслідок військових і інформаційно-психологічних операцій російської федерації, збереження державного ладу, суверенітету, системи гарантій прав і свобод людини та громадянина можливо лише за умови їх захисту із зброєю в руках. На жаль, педагогічна концепція, спрямована на формування особистості з пацифістським світоглядом, не готової до застосування сили в разі необхідності, засвідчила свою незастосовність в умовах тривалого збройного конфлікту. Тому завданням правової науки за таких умов є побудова на вже сформованому підґрунті прозорості, несуперечливої та гуманістичної за своїми цілями концепції правового забезпечення національно-патріотичного виховання. До її формування мають бути залучені представники Збройних Сил України та інших військових формувань, правознавці, представники педагогічної науки, громадські організації та інші інститути громадянського суспільства. У своїй дисертації ми зробили спробу заповнити дефіцит науково-методологічних та

нормативно-правових напрацювань, пов'язаних з НПВ офіцерів запасу. Однак виклики, що постали перед Україною в умовах сьогодення, потребують окремого вивчення особливостей НПВ для кожної категорії допризовників, призовників, військовозобов'язаних, військовослужбовців та резервістів. Це завдання виходить за межі предмету нашого дослідження, однак його виконання є, на нашу думку, необхідним для забезпечення сталого функціонування нашої держави у сучасних геополітичних умовах.

1.3 Мета, завдання та принципи національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу

В умовах тривалої повномасштабної збройної агресії російської федерації підготовка офіцерів запасу в Україні набуває надзвичайної актуальності, що викликано комплексом причин. По-перше, збройний конфлікт високої інтенсивності потребує постійного поповнення військових частин кваліфікованими кадрами, що є надзвичайно критично важливим для утримання оборонних позицій та проведення наступальних операцій. Офіцери запасу становлять стратегічний резерв для Збройних Сил України, забезпечуючи можливість швидкого розгортання та ефективного управління військовими підрозділами у разі подальшої мобілізації [71]. При цьому наявність великої кількості підготовлених офіцерів запасу підвищує якість всього мобілізаційного ресурсу країни, дозволяючи швидше інтегрувати новобранців у діючі підрозділи. Також уявляється важливим те, що наявність резерву дозволяє проводити ефективну ротацію військовослужбовців на фронті, надаючи їм необхідний відпочинок та час для відновлення, що є важливим для збереження боєздатності (як доведено фахівцями у сфері психології та психіатрії, заміна особового складу, що перебуває на передовій, має бути здійснена не пізніше 25–30 діб активної участі в бойових діях. Це пов'язано з тим, що приблизно з 25 до 30 дня у більшості з учасників бойових дій спостерігається аномальна втомлюваність, тремор, безсоння, реакція здивування та генералізована тривога. Після 40 днів з'являється нова група симптомів, що характеризуються загальним уповільненням розумових процесів і апатією, яку називають емоційним виснаженням) [72].

По-друге, підготовка офіцерів запасу є частиною комплексного підходу до національної безпеки, що включає не лише професійну армію, а й потужний резерв, готовий до виконання завдань. Інтеграція представників цивільного суспільства до системи оборони: Участь у програмах підготовки офіцерів запасу сприяє глибшому розумінню цивільним населенням потреб

та викликів військової служби, зміцнюючи зв'язок між армією та суспільством. Розвиток системи підготовки та використання офіцерів запасу узгоджується й з процесом північноатлантичної інтеграції, оскільки країни-члени НАТО надають великого значення наявності добре підготовленого резерву.

Питання підготовки офіцерів запасу розглядали у своїх роботах В. Баришніков і О. Неймирок [73], О. Галєєва [74], М. Касьяненко [75], Ю. Медвідь [76], С. Морозов [77], І. Скворок [78], А. Яворський [79], В. Ягупов [80] та інші автори. Разом з тим слід зауважити, що більша частина досліджень здійснювалася у межах та засобами педагогічних та психологічних наук, натомість, не зважаючи на численні правові прогалини у сфері підготовки офіцерів запасу, представники юридичної науки лише у поодиноких випадках зверталися до цієї проблематики.

Перш ніж безпосередньо переходити до з'ясування сутності мети та принципів національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу, з'ясуємо, що ж уявляє собою вказана система. Ч.1 ст.8 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає військову підготовку у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу як один із видів підготовки до військової служби [3]. Більш детально правові засади означеного виду підготовки регламентовано у ст.11 цього ж Закону, яка визначає, що «військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу проводиться у вищих військових навчальних закладах та у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти» [3]. Законодавець виокремлює з усіх суб'єктів освітньої діяльності лише два, які належать до структури військової освіти. Законом про освіту визначено, що «військова освіта передбачає набуття особою комплексу професійних компетентностей відповідно до військової спеціалізації, формування та розвиток її індивідуальних здібностей та може здобуватися одночасно з профільною середньою, професійною (професійно-технічною), фаховою передвищою чи вищою освітою» [5]. Цим же правовим актом

встановлено, що до структури військової освіти належить «військова підготовка офіцерів запасу, що здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері оборони, погодженим із центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки» [5].

Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48 [81] у редакції постанови Уряду від 5 грудня 2025 р. № 1612. За час, що минув з моменту затвердження цього правового акту у 2012 році, в Україні відбулася Революція Гідності, почалася російська збройна агресія, було розпочато антитерористичну операцію, згодом – операцію об'єднаних сил, з лютого 2022 року триває відсіч повномасштабній збройній агресії російської федерації. Але затверджений постановою Уряду № 48 Порядок залишався чинним до грудня 2025 року. Безумовно, до нього вносилися певні зміни та доповнення, разом з тим концептуально він належав до документів мирної епохи, коли на державному рівні панувала тенденція не збільшення, а зменшення кількості офіцерів. Саме у вказаному правовому акті було закріплено мету підготовки офіцерів запасу. Нормотворець визначав: «Метою проведення військової підготовки є забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до закону військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили та інші військові формування) необхідною кількістю військовонавчених громадян для виконання військового обов'язку в запасі, проходження військової служби за контрактом або за призовом осіб офіцерського складу, проходження служби у військовому резерві Збройних Сил та інших утворених відповідно до закону військових формувань, а також забезпечення реалізації права громадян на рівні можливості у виборі професії шляхом здобуття додаткових знань, умінь і навичок, необхідних для належного

виконання військового обов'язку в запасі у мирний час, обов'язків військової служби у воєнний час та для майбутньої професійної діяльності [81].

Аналіз наведеного визначення дозволяє усвідомити основну проблему, притаманну системі підготовки офіцерів запасу мирного часу – недостатність орієнтації на потреби та інтереси Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державній спеціальній службі транспорту. Досить довгий час основна мотивація здобувачів, які прагнули пройти навчання у системі підготовки офіцерів запасу, була пов'язана з їх бажанням вступити на службу до правоохоронних органів і отримати там спеціальне звання. Так, абзац 2 п.27 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29 липня 1991 р. № 114, у своїй першій редакції визначав: «Особам із числа офіцерів запасу Збройних Сил СРСР при призначенні на посади середнього, старшого і вищого начальницького складу органів внутрішніх справ присвоюються спеціальні звання, що відповідають їх військовим званням» [82]. Згодом це положення зазнало певних змін: «Особам з числа офіцерів запасу Збройних Сил, яких призначено на посади середнього, старшого і вищого начальницького складу органів внутрішніх справ, присвоюються спеціальні звання, що відповідають їх військовим званням, у разі успішного закінчення ними курсів початкової підготовки (спеціалізації). Особам, яких прийнято на посади старшого і вищого начальницького складу, перше спеціальне звання може бути присвоєне не вище звання майора міліції або майора внутрішньої служби, за винятком осіб, які мають офіцерські звання запасу вищі, ніж звання майора» [82].

Певні преференції мають й офіцери запасу при укладанні контракту зі Службою безпеки України: так, перший контракт зі Службою безпеки України з громадянами, які приймаються на військову службу за контрактом на посади офіцерського складу, яким первинне військове звання присвоєно після проходження повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу або в порядку атестування осіб до присвоєння

первинних військових звань офіцерського складу запасу, складає від 2 до 5 років, а для інших громадян – від 1 до 5 років [83].

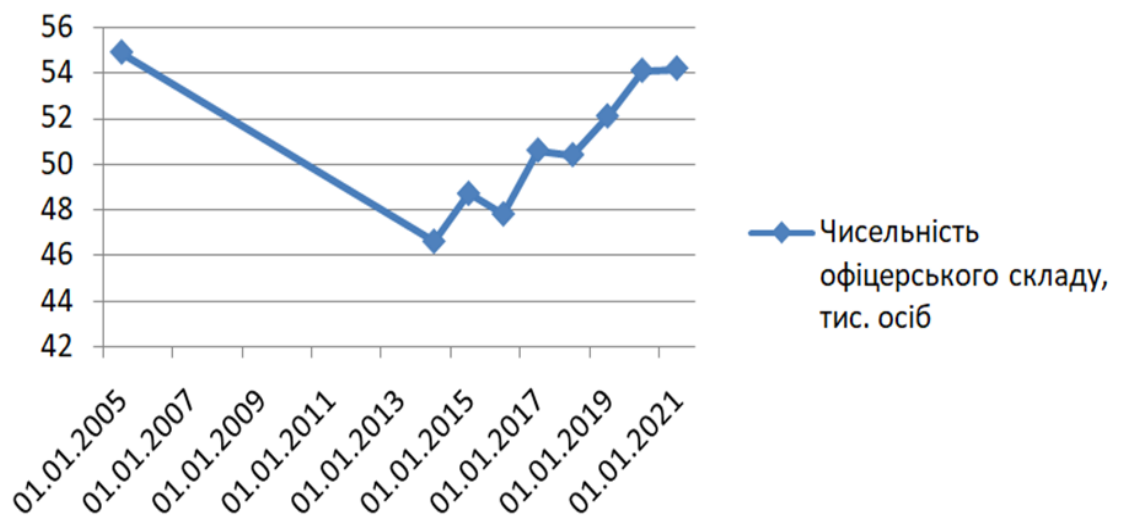
Як наслідок, спостерігалось недостатньо ефективне виконання системою підготовки офіцерів запасу свого основного призначення – формування у державі резерву підготовлених військовонавчених осіб, які, у разі початку збройного конфлікту, могли б призначатися на посади молодшого офіцерського складу. Як відзначають В. Марценківський, Є. Камалов та М. Клонцак, на основі власного досвіду щодо функціонування системи підготовки офіцерів запасу в нашій державі, більшість фахівців, призваних до лав ЗС України із запасу за останні роки, не показали достатніх вмінь та навичок, необхідних у сучасній війні. Важливим проблемним питанням сьогодення стало реформування системи підготовки офіцерів запасу для ЗС України [84]. Внаслідок дефіциту офіцерського складу первинної ланки у 2023 році було прийнято рішення, яке надало можливість сержантам без вищої військової освіти бути призначеними на молодші офіцерські посади [85].

До початку повномасштабної збройної агресії російської федерації роль офіцерів запасу у зміцненні боєздатності військових формувань важко було назвати вирішальною. Так, у 2018 році до Збройних Сил України було призвано 500 офіцерів запасу віком до 43 років за 37 військово-обліковими спеціальностями. Це склало приблизно 1% від загальної кількості осіб офіцерського складу (див. Діаграму 1.3 [86]). Всі вони закінчили кафедри військової підготовки, мають вищу освіту не нижче бакалавра та раніше не проходили військову службу. З 15 червня 2018 року офіцерів було направлено на курси перепідготовки та підвищення кваліфікації при вищих військових навчальних закладах і військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Метою їх призову стало набуття ними практичних навичок і умінь для збройного захисту Вітчизни, збільшення кількості військово-навчених осіб в запасі та підвищення рівня укомплектованості Збройних Сил України офіцерським складом. Після завершення підготовки

передбачалося призначення офіцерів на посади до небойових військових частин. За даними Міністерства оборони України, направлення призваних офіцерів до району операції Об'єднаних сил здійснювалося лише у добровільному порядку після укладання ними контракту про проходження військової служби [87].

Діаграма 1.3.1

Чисельність офіцерського складу ЗСУ (2005-2021 рр.)

Отже, мета національно-патріотичного виховання офіцерів запасу обумовлена метою їх військової підготовки і містить у собі комплекс факторів різновекторної спрямованості, з-поміж яких найбільш важливими є наступні:

Мотиваційна складова являє собою підвищення прагнення до проходження військової служби, у тому числі щодо участі у захисті Батьківщини, оволодіння необхідними для цього знаннями, вміннями та навичками, а також втілення індивідуальних прагнень шляхом проходження підготовки офіцера запасу. Мотиваційна складова охоплює два види факторів: прагнення відповідати тим критеріям, які висуває до військовослужбовця суспільства, і його суб'єктивні прагнення та бажання,

яких він бажає досягти під час проходження підготовки офіцерів запасу. Соціальні критерії, яким має відповідати професійний військовий, досить влучно виокремила С. Гнезділова. Авторка відносить до них наступні: «компетентність – професіонал володіє спеціальними знаннями та навичками, а військовий професіоналізм, крім вузькоспеціальних знань та навичок, вимагає розуміння загальної культурної традиції суспільства. Особливість компетентності військової професії полягає в унікальному вмінні, якого немає у цивільних професіях – умінні управляти силою та застосовувати силу; відповідальність – для професій, які надають послуги суспільного характеру, це – ключове поняття. Здатність управляти силою наділяє військовослужбовця відповідальністю та зобов'язує застосовувати це вміння на користь суспільства; корпоративність – військові є державним корпусом, із суворою ієрархією та розмежуванням задач, входження до якого посилене лише тим, хто володіє спеціальними знаннями та навичками. Належність до військового корпусу утворюється тривалою підготовкою, дисципліною та усвідомленням соціальної відповідальності» [88].

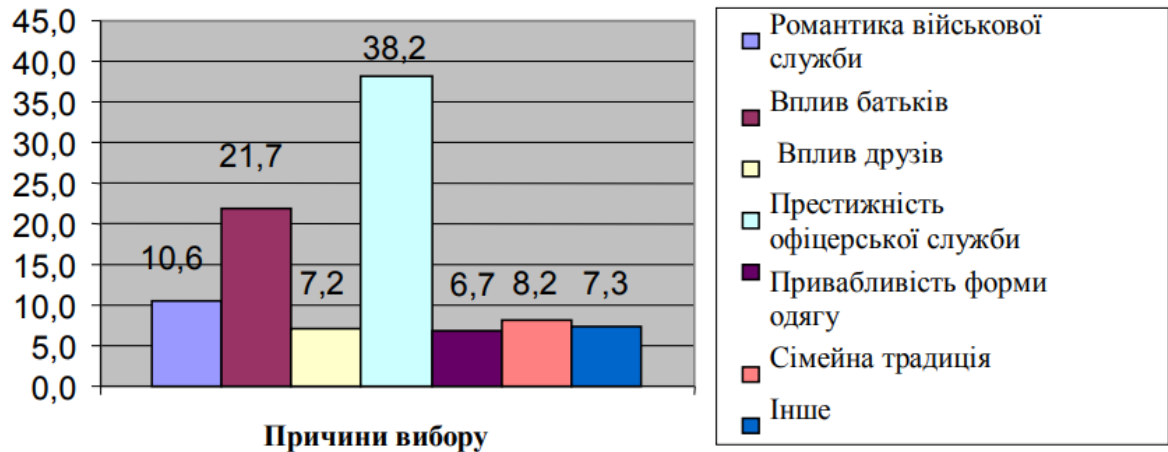
Як свідчать результати опитування, центром воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України за організаційної підтримки Департаменту військової освіти та науки Міністерства оборони України у жовтні 2012 року, на той момент простежувалися дві найбільш вагомі мотиви щодо прийняття студентами рішення проходити військову підготовку: 1. Стійке бажання служити на офіцерських посадах – 54,2%. 2. Відсутність мотивації проходити строкову військову службу – 37,8%. Серед найбільш пріоритетних чинників, що більшою мірою вплинули на такий їх вибір, є: 1. Престижність офіцерської служби – 38,2%. 2. Вплив батьків – 21,7%. 3. Романтика військової служби – 10,6%. При цьому понад 45% респондентів на момент опитування не збиралися служити або ще не визначилися зі своїм вибором. П'ята частина – найбільший відсоток – (20%) планували служити в Службі безпеки України, майже кожний десятий – в

прокуратурі, близько 7% – в Міністерстві внутрішніх справ і лише 5,7% – у Збройних Силах України [89].

Діаграма 1.3.2

Що вплинуло на вибір навчатися за програмою офіцерів запасу?

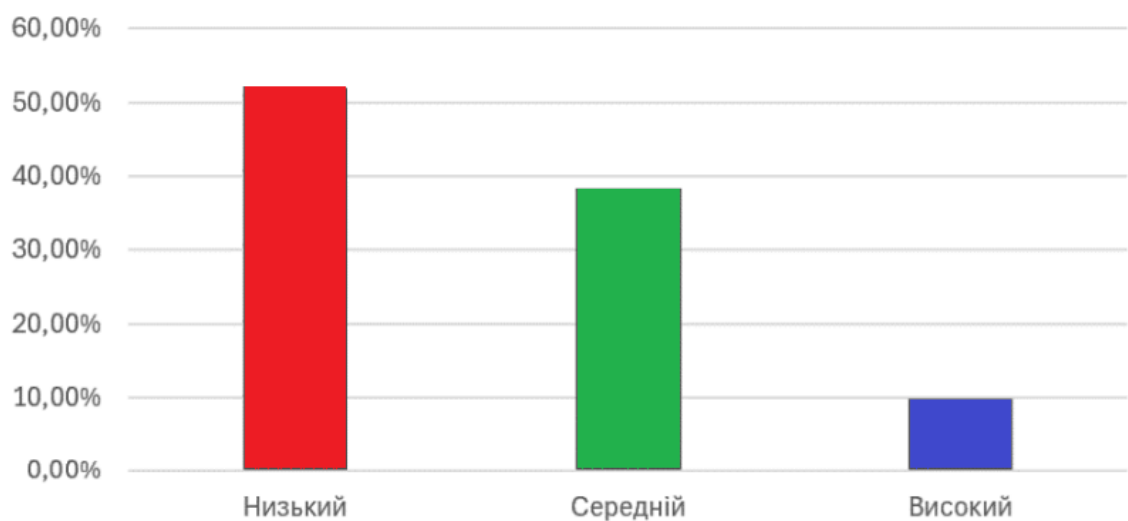
Частота вибору у відсотках

Зовнішня мотивація до проходження навчання, відсутність планів та намірів щодо проходження у майбутньому військової служби впливає на рівень професійної підготовленості особи, що стало особливо помітно після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації. Це підтверджується низкою публікацій у науково-теоретичних виданнях. Так, зокрема, І. Зелений, досліджуючи у 2024 році рівень готовності майбутніх офіцерів до безперервного професійного розвитку, встановив, що аналіз отриманих результатів свідчить про домінування низького рівня сформованості теоретичних знань серед респондентів, який становить понад 50%. Високий рівень сформованості теоретичних знань виявився найменш поширеним, що слугує підтвердженням недостатньої підготовки респондентів у цій сфері (діаграма 1.3.3) і свідчить про необхідність удосконалення освітнього процесу та підвищення уваги до розвитку цих аспектів [90].

Діаграма 1.3.3

Розподіл респондентів за рівнями сформованості теоретичних знань щодо системи неперервного розвитку офіцерів впродовж військової кар'єри

Як свідчить дослідження, проведене А. Бондаренком і Д. Пікусом, перед вищими військовими навчальними закладами постав і ряд викликів, а саме: багато офіцерів, що призвані за мобілізацією, не мають достатнього досвіду і знань у військовій сфері, командуванні та управлінні військовими підрозділами, навичок формування і керування командою, прийняття рішень у стресових ситуаціях, достатнього рівня розуміння військово-технічних аспектів, не ознайомлені з сучасними військовими доктринами, тактичними прийомами та стратегіями. Автори формулюють наступні перспективні шляхи вирішення окреслених викликів і труднощів: «систематична підготовка та навчання офіцерів, які призвані за мобілізацією, з військових дисциплін, тактики та стратегії; інтенсивне тренування командирських навичок та управління особовим складом; посилення співпраці з професійними (досвідченими) офіцерами та використання їх досвіду та знань; залучення до перепідготовки військових експертів та консультантів» [91].

Зауважимо, що деякі з виявлених науковцями проблем підготовки офіцерів запасу носять суто педагогічний характер і мають вирішуватися шляхом знань, відпрацювання вмінь та навичок. Однак проблеми

недостатньої мотивації до освіти протягом життя, до проходження військової служби під час воєнного стану, готовності діяти в стресових умовах і брати на себе відповідальність за своїх підлеглих потребують здійснення комплексу виховних заходів. Якщо особистість вороже або байдуже налаштована до виконання військового обов'язку, формування необхідних для ефективного проходження військової служби когнітивних та емоційно-вольових конструктів не відбувається. Саме цінності та мотивація є тим стрижнем, на який набуваються професійно значущі знання, вміння та навички, що неодноразово знаходило своє підтвердження в теоретичних та емпіричних дослідженнях у галузі військової психології та педагогіки, психології праці, педагогічної психології тощо [92–97 та ін.]. Тому першим і найголовнішим завданням успішного функціонування системи підготовки офіцерів запасу є формування заходами національно-патріотичного виховання готовності майбутніх офіцерів запасу до виконання військового обов'язку і проходження військової служби, у тому числі шляхом безпосередньої участі у бойових діях [98].

Отже, мета НПВ офіцера Збройних Сил України полягає у формуванні всебічно розвиненої, високопрофесійної особистості, здатної ефективно керувати особовим складом, приймати відповідальні та етичні рішення, у тому числі в складних бойових умовах. Це включає не лише набуття ґрунтовних військових знань та навичок, але й розвиток критичного мислення, стратегічного бачення та високих морально-психологічних якостей [99].

Національно-патріотичне виховання офіцера спрямоване на вирішення таких ключових завдань:

Формування лідерських якостей: розвиток здатності мотивувати та вести за собою підлеглих, брати на себе відповідальність за їх життя та виконання бойових завдань. Військове лідерство як ключовий комплекс професійно важливих якостей особистості визначає здатність впливати на особистість та поведінку інших військовослужбовців для досягнення

визначеної мети [100, с. 97]. В умовах повномасштабного збройного конфлікту високої інтенсивності, військове лідерство стає критичним фактором, що безпосередньо впливає на боєздатність та моральний дух Збройних Сил України. Воно є рушійною силою для ухвалення швидких та ефективних рішень у динамічних і непередбачуваних обставинах, забезпечуючи злагодженість дій підрозділів та реалізацію складних тактичних задумів. Крім того, сильне лідерство на всіх рівнях є запорукою підтримки високого рівня мотивації, стійкості та взаємодовіри серед особового складу, що є життєво важливим для успішного протистояння російському агресору.

Виховання потреби у постійному підвищенні професійної компетентності: формування глибоких знань у військовій справі, тактиці, стратегії, озброєнні та військовій техніці, а також здатності ефективно їх застосовувати. Слід сказати, що професійна компетентність сучасних військових суттєво відрізняється від компетентності військових минулого століття через кардинальні зміни у характері війн, технологіях, геополітичному ландшафті та вимогах до управління. Компетентність військових минулого століття (особливо середини та кінця ХХ ст.) передбачала перш за все підготовку до широкомасштабних фронтових зіткнень, великих маневрів дивізій та армій. Переважала жорстка вертикаль підпорядкування, де ініціатива на нижчих рівнях була обмеженою, а рішення ухвалювалися згори. Домінували операції з використанням бронетехніки, артилерії та авіації, що часто велись за відпрацьованими лінійними схемами. При цьому значні відмінності мало інформаційне забезпечення військових операцій: інформація передавалась переважно через штаби, доступ до розвідданих був контрольованим та часто повільним. Панувала спеціалізація за родами військ, військовослужбовці були вузько спеціалізовані у своїх родах військ, крос-функціональні навички були менш поширені. Водночас високо цінувались фізична сила, витривалість, вміння поводитися зі стандартним озброєнням.

Натомість, виходячи з досвіду України щодо відсічі російській збройній агресії (2014–2025), компетентність сучасних військовослужбовців охоплює необхідність протистояти широкому спектру гібридних, технологічних, асиметричних та інших загроз, у тому числі кібератакам, інформаційним операціям, атакам, здійснюваним за допомогою штучного інтелекту, а не лише діям регулярних армій. Великої важливості набувають глибоке розуміння та вміння працювати з високотехнологічними системами озброєння (БПЛА, розвідувальні системи, системи зв'язку, РЕБ), оперування даними та аналіз великих обсягів інформації. Лідерська та інформаційно-комунікаційна компетентності визнаються провідними компонентами в військово-професійній компетентності кожного офіцера [101].

Отже, якщо компетентність офіцера збройних сил минулого століття більше базувалася на мускульній силі, дисципліні та лінійному виконанні наказів, то сучасна вимагає емоційної стійкості, інтелектуальної гнучкості, технологічної обізнаності, розвинених навичок інформаційної гігієни, адаптивного лідерства та здатності до швидкого навчання та децентралізованих дій.

Прищеплення національно-патріотичних цінностей передбачає формування беззастережної відданості Україні, її народу, державним інтересам, готовності захищати суверенітет та територіальну цілісність ціною власного життя. Існування України як держави протягом років її незалежності включало формування зрілого громадянського суспільства, яке складалося з осіб з високим рівнем соціальної відповідальності та громадянської активності. Як засвідчили події Революції Гідності та подальшої мобілізації активних представників суспільства для допомоги збройним силам і вирішення комплексу оборонних завдань у зв'язку з початком російської збройної агресії у 2014 році, однією з важливих національних цінностей є відповідальність громадянина за захист державного суверенітету та територіальної цілісності держави. Розвиток національно-патріотичних та громадянських цінностей у

військовослужбовців стає однією із цілей військової освіти [102]. Разом з тим, вказана тенденція не проявляється лінійно: якщо у 2022 році кількість громадян України, які бажали особисто взяти участь у відсічі російській збройній агресії перевищувала можливості Збройних Сил України та інших військових формувань організувати, озброїти та забезпечити всім необхідним таку кількість потенційних військовослужбовців, то наприкінці 2025 року ситуація зазнала певних змін, і мобілізаційні процеси ускладнюються внаслідок недостатньої мотивації цивільних громадян щодо вступу на військову службу та участі у бойових діях. Вказане обумовлює надзвичайно важливе значення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, формування в них соціальної відповідальності за захист Батьківщини та бажання особисто брати участь у бойових діях, не зважаючи на можливі ризики їх життю, здоров'ю, фізичному та психологічному благополуччю, а також усвідомлення особистої відповідальності за виконання наказів, життя та здоров'я підлеглих.

Розвиток морально-психологічної стійкості. Професійна компетентність офіцера нині включає психологічну стійкість та ментальне здоров'я: Враховуючи високу інтенсивність конфліктів та психологічний тиск, зростає значення психологічної готовності, здатності працювати в умовах постійного стресу та турботи про ментальне здоров'я. З цього приводу Ю. Лялюк вказує: «Належний рівень розвитку емоційної стійкості забезпечує успішне виконання професійної діяльності та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів, дозволяє підсилити ефективність службово-професійної діяльності офіцера, та сприяє його саморозвитку та самоактуалізації, офіцер керує власними якісними змінами, постаючи водночас як суб'єкт та об'єкт розвитку. Особистісно зрілий офіцер зі сформованими цінностями, високою мотивацією здатний витримувати значний вплив стрес-факторів при цьому зберігаючи адекватний рівень емоційної стійкості» [103, с. 3]. Виховання здатності зберігати самоконтроль, рішучість та ефективність дій в умовах стресу, небезпеки та невизначеності в

умовах тривалого збройного конфлікту високої інтенсивності набувають особливої актуальності. Держава-агресор російська Федерація протягом кількох десятиліть намагається негативно вплинути на свідомість українських громадян шляхом поширення зневіри в можливості зберегти українську державність, розчаруванню в представниках політичної економічної культурної еліти, розповсюдження інформації яка викликає панічні чи депресивні настрої. Як справедливо вказує А. Окаєвич, досвід участі військовослужбовців Збройних сил України у відбитті збройної агресії російської федерації беззаперечно вказує, що їхня професійна діяльність безпосередньо пов'язана з перебуванням в умовах постійного психологічного напруження та екстремальності. Насамперед це стосується офіцерів, адже відповідно до функціональних обов'язків на них покладається відповідальність за життя і здоров'я всього особового складу, ефективно та своєчасне виконання поставлених завдань, зокрема бойових, саме вони несуть відповідальність за результати ухваленого управлінського рішення в умовах впливу суттєвих психотравмувальних чинників [104, с. 25].

Одним із засобів противника деморалізувати представників Збройних Сил України та інших військових формувань, їх близьких та інших представників цивільного суспільства є поведження з українськими військовополоненими, що включає катування приниження та непоправні наслідки для їх фізичного і психічного здоров'я. Зокрема, у звіті управління Верховного комісара ООН з прав людини від 1 жовтня 2023 року визначено, що російська влада систематично застосовує широкомасштабні катування та жорстоке поведження до українських військовополонених на всіх етапах їхнього утримання. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 169 зі 174 опитаних військовополонених полонених з березня 2023 року свідчили про такі зловживання, як жорстокі побиття, ураження електричним струмом, сексуальне насильство, удушення, позбавлення сну, імітація страти та погрози. Ці свідчення підтверджені іншими джерелами, вказуючи на поширеність та схожість таких практик у різних місцях

утримання як на окупованих територіях України, так і в російській федерації [105]. Крім того, інформаційно-психологічні операції противника регулярно включають інформацію про їх агресивні наміри щодо широкого кола військових та цивільних осіб, руйнування цивільна інфраструктури тощо. За таких умов формування морально-психологічної стійкості є надзвичайно важливим завданням при підготовці офіцерів запасу.

Формування правової поведінки та правової свідомості. Формування правової поведінки офіцерів запасу включає як надання широкого спектру знань щодо особливостей військового законодавства та варіантів правового розв'язання типових проблем, які виникають під час проходження військової служби, так і створення сталих конструктів правової поведінки внаслідок існування правової свідомості. Існування у Збройних Силах України та інших військових формуваннях окремих тенденцій правового нігілізму негативно впливає на ефективність мобілізаційних процесів, оскільки створює додаткові ризики, обумовлені неправовими діями командирів/начальників. Нігілістичне відношення до права і законодавства у секторі безпеки і оборони мало свої причини, викликані стагнацією розвитку військово-правових відносин протягом багатьох років української державності [106]. Протягом останніх років було здійснено масштабну роботу спрямовану на заповнення правових прогалів, ліквідацію суперечностей пов'язаних з функціонуванням сил оборони [107], а також на підвищення ролі правової складової у військовій освіті [108]. Разом з тим цю роботу ще не можна вважати завершеною, що обумовлює необхідність не просто надати правові знання майбутнім офіцерам запасу, а сформувати їх активну правову позицію, пов'язану з усвідомленням важливості завжди діяти у межах закону, постійним вдосконаленням своїх правових знань, вмінь та навичок та компетентним пошуком інформації, необхідної для прийняття правових рішень.

Розвиток критичного мислення та аналітичних здібностей. Це завдання включає навчання офіцера здатності швидко та точно оцінювати

ситуацію, аналізувати інформацію, прогнозувати розвиток подій та приймати оптимальні рішення. Як справедливо відзначає О. Рябчук, сучасне поле бою характеризується високою динамікою бойових дій і зростаючою складністю управлінських завдань. Це, у свою чергу, вимагає від офіцерів оперативного рівня здатності швидко адаптуватися та ухвалювати ефективні рішення в умовах невизначеності. Однією з ключових когнітивних якостей, що забезпечує таку здатність, є критичне мислення, яке ґрунтується на аналітичному, рефлексивному та неупередженому підході до аналізу та оцінки інформації [109]. В умовах постійного проведення державою-агресором російською федерацією інформаційних операцій проти сектору безпеки і оборони критичне мислення та аналітичні здібності дозволяють не лише зберегти боєздатність військового формування, а й забезпечити збереження цілісності особистості офіцера, запобігти руйнуванню його емоційно-вольової сфери під впливом деформуючих факторів, притаманних військовій службі.

Прищеплення етичних норм та принципів доброчесності: Формування чесності, порядності, справедливості та нетерпимості до корупції визнається нині обов'язковими умовами формування професіонала. Велике значення у Збройних Силах України та інших військових формуваннях відіграє нині процес запобігання корупції шляхом формування доброчесної поведінки військовослужбовців. Поняття запобігання корупції в органах військового управління визначають як складний багатокомпонентний вид діяльності великої кількості державних установ, неурядових організацій, засобів медіа, міжнародних організацій та іноземних установ, спрямований на створення інституційних та організаційних умов для ефективного функціонування Сил оборони, забезпечення ефективної відсічі російській збройній агресії та деокупації українських територій. Створення означених умов передбачає досягнення трьох основних цілей: зниження руйнівного впливу корупційних ризиків; зменшення кількості корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією; формування та підтримання високого рівня

доброчесності у військовослужбовців; підтримку функціонування саморегулювальних механізмів запобігання корупції. Успішність діяльності у досліджуваній сфері справляє вплив на всі сфери життєдіяльності українського суспільства, проте найбільш важливими уявляються соціальна і безпекова сфери [110]. Формування етичної поведінки здобувачів освіти у системі підготовки офіцерів запасу постає нині як умова успішності їх професійної адаптації та фактор, що у майбутньому позитивно впливатиме на стан законності і дисципліни у військових частинах.

Розвиток комунікативних навичок. Забезпечення здатності до ефективної взаємодії з особовим складом, командуванням, а також цивільним населенням постає нині як невід’ємна умова успішності виконання офіцером своїх професійних завдань. Відповідно до положень Доктрини, затвердженої Головнокомандувачем Збройних Сил України 19 вересня 2020 року, публічне спілкування є невід’ємною частиною процесу стратегічних комунікацій у ЗС України та здійснюється під час проведення основних заходів публічної дипломатії, зв’язків з громадськістю, цивільно-військового співробітництва, морально-психологічного забезпечення, інформаційних, психологічних операцій та протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, культурних, спортивних та інших публічних заходів взаємодії з громадськістю та інформаційно-комунікаційної діяльності. Основною метою публічного спілкування в ЗС України є задоволення інформаційних потреб зовнішніх та внутрішніх аудиторій, оприлюднення власної офіційної інформації, протидія негативному інформаційно-психологічному впливу для підтримання позитивного іміджу ЗС України та створення сприятливих умов виконання завдань за призначенням [111]. Особливо важливим є не просто забезпечити процес реалізації комунікативних вмінь офіцера запасу, а досягти високої відповідності таких комунікації особливостям української культури, що передбачає шанобливе ставлення до співрозмовника, а також використання української літературної мови і зменшення частки суржику та обценної лексики.

Підготовка до постійного самовдосконалення: Формування прагнення до безперервного навчання, освоєння нових технологій та методів ведення бойових дій відповідає сутності принципу освіти протягом життя, що вже знайшов своє визнання та розвиток у системі військової освіти. Для офіцера запасу, несення військової служби яким відтягнуто у часі від моменту його безпосереднього навчання у системі підготовки офіцерів запасу, вміння самостійно навчатися є особливо важливим. Постійне засвоєння нових знань, вмінь та навичок, вдосконалення свого професійного рівня, особливо в інформаційній та управлінській сфері, дозволяє значно збагатити практику військового управління після призову офіцера запасу на військову службу. При цьому найбільшу важливість мають не самі знання, а мотивація до їх отримання, прагнення постійно вдосконалюватися, знаходячи для цього різні можливості.

Слід також сказати, що мета підготовки офіцера, який здобув вищу військову освіту у ВВНЗ чи ВНП ЗВО та проходить безперервну військову службу, та мета підготовки офіцера запасу мають спільні основи, пов'язані із захистом держави, але суттєво відрізняються своїм безпосереднім фокусом, рівнем залучення та очікуваними обов'язками в мирний та воєнний час.

Для офіцера, який проходить безперервну військову службу, Збройних Сил України, професійна військова служба є основною кар'єрою та способом життя. Такий офіцер проходить всебічну підготовку у вибраній спеціальності, постійно вдосконалює свої знання та навички протягом усієї кар'єри, просувається по службі, для нього характерними є глибока спеціалізація та безперервний розвиток. Він несе відповідальність за підтримання високого рівня бойової готовності своїх підлеглих у мирний час та ефективне їх застосування у разі виникнення збройного конфлікту. Середовище офіцерів, які проходять безперервну військову службу, звичайно є джерелом формування військової еліти, військової культури, етики та традицій.

Натомість, мета підготовки офіцерів запасу – формування кваліфікованого кадрового резерву, підготовка військовонавчених громадян, які у мирний час зазвичай не перебувають на військовій службі, але можуть бути призвані в разі мобілізації. Відповідно, від цієї категорії осіб вимагається здатність виконувати військовий обов'язок лише у разі потреби (мобілізація, збори, служба за контрактом у резерві). Важливе значення при цьому має готовність військових частин, які комплектуються офіцерами запасу, до швидкого розгортання та ефективного використання мобілізаційного ресурсу, коли потреба у кваліфікованих офіцерах виникає раптово. Враховуючи, що така раптовість виникає переважно у випадках підвищених ризиків для життя і здоров'я військовослужбовців, особливу важливість уявляє собою національно-патріотичне виховання офіцерів запасу, які у разі виникнення небезпеки для державного суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості держави продемонструють високий рівень готовності до захисту Вітчизни, але без акценту на постійній військовій кар'єрі.

Крім того, професійні досвід, знання, вміння та навички, здобуті офіцерами запасу під час здобуття освітнього рівня у цивільних закладах вищої освіти, а також протягом його цивільної професійної кар'єри, у разі проходження військової служби здатні збагатити управлінський, організаційний, технологічний та інформаційний потенціал військових частин. Як приклад, можна навести розгортання в Україні створених у 2024 році Сил безпілотних систем – «першого в світі роду Сил, що використовує в своїй бойовій роботі повітряні, морські надводні і підводні, наземні безпілотні та роботизовані системи. Поштовхом до створення СБС стала зміна характеру і технологічності війни, яку Україна веде проти російських загарбників» [112]. Особливості виконуваних Силами безпілотних систем функцій обумовили специфічні вимоги до їх кадрового складу, який повинен мати знання, вміння та навички у галузі створення та експлуатації роботизованих систем, використання штучного інтелекту, виробництва та

ремонту програмно керованих пристроїв тощо. Відповідно, це обумовлює цінність досвіду тих офіцерів запасу, які працювали на українських та закордонних підприємствах високотехнологічного профілю, що знаходить своє відображення у комплектуванні посад у Силах безпілотних систем.

Відповідно, можна сформулювати такі відмінності між військовослужбовцями, що проходять безперервну військову службу, і офіцерами запасу. *За ознакою правового статусу:* військовослужбовець, що проходять безперервну військову службу, набуває його під час навчання у ВВНЗ або ВВП ЗВО, після чого такий статус має постійний характер аж до досягнення пенсійного віку, встановлення непридатності до військової служби чи настання обмеженої кількості юридичних фактів, визначених у ст.26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [3]. Натомість, правовий статус офіцера запасу в аспекті його відношення до військової служби носить дискретний характер, що обумовлено його роллю резервного ресурсу, що має військову кваліфікацію, але в мирний час може займатися цивільною діяльністю.

За ознакою професійної підготовки: військовослужбовці офіцерського складу, що проходять безперервну військову службу, отримують більш глибоку та вузькоспеціалізовану підготовку з постійним оновленням знань, тоді як підготовка офіцерів запасу є більш узагальненою, зосередженою на базових військово-облікових спеціальностях, необхідних для виконання функцій у разі призову. Разом з тим, завдяки різноманітності цивільних професій офіцерів запасу та широкому арсеналу їх цивільних компетенцій Сили оборони отримують можливості для розвитку і адаптації до відносин у світі, що постійно змінюється.

За ознакою готовності до участі у бойових діях: військовослужбовці офіцерського складу, що проходять безперервну військову службу, демонструють більш високий рівень мотиваційної, фізичної та психологічної готовності до бойової діяльності. Це досягається завдяки систематичним навчанням, тренуванням, злагодженням та іншим способам забезпечення

боездатності військових підрозділів та військовослужбовців. Натомість, рівень готовності офіцерів запасу до участі у бойових діях завжди буде нижчим за рахунок їх багаторічної адаптації до діяльності цивільних структур з притаманними їм суто цивільними відносинами. Це жодним чином не заперечує наявності у частини офіцерів запасу високої мотивації до участі у відсічі збройній агресії противника. Така мотивація виступає фактором, що поліпшує протікання адаптації до умов функціонування військових частин. Це неодноразово знаходило свої підтвердження у наукових дослідженнях [113, 114 та ін.].

Вказані відмінності обумовлюють диференціацію впливів, які використовуються у системі підготовки офіцерів запасу. Така диференціація, у свою чергу, знаходить свій відбиток у принципах національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, під якими ми розуміємо провідні засади здійснення впливів на формування їх ціннісно-мотиваційної, морально-етичної, професійно-компетентної, когнітивно-аналітичної та комунікативної сфери особистості.

З урахуванням здобутків військової історії та традицій організації функціонування військових підрозділів армії Давнього Риму, які наклали свій відбиток на всю систему військових традицій, ми вважали за доцільне супроводити кожен принцип національно-патріотичного виховання офіцерів запасу латинським висловлюванням, яке у стислій формі характеризує зв'язок кожного принципу з військовими традиціями, підкреслює глибокі історичні корені військового мистецтва, відчуття приналежності до елітарної військової спільноти, що наслідує найкращі традиції, починаючи від римських легіонів. Це створює відчуття гордості за обрану професію та її спадщину. Безумовно, українська мова і українські традиції відіграють величезну роль у підготовці українських офіцерів, разом з тим активне використання латинської термінології дозволить, на нашу думку, досягти трьох основних цілей. По-перше, запобігти певній стереотипізації девізів ВВНЗ і ВНП ЗВО (більшість з них уявляють собою висловлювання на

кшталт: «Честь. Мужність. Звитяга» або «Честь. Відвага. Професіоналізм», що знижує їх емоційний і виховний вплив за рахунок однотипності). Використання латинської термінології активізує розумові зусилля здобувачів освіти, їх бажання дізнатися сенс іншомовних термінів, і, врешті-решт, забезпечує більш глибоку інтеріоризацію цінностей військової служби. По-друге, оскільки латинська мова є мовою міжкультурної комунікації, це обумовлює швидке розуміння зарубіжними партнерами по взаємодії сутності закладних у латинські висловлення посилів, посилюючи тим самим глибину та конструктивність міжнародних зв'язків. По-третє, деякі латинські висловлювання несуть потужний моральний та мотиваційний заряд, можуть слугувати орієнтиром у складних ситуаціях, допомагати зберігати морально-психологічну стійкість у стресових умовах, притаманних військовій службі. Використання латинських висловлювань у девізах, на гербах, під час урочистих церемоній додає ритуалізованого та символічного значення військовим подіям, підсилюючи відчуття важливості та урочистості моменту.

З урахуванням визначених вище міркувань, вважаємо за доцільне запропонувати наступні принципи національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу:

Принцип національної ідентичності та патріотизму (Patria Prima – Батьківщина перш за все), який передбачає формування у офіцерів запасу беззастережної відданості національним інтересам, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність держави, українську культурну та мовну ідентифікацію.

Принцип професіоналізму та компетентності (Non scholae, sed vitae discimus – Ми вчимося не для школи, а для життя), що характеризує формування у офіцера запасу постійного прагнення до досконалості у військовій справі, освоєння сучасних знань, тактик, технологій та навичок, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків.

Принцип лідерства та ініціативності (Ducere Exemplum – Ведіть прикладом), сутність якого полягає у розвитку здатності мотивувати

підлеглих до виконання службових завдань, приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та ризику, брати на себе відповідальність за результат, бути прикладом для підлеглих не лише у службовій, а й у побутовій сфері.

Принцип примату правової поведінки (Lex Est Rex – Закон є закон) полягає у вихованні суворого дотримання військових статутів, законів України, наказів командирів та поваги до військового правопорядку.

Принцип морально-психологічної стійкості (Fortitudo Animi): Формування здатності до самоконтролю, емоційної витримки, рішучості та збереження боєздатності в екстремальних умовах та психологічного тиску.

Принцип колективізму та взаємодопомоги (Consortium omnis vitae – Співдружність на все життя), сутність якого полягає у вихованні почуття єдності, товариської взаємодопомоги, здатності ефективно працювати в команді та підтримувати бойове братерство.

Принцип критичного мислення та креативності (Cogito Ergo Sum – Я мислю, значить, я існую), сутність якого полягає у розвитку здатності аналізувати інформацію, оцінювати ситуацію, знаходити нестандартні рішення та ефективно діяти в динамічному середовищі.

Принцип гуманізму та поваги до прав людини (Humanitas – Гуманність), що пов'язаний із вихованням поваги до людської гідності, прав та свобод людини і громадянина, дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Принцип адаптивності (Flexibilitas – Гнучкість), сутність якого охоплює формування здатності швидко пристосовуватися до нових умов, змін у тактичній обстановці та вимогах сучасного поля бою.

Принцип поваги до традицій та інновацій (Traditio et Innovatio – Традиції та інновації), сутність якого полягає у формуванні усвідомлення офіцера запасу необхідності збереження та примноження бойових традицій Збройних Сил України та інших військових формувань при одночасному прагненні до впровадження новітніх технологій та методів ведення бойових

дій. Як справедливо зазначає І. Коропатнік, «Збройні Сили України як соціальний інститут уявляють собою комплексне утворення, яке за допомогою існуючих нормативно-правових засобів і традиційних цінностей здійснює вплив на формування світоглядних позицій і норм поведінки військовослужбовців з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства» [115]. Тому поєднання уваги до традицій та новітніх засобів військового управління та військового мистецтва є складовою частиною ефективної підготовки офіцера запасу.

Принцип екологічної свідомості (Responsibilitas pro Natura – Відповідальність за природу), який охоплює усвідомлення відповідальності за збереження навколишнього середовища під час виконання військових завдань та дотримання норм екологічної безпеки. Екологічна безпека як стан безпеки кожної людини, суспільства, держави та природи від надмірної небезпеки для довкілля, тобто збереження та захист життєдіяльності, інтересів особистості та її довкілля від негативних антропогенних та природних наслідків, має велике значення як складова безпеки держави і як елемент професійної культури сучасних фахівців [116, с. 90–91].

Слід також сказати, що наведені принципи є спеціальними і характерні саме для системи підготовки офіцерів запасу. При цьому існують загальні принципи освітньо-виховного процесу, а також його правового забезпечення, які добре досліджені у теоретичних джерелах, і, з незначними варіаціями, звичайно включають до себе принципи верховенства права, законності, рівності, справедливості, пріоритету прав і свобод людини та громадянина, добросовісності, демократизму тощо. Вказані принципи є характерними для багатьох сфер суспільних відносин демократичних правових держав, і, з огляду на їх дослідженість, ми приєднуємося до думки науковців, які детально описали їх сутність і не вважаємо за доцільне окремо розглядати це питання у межах нашого дисертаційного дослідження.

Висновки до розділу 1

1. Роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період правового режиму воєнного стану полягає у зміцненні стійкості українського суспільства, а також у підвищенні якості та кількості кадрового ресурсу Збройних Сил України й інших військових формувань за рахунок підвищення індивідуальної готовності громадян до захисту держави, активної участі у відсічі російській збройній агресії у лавах Сил оборони та в тилу. Це обумовлює віднесення національно-патріотичного виховання до сфери найважливіших для українського суспільства і держави публічних інтересів та регулювання відносин, що при цьому виникають, нормами права.

2. Основними чинниками впливу національно-патріотичного виховання на стан національної безпеки є наступні: формування оборонної свідомості, посилення мотивації до здобуття військових професій, консолідація українського суспільства, формування нульової толерантності до українофобства, сепаратизму та шовінізму, формування активної громадянської позиції, сприяння соціальній активності та відповідальності, відновлення та збереження історичної пам'яті, культивування кращих рис української ментальності, захисту ідентичності та інформаційного простору.

3. Детальна правова регламентація виховного процесу не притаманна в цілому демократичним державам, які довгий час живуть в умовах відсутності війн. Однак загроза суверенітету та територіальній цілісності України обумовлює необхідність змін сталих підходів до проблеми врегулювання цілей, видів і результату виховання. Почасти це вже було зроблено у Законі України «Про основи національного спротиву», в якому здобула свого правового закріплення підготовка громадян України до національного спротиву. Правові новели, запроваджені законами України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» і «Про військовий обов'язок і військову службу»

також сприяють вноормуванню правовідносин, пов'язаних із національно-патріотичним вихованням. Це не означає відхід України від демократичних стандартів. В умовах, коли демократичні надбання нашої держави знаходяться під загрозою руйнування внаслідок військових і інформаційно-психологічних операцій російської федерації, збереження державного ладу, суверенітету, системи гарантій прав і свобод людини та громадянина можливо лише за умови їх захисту із зброєю в руках. На жаль, педагогічна концепція, спрямована на формування особистості з пацифістським світоглядом, не готової до застосування сили в разі необхідності, засвідчила свою незастосовність в умовах тривалого збройного конфлікту. Тому завданням правової науки за таких умов є побудова на вже сформованому підґрунті прозорості, несуперечливої та гуманістичної за своїми цілями концепції правового забезпечення національно-патріотичного виховання. До її формування мають бути залучені представники Збройних Сил України та інших військових формувань, правознавці, представники педагогічної науки, громадські організації та інші інститути громадянського суспільства.

4. Мета національно-патріотичного виховання офіцера Збройних Сил України полягає у формуванні всебічно розвиненої, високопрофесійної особистості, здатної ефективно керувати особовим складом, приймати відповідальні та етичні рішення, у тому числі в складних бойових умовах. Це включає не лише набуття ґрунтовних військових знань та навичок, але й розвиток критичного мислення, стратегічного бачення та високих морально-психологічних якостей.

5. Національно-патріотичне виховання офіцера запасу спрямоване на вирішення таких ключових завдань: формування лідерських якостей; виховання потреби у постійному підвищенні професійної компетентності; прищеплення національно-патріотичних цінностей; розвиток морально-психологічної стійкості; формування правової поведінки та правової свідомості; розвиток критичного мислення та аналітичних здібностей;

прищеплення етичних норм та принципів добродесності; підготовка до постійного самовдосконалення; розвиток комунікативних навичок.

6. Принципи національно-патріотичного виховання офіцерів запасу – це провідні засади здійснення впливів на формування їх ціннісно-мотиваційної, морально-етичної, професійно-компетентної, когнітивно-аналітичної та комунікативної сфери особистості. Вказані принципи поділяються на загальні (верховенства права, законності та ін.), які характерні для багатьох сфер суспільних відносин, та спеціальні, характерні саме для системи підготовки офіцерів запасу. До спеціальних принципів належать: принцип національної ідентичності та патріотизму (*Patria Prima* – Батьківщина перш за все), який передбачає формування у офіцерів запасу беззастережної відданості національним інтересам, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність держави, українську культурну та мовну ідентифікацію; принцип професіоналізму та компетентності (*Non scholae, sed vitae discimus* – Ми вчимося не для школи, а для життя), що характеризує формування у офіцера запасу постійного прагнення до досконалості у військовій справі, освоєння сучасних знань, тактик, технологій та навичок, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків; принцип лідерства та ініціативності (*Ducere Exemplum* – Ведіть прикладом), сутність якого полягає у розвитку здатності мотивувати підлеглих до виконання службових завдань, приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та ризику, брати на себе відповідальність за результат, бути прикладом для підлеглих не лише у службовій, а й у побутовій сфері; принцип примату правової поведінки (*Lex Est Rex* – Закон є закон) полягає у вихованні суворого дотримання військових статутів, законів України, наказів командирів та поваги до військового правопорядку; принцип морально-психологічної стійкості (*Fortitudo Animi*), який передбачає формування здатності до самоконтролю, емоційної витримки, рішучості та збереження боєздатності в екстремальних умовах та психологічного тиску; принцип колективізму та взаємодопомоги (*Consortium*

omnis vitae – Співдружність на все життя), сутність якого полягає у вихованні почуття єдності, товариської взаємодопомоги, здатності ефективно працювати в команді та підтримувати бойове братерство; принцип критичного мислення та креативності (Cogito Ergo Sum – Я мислю, значить, я існую), сутність якого полягає у розвитку здатності аналізувати інформацію, оцінювати ситуацію, знаходити нестандартні рішення та ефективно діяти в динамічному середовищі; принцип гуманізму та поваги до прав людини (Humanitas – Гуманність), що пов'язаний із вихованням поваги до людської гідності, прав та свобод людини і громадянина, дотримання норм міжнародного гуманітарного права; принцип адаптивності (Flexibilitas – Гнучкість), сутність якого охоплює формування здатності швидко пристосовуватися до нових умов, змін у тактичній обстановці та вимогах сучасного поля бою; принцип поваги до традицій та інновацій (Traditio et Innovatio – Традиції та інновації), сутність якого полягає у формуванні усвідомлення офіцера запасу необхідності збереження та примноження бойових традицій Збройних Сил України та інших військових формувань при одночасному прагненні до впровадження новітніх технологій та методів ведення бойових дій; принцип екологічної свідомості (Responsibilitas pro Natura – Відповідальність за природу), який охоплює усвідомлення відповідальності за збереження навколишнього середовища під час виконання військових завдань та дотримання норм екологічної безпеки.

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

2.1 Характеристика механізму правового забезпечення підготовки офіцерів запасу

Проблематика, пов'язана із з'ясуванням сутності та особливостей механізму правового забезпечення активно привертала увагу багатьох науковців, і нині можна констатувати наявність декількох підходів у цій сфері, які розглядалися у роботах таких науковців, як О. Гумін і Є. Пряхін [117], О. Дручек [118], Р. Ігонін [119], І. Ієрусалімова і Г. Тимчик [120], Я. Лазур [121], Л. Чистоклетов [122], І. Шопіна [123] та інші автори.

Правове забезпечення основних напрямів національно-патріотичного виховання в Україні уявляє собою консолідацію правових актів, якими визначено завдання та зміст громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального та екологічного виховання, а також практика правозастосовної діяльності у сфері організації виховання та оцінки ефективності виховних впливів. Особливості правового забезпечення національно-патріотичного виховання включають: а) еkleктичний характер, що пояснюється поєднанням в ньому норм конституційного, адміністративного, військового, трудового, екологічного та інших галузей права, що належать як до публічних, так і до приватних; б) переважанням рекомендаційного характеру правового регулювання в досліджуваній сфері, великою кількістю дискреційних правових норм; в) недостатньою сформованістю системи санкцій за порушення правових приписів суб'єктами та об'єктами виховних впливів [124].

Серед підходів, які існують у правовій науці щодо сутності механізму правового забезпечення, виділяють адміністративний і конституційний. Представники першої групи надають юридичним засобам, гарантіям, умовам

здійснення прав людини домінуюче місце в механізмі забезпечення прав людини. До складу механізму правового забезпечення ними віднесені такі елементи, як охорона, захист, реалізація тощо. Представники другої групи виходять із пріоритетності діяльності органів публічної адміністрації, які створюють умови для реалізації прав людини, сприяють їх гарантуванню [125].

Уявляє інтерес наукова позиція О. Куракіна, відповідно до якої у механізм правового регулювання задіяні: норма права, юридичні факти, правові відносини, правосуб'єктність, правосвідомість, законність, правова поведінка та правомірна поведінка [126]. Вказана класифікація є достатньо детальною і включає до свого складу комплекс явищ правової реальності, які безпосередньо впливають на ефективність правового регулювання, що обумовлює її цінність. Однак наше дослідження має одним із своїх завдань характеристику механізму правового забезпечення (а не регулювання) підготовки офіцерів запасу. Відмінність між правовим регулюванням і правовим забезпеченням досліджена у роботах українських науковців. Так, І. Шопіна визначає поняття адміністративно-правового регулювання під час воєнного стану як «приведення системи адміністративно-правових відносин у стан, в якому забезпечується ефективна відсіч російській збройній агресії, що досягається завдяки переважанню серед адміністративно-правових інструментів засобів примусу, збільшення дискреційних повноважень органів публічної влади та обмеження на законних підставах деяких прав, свобод та інтересів фізичних й юридичних осіб» [127]. Натомість, поняття адміністративно-правового забезпечення в умовах правового режиму воєнного стану авторка формулює як «упорядкування системи адміністративно-правових відносин за допомогою широкого арсеналу адміністративно-правових засобів і процедур з метою підвищення рівня фізичної, психологічної та економічної захищеності людини і громадянина під час бойових дій, забезпечення національної стійкості та створення передумов для свідомого і добровільного виконання громадянами України

свого військового обов'язку» [127]. Саме друге визначення, на наш погляд, найбільш відповідає сутності правового забезпечення виховних процесів взагалі і національно-патріотичного виховання офіцерів запасу зокрема.

Враховуючи відмінності у спрямованості правового регулювання і правового забезпечення, слід сказати про відмінності в їх механізмах. Ми не належимо до когорти науковців, які ототожнюють склад механізмів правового регулювання і забезпечення, оскільки вважаємо за необхідне додержуватися термінологічної та структурно-методологічної ясності під час опису досліджуваних категорій. У той час як ототожнення правових феноменів, для назв яких обрано різні терміни, ставить на порядок денний питання: а навіщо тоді стільки назв, якщо вони описують те ж саме явища? Термінологічна надлишковість, на нашу думку, вводить в оману правокористувача і сприяє дискредитації науки як соціальної діяльності, підживлюючи побутовий стереотип, що науковці займаються переважно генерацією непідкріплених зв'язком з практикою слів.

Отже, структура механізму правового забезпечення не є тотожною структурі механізму правового регулювання. Такі відмінності пов'язані з переважанням у складі механізму правового регулювання більш жорстких (тобто таких, що містять у собі елементи примусу) інструментів правового регулювання, які обумовлюють імперативний характер останнього. Натомість, структура механізму правового забезпечення складається переважно з елементів, які характеризують його підтримуючий характер, наявність широкого спектру дискреційних повноважень та альтернативних методів вирішення типових завдань. Таким чином, механізм правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу уявляє собою сукупність правових інструментів, призначених для формування у них цінностей, мотивів, професійно важливих якостей, необхідних для несення у майбутньому військової служби, а також підтримання належного фізичного, інтелектуального та мотиваційного рівня під час перебування у запасі.

Структура досліджуваного механізму правового забезпечення включає, на наш погляд наступні елементи.

Першим і найважливішим елементом механізму правового забезпечення є правові акти, якими регламентується процес НПВ. До складу означених правових актів входять Конституція України, закони України № 2834–IX [2], «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232–XII [3], «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702–IX [4], «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145–VIII [5] та ін.

Важливу роль у структурі нормативно-правових актів як складової механізму правового забезпечення НПВ офіцерів запасу відіграють підзаконні правові акти, зокрема, укази Президента України (якими, зокрема, введено у дію базові стратегії як інструменти державної політики у сфері національної та воєнної безпеки, інформаційної політики тощо), постанови та розпорядження Уряду (постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 932 було затверджено План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки [128], а постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 – схвалено Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках [129]). Розпорядженням Уряду від 16 лютого 2024 р. № 141–р було схвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року [130].

Крім того, серед важливих правових актів у сфері нашого дослідження варто назвати накази органів виконавчої влади, компетенція яких включає питання НПВ. Це накази Міністерства оборони України від 29.12.2024 № 862/нм «Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2032 року» [131], Концепція воєнної історії України, затверджена Міністром оборони України

8 грудня 2017 року [132], Доктрина з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України, затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України від 7 жовтня 2020 року [133], Інструкція з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України, затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 28 березня 2017 року № 108 [134], Інструкція з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 10 липня 2019 року № 374 [135], та інші правові акти, зокрема, видані військовими адміністраціями [136].

Серед правових актів Міністерства освіти і науки України у досліджуваній сфері слід назвати Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затверджену наказом Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 року № 527 [137]. Слід також звернути увагу на спільні накази Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України, зокрема, Про затвердження Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу від 14 грудня 2015 року № 719/1289 [138] та ін.

Роль правових актів як елементу механізму правового забезпечення НПВ офіцерів запасу є досить багатогранною, що обумовлено багатоманітністю дискурсів, в яких постає роль права у системі суспільних відносин. Правові акти виступають первинною формою зовнішнього виразу правових норм, без яких право як регулятор суспільних відносин не може існувати. Як справедливо відзначає з цього приводу Я. Лазур, правове забезпечення здійснюється державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин, що дозволяє здійснити юридичне закріплення, охорону, реалізацію і розвиток таких відносин [139]. Оскільки правові акти є офіційними документами, що створюються уповноваженими суб'єктами правотворчості і містять загальнообов'язкові правила поведінки, саме через них відбувається формалізація широкого кола соціальних норм, ідей та принципів (пов'язаних

із національною ідентичністю, боротьбою за незалежність українського народу, історичними традиціями українського війська тощо), які трансформуються у норми права. Відбувається трансформація ідейних абстракцій, якими є архетипна фігура Воїна-захисника українського народу, що існує у суспільній свідомості як втілення найкращих рис і якостей українського військового, що перетворюються в вербальне і писане правове закріплення педагогічної моделі, а також прав та обов'язків учасників правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу.

Вказана трансформація обумовлює й ті складнощі, які виникають під час переходу якогось явища із сфери ідей та уявлень у сферу правового забезпечення. Не всі елементи таких абстрактних конструкцій, як ідеї та уявлення, можуть бути виражені правовою термінологією. Це породжує у сфері правового забезпечення НПВ офіцерів запасу великої кількості оцінних категорій, які не можуть бути виміряні за допомогою правових інструментів. Правові акти у сфері НПВ завжди будуть мати почасти декларативний характер, причому повністю позбавитися такої декларативності, на нашу думку, не уявляється можливим. Однак право як універсальний регулятор завжди тяжіє до правової визначеності. Як зазначається у Доповіді про правовладдя Європейської комісії про демократію через право (Венеційської комісії), юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин [140]. Отже, правові акти у сфері НПВ офіцерів запасу слугують джерелом інформації про діючі правові норми, роблячи їх доступними для всіх суб'єктів. При цьому за їх допомогою систематизуються правовий матеріал, норми упорядковуються, що полегшує їх пошук та застосування. Вони визначають компетенцію та повноваження суб'єктів НПВ, а також права та свободи вихованців.

Таким чином, правові акти як елемент правового механізму НПВ офіцерів запасу структурують, легітимізують та забезпечують функціонування всієї системи виховних впливів. При цьому їх роль у

досліджуваному у межах цього розділу дисертації механізми характеризується наступними особливостями.

По-перше, правові акти визначають мету та напрями національно-патріотичного виховання, його стратегічні пріоритети, етапи їх досягнення. Слід сказати, що зміст цих категорій змінюється відповідно до актуальних викликів, що постають перед державою і суспільством. Так, у 1999 році Національною програмою патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства було визначено як напрям «подолання національного нігілізму, заідеологізованості виховних систем, девальвації загальнолюдських цінностей» [141]. Національний нігілізм як явище, що заперечує свою національну самобутність, занижує і принижує свою національну гідність, результат втрати культурної ідентичності, відчуження і нерозуміння свого місця в світі культурного різноманіття [142], активно культивувався за часів СРСР у національній політиці [143]. Активне подолання тенденцій національного нігілізму відбувається з 2014 по теперішній час, оскільки українське суспільство суттєво консолідувалося завдяки спільному завданню – дати відсіч російській збройній агресії.

По-друге, правові акти як елемент правового механізму НПВ офіцерів запасу визначають правовий статус суб'єктів виховного процесу. Ми поділяємо точку зору науковців, які вважають, що обидві сторони виховного процесу є суб'єктами. Такі суб'єкти поділяються на три групи: а) особи, на особистість яких спрямовані виховні впливи; б) учасники освітньо-виховних процесів, які безпосередньо застосовують виховні впливи; в) органи публічного управління, до компетенції яких належить цілепокладання в системі НПВ офіцерів запасу, визначення його стратегічних напрямів, безпосередніх завдань, критеріїв результативності тощо. Відповідно, виникає потреба врегулювання правового статусу кожного суб'єкта, що досягається за рахунок розробки і прийняття низки законодавчих і підзаконних правових актів, зокрема законів України «Про військовий обов'язок і військову

службу» [3], «Про освіту» [5], «Про Збройні Сили України» [40], Положення про Міністерство оборони України [144], Положення про Міністерство освіти і науки України [145], Положення про Міністерство у справах ветеранів України [146] та ін. Так, наприклад, Міністерство у справах ветеранів України здійснює залучення ветеранів до утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема через реалізацію заходів національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання; співпрацює з інститутами громадянського суспільства щодо визначення та реалізації пріоритетних напрямів державної політики з питань, що належать до компетенції Мінветеранів, може надавати громадським об'єднанням ветеранів у встановленому законодавством порядку фінансову підтримку на конкурсній основі для реалізації програм (проектів, заходів), зокрема у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на військово-патріотичне виховання, проводить моніторинг та аналіз ефективності програм (проектів, заходів), реалізованих за рахунок коштів державного бюджету громадськими об'єднаннями ветеранів [146]; та ін.

По-третє, за допомогою нормативно-правових актів закладаються організаційні підвалини та забезпечуються процесуальні алгоритми НПВ офіцерів запасу. Так, низка організаційних засад означеного процесу закладена у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» [3], де у ст.11 визначено, що «військову підготовку за програмою підготовки офіцерів запасу на добровільних засадах проходять громадяни України, які мають або здобувають освітній ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, придатні до військової служби за станом здоров'я та морально-діловими якостями. Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства оборони України, погодженим з центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки. У період дії воєнного стану за рішенням керівника вищого військового навчального

закладу або керівника закладу вищої освіти, що мають військові навчальні підрозділи, строк проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу може бути скорочений наполовину» [3].

По-четверте, за допомогою нормативно-правових актів відбувається уніфікація підготовки офіцерів запасу, що створює усталений передбачуваний процес і дозволяє обирати найбільш ефективні виховні впливи. Методологічна та методична єдність підготовки охоплює рівні цілепокладання, вибір форм підготовки та критерії оцінювання її результатів. Втім, з урахуванням вимог принципу академічної свободи та індивідуального підходу, можуть обиратися найбільш доцільні в певних умовах методи освітньо-виховного процесу.

По-п'яте, завдяки нормативно-правовим актам фінансово-правового та цивільно-правового характеру створюються матеріальні та матеріально-технічні передумови НПВ офіцерів запасу. Так, наприклад, у Паспорті Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року було встановлено наступні обсяги фінансування: 122 406,5 тис. грн. – з державного бюджету, 189 042,13 тис. грн. – з місцевих бюджетів, 12 767,47 тис. грн. – з інших джерел [147]. На жаль, кількісний характер оцінювання ефективності заходів НПВ обумовлює недостатньо раціональний характер розподілу коштів у досліджуваній сфері, про що ми вже писали вище. Разом з тим у цілому в державі створені базові матеріальні умови для проведення підготовки офіцерів запасу та їх НПВ.

По-шосте, нормативно-правові акти створюють підстави та закріплюють порядок притягнення до відповідальності суб'єктів НПВ. Вони створюють правові гарантії для реалізації програм виховання, захищаючи права та інтереси як вихованців, так і науково-педагогічних та педагогічних працівників, а також інших суб'єктів, що здійснюють виховні впливи.

Таким чином, правові акти є каркасом, який надає національно-патріотичному вихованню офіцерів запасу обов'язкового, системного та

ефективного характеру, перетворюючи його з бажаної ідеї на керовану державну функцію. Без них ця важлива сфера існувала б лише на рівні ентузіазму, а не цілеспрямованої державної політики.

Другим елементом механізму правового забезпечення НПВ офіцерів запасу є правові відносини. Правовідносини, які виникають під час національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, уявляють собою особливий від суспільних відносин, однією стороною в яких завжди є особа, яка проходить навчання у системі підготовки офіцерів запасу, а іншою стороною – суб'єкт що здійснює виховний вплив. При цьому правовий статус таких суб'єктів має певні відмінності. Виховні впливи можуть здійснювати особи професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти, яким надано право проводити підготовку офіцерів запасу. Перелік таких закладів наведено у постанові Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48 «Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу» у редакції 2025 року [81].

Особливістю правовідносин, що виникають у сфері НПВ офіцерів запасу, є те, що до них належать лише ті соціальні відносини, якими встановлено права, обов'язки та відповідальність суб'єктів виховного процесу, а також цілі, завдання, критерії оцінювання результатів виховання і суб'єктний склад його учасників. Процес формування у ціннісно-мотиваційній сфері майбутнього офіцера запасу особистісних конструктів, які передбачають його поведінку у відповідності з ідеями патріотизму, відбувається поза межами правовідносин. Формування національної ідентичності та патріотичних якостей за своєю сутністю є психолого-педагогічним процесом, побудованим на вікових, ціннісних, когнітивних, емоційно-вольових та інших закономірностях функціонування особистості. Право не регулює ці процеси, отже, зростання рівня соціальної відповідальності за захист Батьківщини не охоплюються процесом правового регулювання. Однак планування, організація та контроль за діяльністю

органів публічної влади, науково-педагогічних і педагогічних працівників, спрямованих на створення всіх необхідних передумов для зростання рівня національної ідентичності та патріотизму, носить правовий характер і цілком охоплюється правовими відносинами. При цьому слід пам'ятати, що у вихованця у таких відносинах відсутній обов'язок підвищити рівень своєї національної свідомості та патріотизму.

Відмінність правової держави від диктатури полягає в тому, що у демократіях сфера ідеології не може охоплюватися дією правових норм. Якщо громадянин України не порушує вимоги законодавства, але при цьому має низький рівень національної свідомості і патріотизму, його поведінка залишається правовою. До таких осіб можуть застосовуватися прийняті в певних соціальних колах неправові за своєю природою засоби впливу, такі, як пояснення, особистий приклад, зауваження, але лише вчинення адміністративного або кримінального делікту може бути підставою для юридичної відповідальності. Як приклад можна навести ситуацію, коли за розмову російською мовою у громадському місці або за виконання у такому місці пісень російською мовою робились спроби притягти порушників до юридичної відповідальності. Однак, незважаючи на те, що в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації і фактичного терору цивільного населення всіх регіонів України, мова держави-агресора є для багатьох громадян образливою і такою, що несе в собі численні тригери, юридичного механізму притягнення громадян до відповідальності за використання російської мови на побутовому рівні не існує (це не стосується вимог до мови офіційного спілкування і ведення документації посадових осіб органів публічної влади, а також сфери публічних послуг та інших сфер, відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [148]). Так, відповідно до ст. 15 вказаного Закону, мовою нормативних актів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях,

створених відповідно до закону, є державна мова (хоча у діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань може застосовуватися англійська мова як мова міжнародного спілкування) [148].

Отже, при визначенні правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу, важливе значення має відмежування правових від інших видів соціальних відносин, яке, на нашу думку, має здійснюватися з урахуванням наступних положень.

По-перше, правові відносини, які виникають у сфері НПВ офіцерів запасу, є різновидом суспільних відносин, які безпосередньо впливають на важливі для держави і суспільства процеси і соціальні феномени, зокрема, обороноздатність держави, відношення громадян до Збройних Сил України та інших військових формувань, сприйняття мобілізаційних процесів тощо. Суб'єкти правовідносин можуть мати статус як індивідуальних (зокрема, вихованець, науково-педагогічний працівник, педагогічний працівник), так і колективних (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, заклад вищої освіти, громадська організація тощо).

По-друге, правовідносини як елемент механізму правового забезпечення НПВ офіцерів запасу є результатом накопичення у суспільному досвіді і людській свідомості ідеологічних та світоглядних пріоритетів, пов'язаних із визнанням важливості захисту Батьківщини, навіть якщо це несе в себе ризики для життя, здоров'я, фізичного та психологічного благополуччя її захисників. Цілі НПВ виникають не одномоментно, вони є результатом історичного досвіду, розробки проблем відносин між людиною і державою у працях видатних філософів, переосмислення особливостей взаємного впливу держави і людини в творах мистецтва, визнання на рівні суспільної свідомості цінності військових здобутків українців. Так, Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» визнає борцями за незалежність України у ХХ столітті осіб, які брали участь у всіх формах боротьби за незалежність України у ХХ столітті у складі таких структур та формувань, як військові,

безпекові, інші мілітарні, воєнізовані або парамілітарні формування та частини Української Народної Республіки, Української Держави (Гетьманату), Західноукраїнської Народної Республіки, Східно-Лемківської (Команчанської, Команецької) Республіки та Гуцульської Республіки, Карпатської України, включаючи, зокрема, Українських Січових Стрільців (УСС), Дієву армію Української Народної Республіки, Галицьку армію (Українську Галицьку Армію), Повстанчу армію України, Організацію народної оборони «Карпатська Січ»), повстанські, партизанські загони, які діяли на території України у 1917–1930 роках і метою діяльності яких були боротьба за здобуття, захист або відновлення незалежності України, включаючи загони Холодноярської, Медвинської республік, Волинську повстанську (повстанчу) армію; Українська військова організація (УВО); Організація українських націоналістів (ОУН); Народно-визвольна революційна організація (НВРО); Українська повстанська армія (УПА); Українська повстанча армія отамана Тараса Боровця (Бульби) «Поліська Січ», Українська народна революційна армія (УНРА) та ін. [149]. Додамо, що протягом попередніх років існування українського народу, української культури і ментальності існувало багато інших військових формувань, традиції організації яких також залишили свій відбиток в архетипі Воїна-захисника України. Органічний зв'язок з історичними, філософськими, військовими здобутками українського народу дозволяє забезпечити життєздатність виховного ідеалу, тобто бажання великої частини населення наслідувати поведінку захисників держави різних періодів її розвитку. Натомість, як приклад нежиттєздатної моделі поведінки військовослужбовця можна навести модель радянського воїна-інтернаціоналіста, насаджувану радянською пропагандою для виправдання людських жертв в ході реалізації загарбницької міжнародної політики радянського союзу.

По-третє, як будь-які інші правовідносини, правові відносини у сфері НПВ офіцерів запасу виникають, змінюються та припиняють своє існування на підставі вимог правових норм, зокрема законодавства про військову

службу та освітнього законодавства. Так, виникнення правовідносин між громадянином, зарахованим для проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу, має своєю передумовою укладання контракту про військову підготовку за державним замовленням або за кошти фізичних осіб, що передбачено у п.8 Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженої спільним наказом Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289 [138].

По-четверте, учасники правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу поєднані між собою системою прав та обов'язків. Як ми вже зазначали вище, було б некоректно казати про існування у вихованців обов'язку засвоїти виховні впливи і стати патріотами своєї Батьківщини, готовими самовіддано її захищати і віддати за неї своє життя. Однак це не означає відсутності вказаної мети у суб'єктів, які здійснюють виховні впливи. Отже, відносини правового характеру у досліджуваній сфері об'єднують низку колективних суб'єктів, якими є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство оборони України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство у справах ветеранів України та інші органи виконавчої влади, Координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при Кабінеті Міністрів України; які визначають цілі та пріоритети у сфері НПВ. Суб'єктами відносин у сфері НПВ офіцерів запасу, які безпосередньо застосовують виховні впливи, є науково-педагогічні та педагогічні працівники закладів вищої освіти та вищих військових навчальних закладів, представники громадських організацій, статутні цілі та практична діяльність яких пов'язана із здійсненням національно-патріотичного виховання, тощо. Відносини між означеними видами суб'єктів носять правовий характер, праву одних суб'єктів

кореспондується обов'язок інших, що, власне, і складає класичну схему побудови правовідносин. Однак відносини між вихованцями і суб'єктами, які безпосередньо здійснюють виховні впливи, побудовані складніше. Вихованці, які здобувають один із визначених Законом України «Про освіту» видів освіти [5], мають низку обов'язків, визначених як вказаним правовим актом, так і Порядком проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48 [81], та іншими нормативними документами. Під час виконання цих обов'язків майбутні офіцери запасу зобов'язані засвоїти певний обсяг знань, вмінь та навичок, наслідком успішного засвоєння яких є зміна їх світогляду та ціннісно-мотиваційної сфери. Отже обов'язок вихованців полягає не у зміні їх особистості у відповідності встановленою педагогічною моделлю (це означало б перехід до звичаїв та традицій тоталітарної держави), а в успішному виконанні вимог освітнього процесу, побудова якого дозволяє забезпечувати зростання рівня національної ідентичності та патріотизму.

По-п'яте, правовідносини які виникають у системі НПВ офіцерів запасу, мають усвідомлений та вольовий характер. Особа, яка добровільно дає згоду на проходження навчання у системі офіцерів запасу, укладає контракт з закладом вищої освіти або вищим військовим навчальним закладом, усвідомлює, що існують необхідні для успішного засвоєння вимог цієї професії знання, вміння, навички та ціннісно-мотиваційні якості особистості, комплекс який дає змогу ефективно керувати своїми підлеглими та виконувати військові завдання.

Добровільний характер рішення про проходження підготовки офіцера запасу дозволяє відділити осіб, які погодилися змінити свою поведінку та світогляд таким чином, щоб вміти успішно керувати військовими підрозділами, в тому числі у бойовій обстановці, від осіб, які не бажають таких змін. На жаль, політику українського уряду в сфері патріотичного виховання української молоді не можна вважати послідовною. Навіть після

прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 року № 3633–ІХ, який кардинально змінив систему підготовки до військової служби, помітних успіхів у сфері підготовки молоді до умов життя в воюючій державі не досягнуто. Відсутня системна єдність між викладанням предмету «Захист України» у закладах загальної середньої освіти, підготовкою до національного спротиву, базовою загальновійськовою підготовкою і підготовкою офіцерів запасу. У разі, якщо всі складові цієї системи уявляли б собою послідовне вироблення певного комплексу знань, вмінь, навичок та якостей, і кожен етап підготовки закінчувався вимірюванням отриманих здобутків, тоді б рівень підготовки офіцерів запасу включав би дії з особами, які вже мають необхідний для проходження військової служби рівень. Однак, на теперішній час така єдність ще не досягнута, і при проходженні досліджуваного нами виду підготовки вихованці можуть значно відрізнятись один від одного за рівнем своєї інтелектуальної, фізичної, фізіологічної, світоглядної та іншої готовності до несення військової служби, особливо в умовах повномасштабного збройного конфлікту.

У сфері НПВ офіцерів запасу виникають різноманітні правовідносини, комплексний характер яких обумовлений широким колом галузей права, які регулюють досліджуваний нами від підготовки. Найважливіше місце серед них займають *адміністративно-правові відносини*. Як справедливо вказував В. Авер'янов: «Адміністративно-правові відносини – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони (суб'єкти) взаємозв'язані й взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами» [150]. За суб'єктним складом такі правовідносини включають правовідносини, учасниками яких є вищі органи публічної влади України (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України), центральні органи виконавчої влади (Міністерство оборони

України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство у справах ветеранів України та ін.), інші органи державної влади, якщо їм підпорядковуються заклади вищої освіти, на базі яких проводиться військова підготовка, заклади вищої освіти України та вищі військові навчальні заклади, Координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при Кабінеті Міністрів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, волонтери з утвердження української національної та громадянської ідентичності, територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування, здобувачі вищої освіти, громадяни України, що здобули ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, офіцери запасу як окрема категорія військовозобов'язаних.

За змістом адміністративні правовідносини у сфері НПВ офіцерів запасу включають наступні групи: а) організаційні, пов'язані з розробкою, затвердженням та виконанням програм національно-патріотичного виховання; б) контрольні, пов'язані з отриманням інформації про ефективність застосованих програм, форм і методів НПВ, і їх коригуванням у разі потреби; в) розпорядчі, зміст яких становить видання наказів, директив, розпоряджень щодо проведення виховних заходів. Так, наприклад, відповідно до п.7 розділу IV Інструкції з організації і проведення зборів із резервістами та військовозобов'язаними в органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, установах та організаціях Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, затвердженої наказом Міністерства оборони України 5 січня 2022 року № 2, «З метою підготовки до проведення зборів органами військового управління, військовими частинами (установами), навчальними центрами, ТЦК і СП, в яких сплановано проведення зборів з резервістами та військовозобов'язаними, видається наказ про організацію підготовки та проведення зборів з резервістами та військовозобов'язаними, у якому визначаються відповідальні посадові особи за всі напрями підготовки та

проведення зборів, призначається персональний склад адміністрації зборів та визначаються їм обов'язки» [151]. Отже, праву означених вище суб'єктів видати наказ про організацію підготовки та проведення зборів з резервістами та військовозобов'язаними кореспондує обов'язок визначених офіцерів запасу прибути на такі збори і брати участь у заходах національно-патріотичного виховання, передбачених програмою навчальних (перевірочних) зборів.

Крім адміністративно-правових, у сфері НПВ офіцерів запасу важливе значення відіграють *фінансово-правові відносини*. Фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до Закону № 2834–ІХ [2] та інших нормативно-правових актів за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Фінансування проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності може здійснюватися також за рахунок добровільних внесків фізичних і юридичних осіб [2].

Закон № 2834–ІХ [2] вводить поняття закладу сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності – юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, що здійснює діяльність з реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та/або громадянську освіту. Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності мають право: отримувати фінансову, інформаційну, методичну, організаційну допомогу та інші види підтримки на реалізацію проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та заходів державних цільових, регіональних та місцевих програм, виконавцями яких їх визначено, у встановленому законодавством порядку, а також підтримку, що надається за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством [2].

Крім того, вказаний правовий акт надає право інститутам громадянського суспільства отримувати фінансову, інформаційну, методичну, організаційну допомогу та інші види державної підтримки на реалізацію проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (щодо національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання або громадянської освіти) у встановленому законодавством порядку, а також підтримку, що надається за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством. Особливу фінансову підтримку Закон № 2834–ІХ [2] надає громадським об'єднанням ветеранів війни, які можуть отримувати її у встановленому законодавством порядку на конкурсній основі для реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на військово-патріотичне виховання.

Слід також сказати, що фінансові відносини виникають і під час фінансування діяльності вищих закладів освіти та вищих військових навчальних закладів, які здійснюють підготовку офіцерів запасу. Така підготовка проводиться або за державним замовленням за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на утримання Збройних Сил України та інших військових формувань; або як платні послуги [81].

Відносини, які виникають під час описаного вище фінансування підготовки офіцерів запасу, відповідають сутності та ознакам фінансових правовідносин. Як відзначає М. Кучерявенко, предметом фінансового права є сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються фінансово-правовими нормами й охоплюють рух (формування, розподіл, використання) централізованих і децентралізованих публічних грошових фондів. Владно-майнові відносини припускають нерозривну єдність майнових відносин і відносин влади. Тобто йдеться не просто про майнові відносини, а такі, які виражають відносини з приводу руху майна (грошових фондів) пануючого суб'єкта (держави та її адміністративно-територіальних утворень). Фінансово-правові відносини характеризуються єдністю двоїстої ролі

держави. З одного боку, держава є власником грошових коштів, про регулювання руху яких ідеться. З другого боку, держава (через свої уповноважені органи) є організаторкою цих відносин. Отож, власник грошових коштів організовує та забезпечує чіткість руху публічних коштів [152]. Вказані закономірності повною мірою застосовні до відносин, що виникають у сфері НПВ офіцерів запасу, і обумовлює дещо відмінний склад суб'єктів означених відносин за рахунок включення до нього органів фінансового контролю.

Відносини у сфері державного фінансового контролю займають значне місце серед фінансових правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу. Заклади вищої освіти є основними об'єктами державного фінансового контролю у системі вищої освіти внаслідок реалізації державних програм у сфері вищої освіти. Основною метою здійснення державного фінансового контролю закладів вищої освіти є оцінка результативності, ефективності та законності використання державних коштів у процесі провадження освітньої, наукової, господарської та фінансової діяльності. Здійснення державного фінансового контролю провадиться у формі державного фінансового аудиту та контролю за дотриманням законодавства у сфері закупівель [153]. Суб'єктами державного фінансового контролю виступають Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Державна аудиторська служба України.

За змістом, крім відносин у сфері фінансового контролю, серед фінансово-правових відносин також можна виокремити бюджетні відносини, податкові відносини та відносини, пов'язані з притягненням до відповідальності за порушення фінансового законодавства. На жаль, Закон № 2834–IX [2] не містить у собі згадувань про особливості фінансових правовідносин у досліджуваній нами сфері. Більш детально питання відповідальності буде нам розглянута у третьому розділі дисертаційного дослідження.

Значну роль у системі правовідносин в сфері НПВ офіцерів запасу відіграють *інформаційні правові відносини*. Особливістю інформаційного права є те, що воно є комплексною галуззю права, в якій поєднуються елементи публічно-правового та приватно-правового характеру. Особливе значення це має у сфері виховання, оскільки будь-який виховний процес за своєю сутністю є перш за все обміном інформацією між суб'єктом, який здійснює виховні впливи, та вихованцями. Слід також відзначити інформаційний характер доктрин, стратегій, концепцій національно-патріотичного виховання, планів та звітності у вказаній сфері тощо.

Складні питання морально-етичного та правового характеру виникають під час вирішення меж припустимості при здійсненні інформаційних впливів у виховному процесі. Оскільки певні види інформації змінюють емоційний стан людини, можуть викликати різноманітні емоційні реакції, як-то паніка, розпач, розгубленість, ейфорія тощо, використання інформаційних впливів має здійснюватися з урахуванням певних обмежень етичного характеру. Отже, інформаційні відносини, під якими ми розуміємо «вид правових відносин, які проявляють себе як однорідні зв'язки між державою, державними органами, юридичними та фізичними особами, об'єднаннями громадян, здійснюється на внутрішньодержавному та міждержавному рівні в інформаційній та інших сферах із приводу створення, поширення, знищення, зберігання, охорони і захисту інформації та мають нормативно-комплексний характер» [154], мають великий вплив на ефективність НПВ офіцерів запасу. До основних видів інформаційних відносин у досліджуваній нами сфері належать відносини із захисту персональних даних, відносини, пов'язані з доступом до державних інформаційних систем, відносини, пов'язані з відповідальністю за інформаційні правопорушення, та ін.

Цивільно-правові відносини, як один із видів правовідносин, пов'язаних з НПВ офіцерів запасу, уявляють собою вид соціальних відносин, що виникає з приводу особистих немайнових та майнових благ і зазнає юридичного впливу шляхом закріплення за учасниками даних відносин відповідних прав

та обов'язків [155, с. 32]. Права та обов'язки сторін у таких відносинах можуть визначатися у контракті про військову підготовку громадянина у військовому навчальному підрозділі за програмою підготовки офіцерів запасу за рахунок коштів фізичних осіб за послуги, пов'язані з цією підготовкою [138]. Крім того, цивільні відносини можуть виникати при взаємодії суб'єктів виховання з недержавними суб'єктами, наприклад, такими, як громадські організації, ветеранські об'єднання, благодійні фонди, приватні освітні установи, заклади культури та мистецтва тощо. Відповідно, зміст цивільних правовідносин може передбачати надання послуг освітнього, культурного та іншого характеру, необхідних для досягнення цілей НПВ офіцерів запасу.

Крім того, у процесі НПВ офіцерів запасу певне значення мають трудові правовідносини, від якості яких залежить рівень професійної підготовки осіб, що безпосередньо здійснюють виховні впливи. «Трудові правовідносини – це добровільний юридичний зв'язок працівника з роботодавцем у вигляді кореспондуючих один одному прав та обов'язків, відповідно до яких працівник зобов'язується якісно виконувати свою трудову функцію з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку підприємства, установи, організації, а роботодавець повинен створювати для такої праці передбачені нормативно-правовими актами умови і своєчасно її оплачувати», – зазначає М. Іншин [156, с. 237]. Законом України «Про освіту» та низкою нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України визначено низку вимог до науково-педагогічних та педагогічних працівників. Наприклад, відповідно до пп. 37, 38 відповідність освітньої та/або професійної кваліфікації науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників освітньому компоненту визначається: на підставі документів встановленого зразка про: «вищу освіту; присудження наукового ступеня (однакова за змістом спеціальність (предметна спеціальність, спеціалізація); наявність досвіду професійної діяльності (заняття) за

відповідним фахом (спеціальністю, спеціалізацією) не менше п'яти років (крім педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності); керівництво (консультування) дисертації на здобуття наукового ступеня за спеціальністю, що була захищена в Україні або за кордоном; щонайменше п'ятьма публікаціями у наукових виданнях, які включені до переліку фахових видань України, до наукометричних баз, зокрема Scopus, Web of Science Core Collection, протягом останніх п'яти років» [157]. Крім того, відповідність науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників вказаним Ліцензійним умовам визначається за наявності у них досягнень у професійній діяльності, які зараховуються за останні п'ять років: «1) наявність не менше п'яти публікацій у періодичних наукових виданнях, що включені до переліку фахових видань України, до наукометричних баз, зокрема Scopus, Web of Science Core Collection; 2) наявність одного патенту на винахід або п'яти деклараційних патентів на винахід чи корисну модель, включаючи секретні, або наявність не менше п'яти свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір; 3) наявність виданого підручника чи навчального посібника (включаючи електронні) або монографії (загальним обсягом не менше 5 авторських аркушів), в тому числі видані у співавторстві (обсягом не менше 1,5 авторського аркуша на кожного співавтора); 4) наявність виданих навчально-методичних посібників/посібників для самостійної роботи здобувачів вищої освіти та дистанційного навчання, електронних курсів на освітніх платформах ліцензіатів, конспектів лекцій/практикумів/методичних вказівок/рекомендацій/ робочих програм, інших друкованих навчально-методичних праць загальною кількістю три найменування; 5) захист дисертації на здобуття наукового ступеня; 6) наукове керівництво (консультування) здобувача, який одержав документ про присудження наукового ступеня» та ін. [157]. Спроможність ВВНЗ або ВНП здійснювати військову підготовку за визначеними Міністерством оборони України військово-обліковими спеціальностями встановлюється за результатами їх перевірки замовниками, під час яких перевіряється у тому числі кадрове

забезпечення підготовки офіцерів запасу відповідно до вимог, передбачених Порядком заміщення на конкурсній основі вакантних посад науково-педагогічних працівників у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та керівників закладів фахової передвищої військової освіти, військових ліцеїв, що належать до сфери управління Міністерства оборони України [158].

Відповідно до вимог вказаного документу «посади начальників (завідувачів) кафедри військової підготовки у складі ЗВО можуть займати військовослужбовці (офіцери запасу), які мають науковий ступінь, та/або вчене (почесне) звання, відповідно до профілю кафедри, та/або оперативно-тактичний рівень військової освіти та досвід проходження військової служби в органах військового управління, військових частинах не менше п'яти років.

Посади начальника (завідувача) профільної кафедри, кафедри військової підготовки у складі ЗВО можуть займати військовослужбовці (цивільні особи), які мають науковий ступінь, та/або вчене (почесне) звання, відповідно до профілю кафедри, оперативний рівень військової освіти та досвід проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу штатно-посадової категорії не нижче «підполковник» в органах військового управління, військових частинах (зкладах, установах) не менше трьох років.

Посади заступників начальників (завідувачів) кафедри військової підготовки – начальників навчальної частини у складі ЗВО можуть займати військовослужбовці (цивільні особи), які мають ступінь магістра, оперативний рівень військової освіти та досвід проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу в органах військового управління або військових частинах не менше трьох років» [158].

На підставі викладеного вище можна переконаватися, що НПВ у сфері підготовки офіцерів запасу належать до багатьох галузей права (крім описаних вище адміністративно-правових, фінансово-правових, інформаційно-правових, цивільно-правових, трудових правовідносин, у досліджуваній сфері можуть виникати адміністративно-процесуальні,

військово-правові, спортивно-правові, міжнародно-правові та інші правовідносини, характеристика яких може бути темою окремого дисертаційного дослідження). Охоплення правовідносинами у сфері НПВ офіцерів запасу різних галузей права дозволяє забезпечити системну реалізацію державної політики у сфері НПВ і досягнути його мети. Втім, як ми вже вказували, деяка непослідовність та необґрунтованість здійснюваних у сфері НПВ заходів поки не дозволяє стверджувати, що така мета досягається повною мірою.

Окремо хотілось би сказати про такі факультативні ознаки механізму правового забезпечення НПВ офіцерів запасу, як правова свідомість та правова культура. Оскільки правовідносини в досліджуваній сфері, як ми вже обґрунтовували вище, носять добровільний та усвідомлений характер, вони відбиваються на рівні особистісних конструктів вихованців та сприяють тому, що відбувається процес інтеріоризації національно-патріотичних цінностей та їх зв'язок з усіма сферами активності особистості майбутнього офіцера запасу. Правова свідомість є вищим рівнем ієрархії структури особистості, яка впливає на правову поведінку, тобто вибір у різноманітних ситуаціях професійної та побутової діяльності саме тих варіантів, які відповідають принципам права та низці морально-етичних вимог, що висуваються до військовослужбовців. Правова свідомість, у свою чергу, обумовлює виникнення та зміцнення у майбутніх офіцерів запасу правової культури як сукупності світоглядних та морально-етичних установок та переконань особистості, в яких втілюється цивілізаційна цінність права як універсального регулятора. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні роль освіти як фактора формування правосвідомості набула нового розуміння [159]. Особливо важливим є формування правової культури у військовослужбовців, оскільки військова служба і, зокрема, процеси введення бойових дій передбачають інші, відмінні від права, соціальні регулятори, якими є, зокрема, застосування військової сили для вирішення соціальних конфліктів. Тому являється важливим формування у майбутнього

офіцера запасу розуміння важливості першочергового вирішення конфліктів, що виникають, правовими методами, і лише у разі, якщо такі методи не допомагають, застосування військової сили, причому її застосування також має відбуватися відповідно до Конституції та законів України у межах правових норм. Правова культура військовослужбовців взагалі і офіцерів запасу зокрема є невід'ємною умовою додержання принципу верховенства права у діяльності військових формувань. Формування правосвідомості та правової культури офіцерів запасу є взаємопов'язаними процесами, оскільки обидва ці феномени у своїй взаємодії сприяють виникненню професійно важливих правових знань, вмінь, навичок та якостей вихованців. Вказане обумовлює широке використання правових форм та методів у підготовці офіцерів запасу, про що більш детально буде йтися у наступних підрозділах дисертаційного дослідження.

2.2 Функції правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу

Категорія функції у праві традиційно сприймається як напрям його впливу на широкі сфери суспільних відносин, за допомогою якого право отримує змогу упорядковувати такі відносини, вирішуючи поставлені нормотворцем завдання. За допомогою функцій знаходить своє вираження соціальна роль права як універсального регулятора. У сфері НПВ роль права має визначатися особливо детально, оскільки, як ми вже обґрунтовували вище, не всі сфери виховного процесу можуть та повинні бути охоплені правовим забезпеченням [160].

Проблеми функцій у праві взагалі та функцій правового забезпечення зокрема вивчали у своїх роботах Д. Белов, І. Швед та М. Белова [161], Ю. Бисага та І. Пирога [162], Р. Зварич та Б. Гривнак [163], Т. Карабін [164], В. Ковальський [165], Ю. Пирожкова [166] та інші автори. Разом з тим тема функції правового забезпечення НПВ у системі підготовки офіцерів запасу ще не стала предметом окремого наукового аналізу.

«Функція права – це основні напрями впливу права на суспільні відносини, що відображають його сутність і соціальне призначення у суспільстві, а також способи організації суспільних відносин» [167], – визначає В. Ісаєва. Важливість функцій правового забезпечення у розглянутій в дисертації проблематиці ми можемо пояснити тим, що «саме правові функції відображають легітимність діючої влади, загальносоціальну спрямованість діяльності держави, оскільки право покликане забезпечувати інтереси всіх членів суспільства й кожного з них зокрема» [168].

У науковій літературі, крім функцій права, виокремлюють ще й функції виховання. «Функції правового виховання курсантів – це напрями його впливу на їх свідомість, волю та поведінку, потреба існування якого породжує необхідність здійснення правового виховання як організованого процесу. Вони відбивають його найбільш важливі, характерні елементи,

риси, закономірності і спрямовані на виконання завдань, які ставляться перед правовим вихованням в умовах сьогодення. Для з'ясування змісту функцій правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України необхідно класифікувати їх відповідно до напрямів реалізації кожної. Так, до основних функцій правового виховання даної категорії населення слід віднести: пізнавальну, регулятивну, охоронну, ідеологічно-виховну, практико-прикладну, прогностично-евристичну, комунікативну, профілактичну», – вказує С. Легуша [169, с. 101]. Повністю погоджуючись з думкою автора про важливість правового виховання курсантів, зауважимо, однак, що деякі із запропонованих автором функцій уявляються дублюючими одна одну: зокрема, відносини з профілактики деліктів охоплюються дією охоронної функції, так само близькі за своїм змістом пізнавальна та прогностично-евристична функції.

Однак не слід ототожнювати функції виховання і правового забезпечення виховання. Виховний процес, як ми вже писали у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження, є дуже складним багатокомпонентним явищем, і його забезпечення потребує здійснення низки заходів політичного, економічного, педагогічного, психологічного, й, у тому числі, правового характеру. Виховання неможливо звести до низки правових процедур, воно значно масштабніше у своїх світоглядних та морально-етичних вимірах. Натомість, правове забезпечення охоплює лише ті аспекти виховання, які можуть бути предметом правового регулювання. Найпростіше це прослідкувати у системі прав та обов'язків учасників правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу. Там, де існує право суб'єкта таких відносин, якому кореспондує обов'язок іншого суб'єкта – там існують правові відносини. Якщо соціальні відносини не передбачають беззаперечного права одних учасників, а в інших учасників відносин не виникає якихось обов'язків вчинити певні дії або утриматися від них – тоді мають місце інші види соціальної взаємодії. Все це безпосередньо впливає на функції правового забезпечення, за допомогою яких нормотворець визначає ті об'єкти

оточуючої реальності, які можуть бути змінені за допомогою норм права і правової діяльності [170].

Отже, під функціями правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу ми розуміємо основні напрями упорядкування правових відносин з метою формування комплексу професійно важливих якостей особистості військового лідера, здатного ефективно виконувати завдання військової служби в мирний час та протягом особливого періоду.

Такі основні напрями упорядкування правовідносин у досліджуваній нами сфері, виходячи із класичного розуміння функцій права, включають регулятивну, охоронну, ідеологічну та оціночну.

Регулятивна функція дозволяє встановити права та обов'язки учасників правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу, для колективних суб'єктів, що належать до органів публічної влади – ще й коло їх компетенції.

Регулятивна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу проявляється у створенні обов'язкових правил і норм, які за допомогою яких у суб'єктів правозастосування з'являється можливість структурувати, організовувати та контролювати цю діяльність. Ця функція перетворює втілену у стратегіях та доктринах загальну державну політику на конкретні, юридично значущі дії та механізми. Безумовно, якість втілення у суспільні відносини регулятивної функції значною мірою залежить від якості стратегічного планування – недоліки та прорахунки на цьому рівні призводять до ослаблення чи неможливості реалізації вказаної функції.

Зокрема, важливою сферою втілення регулятивної функції є визначення правового статусу суб'єктів НПВ, встановлення їх прав, обов'язків та відповідальності. Однак аналіз нормативно-правового підґрунтя НПВ свідчить про наявність в ньому великої кількості невизначеностей та суперечностей, які розмивають сутність прав та обов'язків суб'єктів, не дають чітко визначити їх коло. Наприклад, викликає багато питань така категорія суб'єктів НПВ, як волонтер сфери утвердження української

національної та громадянської ідентичності. У ст.1 Закону № 2834–ІХ [2] міститься наступне визначення цього поняття: «фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги за напрямом утвердження української національної та громадянської ідентичності» [2]. Однак, окрім їх права брати участь у процесах НПВ та надання їм державою інформаційної та іншої підтримки, у вказаному правовому акті якісь критерії їх допуску до надзвичайно чутливої сфери виховання не наведені. Тобто, виходячи із бланкетних норм Закону № 2834–ІХ [2], які відсилають до визначення поняття волонтер у Законі України «Про волонтерську діяльність» [171], можна переконатися у наступному. Закон України «Про волонтерську діяльність» у ст.7 містить наступне визначення: «Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Неповнолітні особи здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника. Неповнолітні особи не можуть надавати волонтерську допомогу за напрямами, визначеними абзацами восьмим, десятим, тринадцятим – п'ятнадцятим частини третьої статті 1 цього Закону, а також у медичних закладах» [171]. Крім того, волонтер, у випадках, визначених законодавством, зобов'язаний проходити медичний огляд та надавати довідку про стан здоров'я; а також повинен не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера, організації чи установи, на базі якої провадиться волонтерська діяльність [171] (перелік останніх у законодавстві відсутній, що робить вказану вимогу декларативною). Отже, виходячи з аналізу норм Закону № 2834–ІХ [2], особа, яка була засуджена за колабораційну діяльність, корупційні злочини, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань і має не зняту і не

погашену судимість, є повноправним суб'єктом НПВ. Така позиція законодавця уявляється небезпечною і потребує негайного коригування шляхом внесення змін до вказаного Закону. Слід також нагадати, що можливість використовувати проросійські козацькі та інші громадські організації України для руйнівного впливу на виховання молодого покоління активно використовувалася російською федерацією навіть після початку збройної агресії проти України в 2014 році [172].

Регулятивна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу також має сприяти розмежуванню компетенції органів державної влади, до компетенції яких належить здійснення діяльності у сфері НПВ. Однак ситуація у цій сфері також далека від бажаної. Відповідно до ч.2 ст.13 Закону № 2834–ІХ [2], державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах повноважень, визначених цим Законом, здійснюють:

- «1) Кабінет Міністрів України;
- 2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки;
- 4) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику;
- 5) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту;
- 6) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- 7) Міністерство оборони України;
- 8) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв;
- 9) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері» [2].

Ми дозволили собі таку довгу цитату, оскільки наведений перелік переконливо свідчить про проблеми з реалізацією регулятивної функції права на рівні визначення суб'єктів НПВ. Другий, четвертий і п'ятий пункти у наведеному переліку відповідають компетенції одного органу – Міністерства молоді та спорту України. Положення про цей орган, затверджене постановою Кабінету Міністрів України визначає: «Мінмолодьспорт є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності» [173]. У вказаному правовому акті закріплена низка повноважень, спрямованих на виконання функції формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та безпосередньо НПВ (це знайшло своє відображення у пп. 9–1, 9–12, 28–1, 48–2, 48–3, 48–17 та ін.). Однак будь-які вказівки на розмежування функції військово-патріотичного виховання, яку проводить Міністерство оборони України (пп.122 п.4 Положення про Міністерство оборони України [144]) з військово-патріотичним вихованням, яке здійснює Міністерство молоді та спорту України, у постанові Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220 відсутні. Так само відсутні спільні накази цих двох центральних органів виконавчої влади, в яких визначалося б розмежування компетенції та система взаємодії між ними в сфері НПВ.

Пп.8, 9 у наведеному вище переліку суб'єктів, які здійснюють державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, відповідає компетенції Міністерства культури та

стратегічних комунікацій. Відповідно до пп. 156–1 п.4 Положення про вказаний центральний орган виконавчої влади він здійснює в межах повноважень, передбачених законом, державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності [174]. Однак жодного згадування про здійснення цим органом виховних функцій або військово-патріотичної роботи, так само як визначення особливостей взаємодії з Міністерством оборони України у вказаному правовому акті немає.

Слід також сказати, що взаємодія Міністерства молоді та спорту України з Міністерством у справах ветеранів України (п.6 наведеного вище переліку – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни [2]) також не підкріплена відповідними повноваженнями та функціями. У тексті Положення про Міністерство молоді та спорту України п'ять разів згадуються різноманітні активності, учасниками яких є ветерани фізичної культури і спорту, і лише один раз – ветерани війни, але не в контексті їх залучення до виховних заходів або сумісної діяльності з Міністерством у справах ветеранів України, а лише як об'єкт вшанування під час знаменних дат.

Вказане свідчить про зниження ефективності регулятивної функції правового забезпечення НПВ офіцерів запасу, прогалини у правовому статусі центральних органів виконавчої влади – суб'єктів державного регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та НПВ, недостатність правових засад взаємодії між ними і розмежування їх повноважень, а також про формальне включення до кола суб'єктів НПВ невизначеного кола осіб, добросовісність, морально-етичні та патріотичні якості яких не є предметом контролю з боку держави.

Оскільки регулятивна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу є основою ефективного здійснення НПВ, оскільки перетворює декларативні цілі на конкретні, обов'язкові до виконання норми, що робить

цей процес керованим, системним та підзвітним, вказані недоліки і прорахунки негативно впливають на досягнення виховних цілей.

Охоронна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу пов'язана із захистом правовідносин від порушень правових приписів як з боку їх учасників, так і з боку інших осіб. Вона дозволяє своєчасно припинити правопорушення пов'язані з недодержанням правових приписів під час здійснення виховного процесу, а також притягти винних осіб до відповідальності. Правові приписи у виховному процесі носять різноманітний характер, і регулюються нормами, що належать до різних галузей права, що і обумовлює характер юридичної відповідальності. Так, трудовою відповідальністю настає у разі вчинення особою, яка здійснює виховні функції, аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи. Це передбачено у ст. 41 Кодексу законів про працю України в якості додаткової підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця [175]. Аморальний проступок уявляє собою винне діяння, яке порушує існуючі у суспільстві морально-етичні норми і може спричинити безпосередню шкоду вихованцям та процесу виховання внаслідок руйнування довіри у відносинах виховання та зниження його ефективності або спричинити ризики наслідування вихованцями поведінки вихователя, що відхиляється від встановлених у суспільстві стандартів. Поняття морального проступку є оціночним, і суд у кожному випадку може самостійно визначати чи присутні його ознаки у діях працівника що здійснює виховні процеси. Тобто суду як правозастосовному органу надано можливість на свій розсуд надавати оцінку на підставі встановлених обставин справи щодо того, чи є ті чи інші діяння аморальним проступком. Таку позицію висловив Верховний Суд, який встановив, що трудове законодавство не визначає поняття аморального проступку. Таке визначення є оціночною категорією. Аморальним проступком є винне діяння, що суперечить загальноприйнятим нормам і правилам, порушує моральні устої суспільства, моральні цінності, які склалися в суспільстві, і суперечить змісту трудової функції,

дискредитує службово-виховні, посадові повноваження відповідного кола осіб. Також Верховний Суд відзначив, що підвищена відповідальність педагогічних працівників обумовлена тим, що вони перебувають в особливих відносинах та виконують специфічні функції, які не обмежуються лише формальним виконанням трудових обов'язків вчителя (педагога, вихователя), а й здійснюють виховну функцію, не властиву іншим категоріям працівників [176].

В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації деякі вчені висловлюють позицію щодо реінтерпретацію ідеологічної функції права. В контексті виникнення та поширення технологій штучного інтелекту цю проблему розглядає М. Дубняк, яка вважає, що в епоху штучного інтелекту вказану функцію можна охарактеризувати наступним чином: «1. Людиноцентричний підхід. Визначення ролі права як механізму захисту гідності, автономії, приватності та цифрових прав людини в умовах домінування алгоритмічних систем. У цьому контексті ідеологічна функція полягає у зміцненні гуманістичних орієнтирів у цифровому правовому полі та трансформації держави в інструмент сервісу, а не контролю. 2. Системно-критичний підхід. Ідеологічна функція права має забезпечити аналітичну рамку для правової оцінки соціальних інновацій, розрізняючи при цьому інновації як розвиток (напр., етика відповідального ШІ); та футуристичний авантюризм (напр., соціальний скоринг, тотальний нагляд). Право має формувати світоглядні критерії, за допомогою яких інновації оцінюються не лише з технічної, а й з етичної та правової перспектив. 3. Інституційно-модернізаційний підхід. Ідеологічна функція права орієнтує інститути держави та суспільства на довготривалі цілі сталого розвитку, цифрової інклюзії, справедливості. 4. Конституційно-ціннісний підхід. У контексті конституціоналізму ідеологічна функція права забезпечує узгодження між технологічною модернізацією та конституційними засадами, зокрема верховенством права, свободою вираження поглядів, захистом честі та гідності, дотримання принципу рівності. Отже, ідеологічна функція права у

трансформаційних процесах відіграє ключову роль у формуванні світоглядної парадигми сучасного правопорядку, що адаптується до викликів цифрової цивілізації. У сфері штучного інтелекту вона виступає етичним і ціннісним навігатором, здатним спрямовувати суспільство до справедливого, безпечного й сталого майбутнього» [177]. Погоджуючись в цілому з думкою науковиці щодо ключової ролі ідеологічної функції права в умовах сучасних глобальних цивілізаційних трансформацій, зауважимо, однак, що гуманістичні орієнтири і трансформація держави в інструмент сервісу в умовах окупації російською федерацією близько 26% українських земель [178] і необхідності щомісячного призову за мобілізацією близько 30 тис. осіб [179] потребують певного переосмислення. Безумовно, основною метою державної політики має залишатися людина, її права та свободи. З цього приводу ми погоджуємося з С. Сунегінім, «ідеологічна функція сучасного права спрямована на утвердження в суспільній та індивідуальній свідомості пріоритетного значення індивідуальних благ, доступність яких для громадян покладається в основу розвитку суспільства і держави в цілому. Водночас в умовах війни відбувається переоцінка життєвих цінностей, в ієрархії яких об'єктивно починають домінувати публічні інтереси, спрямовані на забезпечення цілісності суспільства, його внутрішньої єдності, необхідної для забезпечення ефективної військової боротьби» [180, с. 310]. Отже, ідеологічна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу за таких умов постає як формування та зміцнення у вихованців за допомогою правових засобів демократичних ідей, цінностей та орієнтацій, збереження і розвиток яких залежить від готовності означеної категорії осіб до збройного захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Оціночна (або оцінна) функція права передбачає процедуру порівняння поставлених нормотворцем цілей та отриманими в процесі правозастосування результатами. Оскільки Україна є правовою демократичною державою, казати про можливість за допомогою правових норм розділити громадян на патріотичних з високим ступенем національної

ідентичності і непатріотичних, з низьким ступенем означеної ідентичності було б кроком до тоталітаризму. Однак це не означає відмови органів публічної влади, закладів вищої освіти, вищих військових навчальних закладів від оцінювання, моніторингу і прийняття заходів у разі неефективності засобів НПВ. Право встановлює норми та вимоги до програм національно-патріотичного виховання. Оцінна функція проявляється у можливості оцінити, наскільки ці програми досягли поставлених цілей. Наприклад, чи змінилося ставлення майбутніх офіцерів до військової служби, чи зростає їхня готовність до захисту Батьківщини. Крім того, призначення оцінної функції правового забезпечення офіцерів запасу полягає у здійсненні порівняння поведінки учасників виховних процесів з вимогами законодавства з метою вирішення питання про наявність правових підстав до застосування до них заходів кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи інших видів відповідальності.

На підставі викладеного вище ми з'ясували, що за допомогою правових норм можна досягти цілей правового регулювання у сфері НПВ, тобто:

- а) врегулювати суспільні відносини, пов'язані з НПВ офіцерів запасу;
- б) ефективно здійснювати їх охорону від можливих порушень, включаючи притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні правових приписів;
- в) забезпечити поширення демократичних надбань та принципу людиноцентризму на виховний процес;
- г) оцінити результативність системи правового забезпечення з точки зору досягнення поставлених цілей. Всі цілі знаходять своє втілення у функціях правового забезпечення НПВ офіцерів запасу.

2.3 Форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу

У правовій науці питання, пов'язані із формами правового забезпечення, ще не знайшли широкого висвітлення. Ці питання розглядали у своїх роботах В. Аніщук [181], О. Вишняков [182], В.Дубовик [183], О. Костенко [184], А. Лещух [185], О. Хохленко [186] та інші автори. Разом з тим, на нашу думку, висвітлення проблематики форм правового забезпечення на теоретичному рівні не можна вважати достатнім, враховуючи її складність та актуальність.

У широкому розумінні українські правники форми правового забезпечення визначають як основні способи, за допомогою яких держава реалізує правове регулювання певної сфери суспільних відносин. У контексті загальної теорії права, з урахуванням особливостей НПВ офіцерів запасу, можна виокремити наступні чотири форми правового забезпечення.

Перша форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу – це нормативно-правове забезпечення. Як зазначають дослідники, «нормативно-правове забезпечення – це низка правових механізмів, які існують в межах держави або на міжнародному рівні. Вони можуть бути обов'язковими (примусовими), наприклад: національні закони і правила, договірні зобов'язання тощо, або добровільними – угоди про контроль над зброєю, пакти про доброчесність, кодекси поведінки» [187, с. 146]. Деякі дослідники трактують нормативно-правове забезпечення дещо вужче – так, В. Шевченко, досліджуючи відносини в освітній галузі, вважає, що це «система норм і правил, що регулюють діяльність у сфері вищої освіти. Воно формує поведінку всіх учасників освітнього процесу» [188]. На нашу думку, друга точка зору є більш прийнятною, оскільки не слід забувати про іншу форму правового забезпечення – процедурну або процесуальну, у межах якої реалізується правозастосовна діяльність.

Отже, нормативно-правове забезпечення як форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу уявляє собою сукупність правових актів різних галузей права (конституційного, адміністративного, військового, інформаційного та ін.), які встановлюють цілі, завдання, функції, заплановані результати НПВ, права, обов'язки, гарантії та підстави юридичної відповідальності його учасників. Основними правовими актами в цій сфері є Конституція України, закони України № 2834–ІХ [2], «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232–ХІІ [3], «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702–ІХ [4], «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145–VІІІ [5], «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414–ІХ [6], «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463–ІХ [7], «Про дошкільну освіту» від 6 червня 2024 року № 3788–ІХ [8], «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року № 1841–ІІІ [9], «Про фізичну культуру та спорт» від 24 грудня 1993 року № 3808–ХІІ [10], «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704–VІІІ, «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317–VІІІ, «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934–ХІІ та ін., а також низка підзаконних правових актів, зокрема постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу» від 1 лютого 2012 р. № 48, спільний наказ Міністерства оборони України і Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289 «Про затвердження Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу», наказ Міністерства оборони України від 29.12.2024 № 862/нм «Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2032 року» та інші правові документи. Наведений вище аналіз нормативно-

правового забезпечення НПВ офіцерів запасу свідчить, що його позитивними рисами є: а) визначення на законодавчому рівні цілей, видів та основних суб'єктів НПВ; б) визначення основних ризиків та загроз у сфері НПВ та напрямів їх подолання. Основними недоліками, які знижують ефективність НПВ, є: а) відсутність вимог щодо доброчесності, відсутності зв'язків з російською федерацією та непритягнення до кримінальної відповідальності волонтерів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності; б) відсутність системного та систематичного контролю за діяльністю у сфері НПВ; в) неврегульованість питань щодо форм та методів виховної роботи в Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженої спільним наказом Міністерства оборони України і Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289.

Друга форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу – це інституційно-правове забезпечення, яке уявляє собою сукупність правових актів, які визначають правовий статус та функціональне призначення суб'єктів виховання, особливості їх діяльності та координації. У попередньому підрозділі детально досліджено систему суб'єктів у досліджуваній сфері. Додамо, що важливість інституційно-правового забезпечення НПВ офіцерів запасу обумовлена тим, що воно визначає легітимність, функціональне призначення та підзвітність процесу НПВ, дозволяє на законодавчих підставах, з урахуванням вимог законодавства про захист прав і свобод людини та громадянина, найбільш оптимальним чином формалізувати вимоги до змісту, обсягів, методів та форм реалізації виховних заходів, а також встановити критерії оцінки їх ефективності. Це важливо для інтеграції національно-патріотичного компонента в загальну систему військової підготовки, визначену Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» (про певні прорахунки в системі цієї підготовки ми вже казали вище і окремо зупинимося на їх змісті у підрозділі 3.2 дисертації). Крім того, інституційно-правове забезпечення є передумовою

для залучення до процесу патріотичного виховання широкого кола суб'єктів – від органів публічної влади до громадських ініціатив. Воно створює можливість для міжвідомчої координації, публічно-приватного партнерства та міжнародного співробітництва у сфері формування національної ідентичності військовослужбовців. З іншого боку, залучення до НПВ представників громадянського суспільства породжує нові ризики. Зокрема, одна із найбільш потужних недержавних структур національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання «Центурія», яка дуже ефективно готує поповнення для Третього армійського корпусу (колишньої 3-ї окремої штурмової бригади), активно заперечує право на гендерну рівність, виступаючи проти ЛГБТ [189].

Отже, позитивними рисами інституційно-правового забезпечення НПВ офіцерів запасу є: а) наділення компетенцією щодо планування, організації та безпосереднього здійснення НПВ потужних суб'єктів, якими є органи публічної влади, освітні установи та інститути громадянського суспільства; б) створення можливості для легітимації систем НПВ на локальному рівні; в) включення до обов'язків командирів військових частин (кораблів) та керівники ВВНЗ (військових інститутів ЗВО), на базі яких організовується проведення навчальних зборів, обов'язку контролювати організацію та проведення виховної роботи. До недоліків слід віднести: а) низький рівень координації між органами публічної влади в сфері НПВ (особливо це стосується взаємодії між Міністерством молоді та спорту України, з одного боку, та Міністерством оборони України і Міністерством у справах ветеранів України – з іншого); б) формальний характер виконання деякими центральними органами виконавчої влади функцій з формування національної ідентичності та військово-патріотичного виховання (зокрема, це стосується Міністерства культури України та стратегічних комунікацій); в) несформованість системи моніторингу, метою якого є визначення зв'язку між виконанням вимог планів та програм в сфері НПВ та зростанням рівня

національної свідомості та готовності до збройного захисту Батьківщини майбутніх офіцерів запасу.

Третя форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу – це процедурне (процесуальне) забезпечення, яке охоплює встановлені законом процедури реалізації прав і обов'язків, включаючи адміністративні, судові, дисциплінарні та інші процесуальні механізми. Процес виховання майбутніх офіцерів запасу пов'язаний із здійсненням багатьох процедур, серед яких важливу роль відіграє процедура відбору. Відповідно до п.9 Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженого постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48 у редакції 2025 року, «зарахування громадян для проходження підготовки офіцерів запасу (крім громадян України, які здобувають вищу освіту ступеня магістра за медичними та фармацевтичними спеціальностями) здійснюється за результатами конкурсного відбору. Конкурсний відбір проводиться за результатами складення вступних випробувань, професійного психологічного відбору та медичного огляду військово-лікарською комісією. Зарахування громадян України, які здобувають вищу освіту ступеня магістра за медичними та фармацевтичними спеціальностями, здійснюється за результатами професійного психологічного відбору та медичного огляду військово-лікарською комісією. Порядок проведення конкурсного відбору, професійного психологічного відбору та медичного огляду визначається Міноборони» [81]. Професійний психологічний відбір громадян для навчання за програмою підготовки офіцерів запасу здійснюється відповідно до вимог Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, затвердженої наказом Міністра оборони України від 09 липня 2009 року № 355 [138]. Під час проведення ППВ оцінюються індивідуальні психічні якості кандидатів на навчання з метою виявлення відповідності психічних властивостей та психофізіологічних характеристик вступника до вимог освітньо-

кваліфікаційної характеристики з відповідної військової спеціальності, прогнозування професійної придатності до успішного навчання у ВВНЗ або ВНП ВНЗ, а в подальшому – до проходження військової служби у військах (силах). Оцінка індивідуальних психологічних якостей вступників включає: оцінку військово-мотиваційної спрямованості особистості; оцінку рівня нервово-психічної стійкості; оцінку професійної придатності до успішного навчання у ВВНЗ та ВНП ВНЗ і оволодіння відповідною військовою спеціальністю. Оцінка військово-мотиваційної спрямованості особистості включає такі показники: соціально-психологічні особливості вступника, моральні якості, громадська активність, мотиви поведінки, умови виховання і розвитку, особливості спілкування і поведінки в колективі. Оцінка військово-мотиваційної спрямованості вступника безпосередньо на результат конкурсного відбору не впливає, але є вагомою інформацією під час подальшого психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу [190].

Однак після етапу збирання інформації про військово-мотиваційну спрямованість офіцерів запасу має місце правова прогалина, оскільки існуючі правові акти не передбачають здійснення активної вихованої роботи, спрямованої на посилення патріотичних якостей цієї категорії осіб. Положення про вищі військові навчальні заклади, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 467 [191], практично не містить положень, пов'язаних з організацією виховних процесів. Заслужує на увагу, що у нечинному Положенні про вищі військові навчальні заклади, затвердженому наказом Міністерства оборони України від 27 травня 2015 № 240, проведення військово-патріотичного виховання молоді було віднесено до основних завдань ВВНЗ [192]. Натомість, у Положенні про вищі військові навчальні заклади, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 467 (прийнятому з метою приведення нормативно-правових актів Міністерства оборони України у відповідність із абзацом сьомим підпункту 2 пункту 6 розділу XII «Прикінцеві та перехідні

положення» Закону України «Про освіту» [193]), будь-які види діяльності, пов'язані із розвитком патріотизму та національної свідомості, взагалі не згадуються.

З нової редакції Положення про вищі військові навчальні заклади, затвердженого постановою Уряду, також зникли положення, що передбачали відповідальність начальника ВВНЗ за стан навчально-виховної роботи (тепер за цей напрям відповідають командири підрозділів слухачів (курсантів) – начальники курсів, курсові офіцери, командири навчальних рот, взводів) [191].

Безумовно, у чинному Положенні про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти, затвердженому наказом Міністерства оборони України від 15 лютого 2024 року № 120, основними завданнями морально-психологічного забезпечення учасників освітнього процесу у ВВНЗ, ВНП ЗВО, ЗФПВО визначено виховання у здобувачів освіти глибокого почуття любові до України, її народу, виховання в них бойових якостей, духовної та психологічної готовності зі зброєю в руках захищати Українську державу, формування якостей громадянина-патріота, особистої відповідальності за оборону і безпеку України; виховання у здобувачів освіти високих моральних і бойових якостей, психологічної стійкості на історичних традиціях українського народу, свідомого ставлення до виконання службових обов'язків, вірності традиціям і бойовому прапору, ефективне використання з цією метою військових ритуалів; виховання у курсантів, слухачів, ад'юнктів якостей, необхідних офіцеру, здатному якісно навчати та виховувати підлеглих, зміцнювати військову дисципліну і організованість, підтримувати постійну бойову готовність, уміло згуртовувати військові колективи, працювати в умовах демократизації життя у військах (силах) та ін. [194]. Разом з тим спостерігається розмитість кола

суб'єктів, на яких покладається здійснення означених видів виховання, а також його конкретних форм та методів.

Зміни, які відбулися у структурі Збройних Сил України, сприяли тому, що структурні підрозділи, на які було покладено здійснення виховних функцій, втратили спочатку слово «виховний» зі своєю назви, а потім і відповідні функції. Нині у Збройних Силах України функціонує система психологічної підтримки персоналу, при цьому функції психологічного супроводження за своєю сутністю корінним чином відрізняються від виховних функцій. У Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2032 року основними причинами існуючих у сфері кадрового забезпечення проблем названі низький рівень реалізації заходів щодо національно-патріотичного виховання та військово-професійної орієнтації громадян, недостатня кількість загальнодержавних інформаційних кампаній, спрямованих на популяризацію військової служби та мотивацію до виконання конституційного обов'язку щодо захисту України; відсутність на державному рівні ефективного механізму реалізації державної політики у сфері військово-патріотичного виховання, формування активної громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості громадян України [131]. У поєднанні з багатолітнім знецінюванням ролі армії в житті суспільства, скороченням Збройних Сил України протягом перших десятиліть з моменту проголошення Незалежності, позбавленням їх майна, озброєнь та військової техніки, відсутність цілеспрямованого впливу на формування свідомості українців як патріотів своєї держави, що мають високий рівень готовності до виконання військового обов'язку, не могло не дати свої результати. Як зауважує з цього приводу О. Ноздрачов, аналіз правового забезпечення системи підготовки до військової служби свідчить про еkleктичність та суперечливість правових положень, покладених в основу діяльності держави та органів публічної влади у досліджуваній сфері. Система підготовки охоплює лише вузький сегмент населення України, наповнена атавізмами радянської епохи, не

забезпечуючи системність та цілісність формування необхідних для військової служби здібностей, якостей та властивостей. Суттєві прогалини спостерігаються у сфері мотиваційної готовності громадян до виконання бойових завдань. За результатами соціологічного опитування, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, у травні 2023 р. 29 % громадян висловили готовність чинити збройний опір російській агресії, і лише 21 % продемонстрували бажання, щоб їхні діти проходили військову службу у ЗСУ [195, с. 15–16]. Отже, несформованість процедур виховної діяльності сприяє недостатній ефективності процесу НПВ офіцерів запасу та потребує свого коригування.

У цілому процедурне (процесуальне) забезпечення як форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу має наступні позитивні аспекти: а) визначено перелік та правові підстави проведення процедур, які супроводжують процес НПВ офіцерів запасу (процедури відбору, зарахування для проходження військової підготовки, планування, визначення вимог до професійних якостей, знань і умінь фахівця, переліку компетентностей, відрахування з військового навчального підрозділу чи вищого військового навчального закладу, призову і направлення громадян на навчальний збір, складання Військової присяги тощо); б) визначення у структурі проведення навчального збору тривалості національно-патріотичної підготовки, яка сумарно з бойовою та складанням випускного екзамену складає 24 доби, відповідно до Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу [138]; в) окреслено компетенцію командирів підрозділів слухачів (курсантів) у сфері здійснення виховних заходів [191].

До недоліків процедурного (процесуального) забезпечення слід віднести: а) відсутність у Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженому постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48 у редакції 2025 року, будь-яких згадувань про національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання

та процеси (процедури), пов'язані з проведенням означених видів виховання; б) відсутність наступності у здійсненні заходів НПВ залежно від етапу підготовки офіцерів запасу; в) відсутність орієнтованого переліку методів НПВ та кола осіб, які можуть їх застосовувати.

Інформаційно-правове забезпечення як форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу включає правову просвіту, доступ до правової інформації, офіційне оприлюднення нормативних актів, функціонування реєстрів, баз даних, електронних ресурсів. Слід відзначити, що будь-який учасник виховного процесу може легко отримати доступ до правової інформації на офіційному вебсайті Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, інших центральних органів виконавчої влади тощо. На офіційних вебсайтах вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти розміщуються відомості про перелік документів, необхідних для проходження підготовки офіцерів запасу, інформація про дні відкритих дверей, терміни навчання та військово-облікові спеціальності, Перелік питань теоретичної та практичної частини вступного випробування з допризовної підготовки. Аналіз змісту означеного Переліку, на жаль, свідчить, що багато питань в ньому пов'язано з другою світовою війною («36. Коли розпочалася Друга світова війна? 37. Вкажіть початок і кінець війни Радянського Союзу проти нацистської Німеччини. 38. Коли відбулося визволення України від нацистських окупантів? 39. Коли був звільнений Київ від нацистських окупантів?» [196]), проте іноді жодного питання не стосується відсічі російській збройній агресії, що триває з 2014 року. На нашу думку, велика увага до подій 80-річної давнини, які стали предметом культу в російській федерації, за рахунок нехтування періодом героїчної боротьби українського народу з російськими загарбниками, розмиває національну ідентичність і не сприяє досягненню цілей НПВ.

Хотілося б також сказати про важливу роль формування правової поведінки і протидії правовому нігілізму як умові досягнення цілей НПВ. Аналіз тексту Інструкції про організацію військової підготовки громадян

України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженої спільним наказом Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289, свідчить про невідповідність деяких положень цього документу законодавству про захист персональних даних. Зокрема, вказаний закон вимагає однозначної згоди на обробку персональних даних (ст. 2, 6), але Інструкція, на жаль, не деталізує механізм її отримання. Якщо звернутися до локальних правових актів вищих військових навчальних закладів у сфері прийому на навчання майбутніх офіцерів запасу, можна побачити, що вони передбачають збір великого обсягу особистої інформації, але в них також не вказано, як саме отримується згода кандидата [197].

Ще один важливий аспект інформаційно-правового забезпечення НПВ офіцерів запасу пов'язаний із забезпеченням інформаційної безпеки зберігання їх персональних даних. Слід погодитися з думкою, що інформаційна безпека виступає важливим складовим елементом національної безпеки, оскільки впливає на різноманітні сфері життєдіяльності держави і суспільства [198]. Агресія російської федерації проти України носить гібридний характер, і персональні дані українських військовослужбовців та військовозобов'язаних можуть активно використовуватися противником для досягнення своїх політичних та військових цілей. Як зазначають дослідники, нині OSINT-технології використовуються для так званого «doxing», коли без згоди особи, здійснюється збір персональної або конфіденційної інформації, з метою її подальшого несанкціонованого використання (під доксингом розуміють практику збору та публікації особистої інформації про осіб без їхньої згоди, що може призводити до серйозних наслідків та загроз для їхньої конфіденційності та безпеки, що може включати поширення фізичних адрес перебування особи, контактних номерів телефонів, електронних поштових адрес та інших чутливих даних, які використовуються для погроз, переслідувань або навіть завдання фізичної шкоди потерпілому [199]. Протидія доксингу та іншим інформаційним загрозам має носити

комплексний характер, разом з тим хотілося б звернути увагу на те, що ч.8 ст.6 Закону України «Про захист персональних даних» визначає: «Персональні дані обробляються у формі, що допускає ідентифікацію фізичної особи, якої вони стосуються, не довше, ніж це необхідно для законних цілей, у яких вони збиралися або надалі оброблялися» [200]. Однак Інструкція про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженої спільним наказом Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289 не встановлює термінів зберігання даних після завершення навчання.

Отже, до позитивних аспектів інформаційно-правового забезпечення як форми правового забезпечення НПВ офіцерів запасу слід віднести: а) доступність та легкий пошук правових документів, які регламентують порядок підготовки офіцерів запасу; б) оприлюднення вимог відбору та змісту освіти у системі військової підготовки офіцерів запасу на офіційних вебсайтах закладів вищої освіти та вищих військових навчальних закладів. До негативних аспектів інформаційно-правового забезпечення у досліджуваній сфері слід віднести: а) наявність певного дисбалансу при проведенні вступного випробування з допризовної (початкової загальновійськової) підготовки, який обумовлює пріоритетність знань про Другу світову війну, а не про відсіч російській збройній агресії; б) прогалини у сфері захисту персональних даних офіцерів запасу.

Висновки до розділу 2

1. Механізм правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу уявляє собою сукупність правових інструментів, призначених для формування у вихованців цінностей, мотивів, професійно важливих якостей, необхідних для несення у майбутньому військової служби, а також підтримання належного фізичного, інтелектуального та мотиваційного рівня під час перебування у запасі. Структура механізму правового забезпечення НПВ офіцерів запасу складається переважно з елементів, які характеризують його підтримуючий характер, наявність широкого спектру дискреційних повноважень та альтернативних методів вирішення типових завдань і включає: правові акти, правовідносини, акти застосування права, правову свідомість, правову культуру, функції та форми правового забезпечення НПВ офіцерів запасу.

2. Оскільки правові акти є офіційними документами, що створюються уповноваженими суб'єктами правотворчості і містять загальнообов'язкові правила поведінки, саме через них відбувається формалізація широкого кола соціальних норм, ідей та принципів (пов'язаних із національною ідентичністю, боротьбою за незалежність українського народу, історичними традиціями українського війська тощо), які трансформуються у норми права. Відбувається трансформація ідейних абстракцій, якими є архетипна фігура Воїна-захисника українського народу, що існує у суспільній свідомості як втілення найкращих рис і якостей українського військового, що перетворюються в вербальне і писане правове закріплення педагогічної моделі, а також прав та обов'язків учасників правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу. Вказана трансформація обумовлює й ті складнощі, які виникають під час переходу якогось явища із сфери ідей та уявлень у сферу правового забезпечення. Не всі елементи таких абстрактних конструкцій, як ідеї та уявлення, можуть бути виражені правовою термінологією. Це породжує у сфері правового забезпечення НПВ офіцерів запасу існування

великої кількості оцінних категорій, які не можуть бути виміряні за допомогою правових інструментів. Правові акти у сфері НПВ завжди будуть мати почасти декларативний характер, причому повністю позбавитися такої декларативності, на нашу думку, не уявляється можливим.

3. Правові акти як елемент правового механізму НПВ офіцерів запасу структурують, легітимізують та забезпечують функціонування всієї системи виховних впливів. Вони визначають мету та напрями національно-патріотичного виховання, його стратегічні пріоритети, етапи їх досягнення; правовий статус суб'єктів виховного процесу (останні поділяються на три групи: а) особи, на особистість яких спрямовані виховні впливи; б) учасники освітньо-виховних процесів, які безпосередньо застосовують виховні впливи; в) органи публічного управління, до компетенції яких належить цілепокладання в системі НПВ офіцерів запасу, визначення його стратегічних напрямів, безпосередніх завдань, критеріїв результативності тощо). За допомогою нормативно-правових актів закладаються організаційні підвалини та забезпечуються процесуальні алгоритми НПВ офіцерів запасу, відбувається уніфікація їх підготовки, що створює усталений передбачуваний процес і дозволяє обирати найбільш ефективні виховні впливи. Завдяки нормативно-правовим актам фінансово-правового та цивільно-правового характеру створюються матеріальні та матеріально-технічні передумови НПВ офіцерів запасу. Нормативно-правові акти також створюють підстави та закріплюють порядок притягнення до відповідальності суб'єктів НПВ. Таким чином, правові акти є каркасом, який надає національно-патріотичному вихованню офіцерів запасу обов'язкового, системного та ефективного характеру, перетворюючи його з бажаної ідеї на керовану державну функцію.

4. Правовідносини, які виникають під час національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, уявляють собою особливий від суспільних відносин, однією стороною в яких завжди є особа, яка проходить навчання у системі підготовки офіцерів запасу, а іншою стороною – суб'єкт що здійснює виховний впливи. Особливістю правовідносин, що виникають у сфері НПВ

офіцерів запасу, є те, що до них належать лише ті соціальні відносини, якими встановлено права, обов'язки та відповідальність суб'єктів виховного процесу, а також цілі, завдання, критерії оцінювання результатів виховання і суб'єктний склад його учасників. Процес формування у ціннісно-мотиваційній сфері майбутнього офіцера запасу особистісних конструктів, які передбачають його поведінку у відповідності з ідеями патріотизму, відбувається поза межами правовідносин. Формування національної ідентичності та патріотичних якостей за своєю сутністю є психолого-педагогічним процесом, побудованим на вікових, ціннісних, когнітивних, емоційно-вольових та інших закономірностях функціонування особистості. Право не регулює ці процеси, отже, зростання рівня соціальної відповідальності за захист Батьківщини не охоплюються процесом правового регулювання. Однак планування, організація та контроль за діяльністю органів публічної влади, науково-педагогічних і педагогічних працівників, спрямованих на створення всіх необхідних передумов для зростання рівня національної ідентичності та патріотизму, носить правовий характер і цілком охоплюється правовими відносинами. При цьому слід пам'ятати, що у вихованця у таких відносинах відсутній обов'язок підвищити рівень своєї національної свідомості та патріотизму.

5. У сфері НПВ офіцерів запасу виникають різноманітні правовідносини, комплексний характер яких обумовлений широким колом галузей права (адміністративне, фінансове, інформаційне, військове, цивільне, трудове, адміністративно-процесуальне, міжнародне, спортивне тощо), які забезпечують досягнення цілей виховного процесу. Найважливіше місце серед них займають адміністративно-правові відносини. За змістом адміністративні правовідносини у сфері НПВ офіцерів запасу включають наступні групи: а) організаційні, пов'язані з розробкою, затвердженням та виконанням програм національно-патріотичного виховання; б) контрольні, пов'язані з отриманням інформації про ефективність застосованих програм, форм і методів НПВ, і їх коригуванням у разі потреби; в) розпорядчі, зміст

яких становить видання наказів, директив, розпоряджень щодо проведення виховних заходів.

6. Значну роль у системі правовідносин в сфері НПВ офіцерів запасу відіграють інформаційні правові відносини. Особливістю інформаційного права є те, що воно є комплексною галуззю права, в якій поєднуються елементи публічно-правового та приватно-правового характеру. Особливе значення це має у сфері виховання, оскільки будь-який виховний процес за своєю сутністю є перш за все обміном інформацією між суб'єктом, який здійснює виховні впливи, та вихованцями. Слід також відзначити інформаційний характер доктрин, стратегій, концепцій національно-патріотичного виховання, планів та звітності у вказаній сфері тощо. Крім того, важливими є правовідносини інформаційного характеру у сфері публічного адміністрування, предметом якого є підготовка військових кадрів.

7. Оскільки правовідносини в досліджуваній сфері носять добровільний та усвідомлений характер, вони відбиваються на рівні особистісних конструктів вихованців та сприяють тому, що відбувається процес інтеріоризації національно-патріотичних цінностей та їх зв'язок з усіма сферами активності особистості майбутнього офіцера запасу. Правова свідомість є вищим рівнем ієрархії структури особистості, яка впливає на правову поведінку, тобто вибір у різноманітних ситуаціях професійної та побутової діяльності саме тих варіантів, які відповідають принципам права та низці морально-етичних вимог, що висуваються до військовослужбовців. Правова свідомість, у свою чергу, обумовлює виникнення та зміцнення у майбутніх офіцерів запасу правової культури як сукупності світоглядних та морально-етичних установок та переконань особистості, в яких втілюється цивілізаційна цінність права як універсального регулятора. Особливо важливим є формування правової культури у військовослужбовців, оскільки військова служба і, зокрема, процеси введення бойових дій передбачають інші, відмінні від права, соціальні регулятори, якими є, зокрема, застосування військової сили для вирішення соціальних конфліктів. Тому являється

важливим формування у майбутнього офіцера запасу розуміння важливості першочергового вирішення конфліктів, що виникають, правовими методами, і лише у разі, якщо такі методи не допомагають, застосування військової сили, причому її застосування також має відбуватися відповідно до Конституції та законів України у межах правових норм. Правова культура військовослужбовців взагалі і офіцерів запасу зокрема є невід'ємною умовою додержання принципу верховенства права у діяльності військових формувань. Формування правосвідомості та правової культури офіцерів запасу є взаємопов'язаними процесами, оскільки обидва ці феномени у своїй взаємодії сприяють виникненню професійно важливих правових знань, вмінь, навичок та якостей вихованців.

8. Під функціями правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу ми розуміємо основні напрями упорядкування правових відносин з метою формування комплексу професійно важливих якостей особистості військового лідера, здатного ефективно виконувати завдання військової служби в мирний час та протягом особливого періоду. Такі основні напрями упорядкування правовідносин у досліджуваній нами сфері, виходячи із класичного розуміння функцій права, включають регулятивну, охоронну, ідеологічну та оціночну.

Регулятивна функція дозволяє встановити права та обов'язки учасників правовідносин у сфері НПВ офіцерів запасу, для колективних суб'єктів, що належать до органів публічної влади – ще й коло їх компетенції. Охоронна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу пов'язана із захистом правовідносин від порушень правових приписів як з боку їх учасників, так і з боку інших осіб. ідеологічна функція правового забезпечення НПВ офіцерів запасу за таких умов постає як формування та зміцнення у вихованців за допомогою правових засобів демократичних ідей, цінностей та орієнтацій, збереження і розвиток яких залежить від готовності означеної категорії осіб до збройного захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України. Оціночна (або оцінна) функція права передбачає процедуру

порівняння поставлених нормотворцем цілей та отриманими в процесі правозастосування результатами. За допомогою правових норм можна досягти цілей правового регулювання у сфері НПВ, тобто: а) врегулювати суспільні відносини, пов'язані з НПВ офіцерів запасу; б) ефективно здійснювати їх охорону від можливих порушень, включаючи притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні правових приписів; в) забезпечити поширення демократичних надбань та принципу людиноцентризму на виховний процес; г) оцінити результативність системи правового забезпечення з точки зору досягнення поставлених цілей. Всі цілі знаходять своє втілення у функціях правового забезпечення НПВ офіцерів запасу.

9. Нормативно-правове забезпечення як форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу уявляє собою сукупність правових актів різних галузей права (конституційного, адміністративного, військового, інформаційного та ін.), які встановлюють цілі, завдання, функції, заплановані результати НПВ, права, обов'язки, гарантії та підстави юридичної відповідальності його учасників. Аналіз нормативно-правового забезпечення НПВ офіцерів запасу свідчить, що його позитивними рисами є: а) визначення на законодавчому рівні цілей, видів та основних суб'єктів НПВ; б) визначення основних ризиків та загроз у сфері НПВ та напрямів їх подолання. Основними недоліками, які знижують ефективність НПВ, є: а) відсутність вимог щодо добросовісності, відсутності зв'язків з російською федерацією та непритягнення до кримінальної відповідальності волонтерів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності; б) відсутність системного та систематичного контролю за діяльністю у сфері НПВ; в) неврегульованість питань щодо форм та методів виховної роботи в Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженої спільним наказом Міністерства оборони України і Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289.

Друга форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу – це інституційно-правове забезпечення, яке уявляє собою сукупність правових актів, які визначають правовий статус та функціональне призначення суб'єктів виховання, особливості їх діяльності та координації. Позитивними рисами інституційно-правового забезпечення НПВ офіцерів запасу є: а) наділення компетенцією щодо планування, організації та безпосереднього здійснення НПВ потужних суб'єктів, якими є органи публічної влади, освітні установи та інститути громадянського суспільства; б) створення можливості для легітимації систем НПВ на локальному рівні; в) включення до обов'язків командирів військових частин (кораблів) та керівники ВВНЗ (військових інститутів ЗВО), на базі яких організовується проведення навчальних зборів, обов'язку контролювати організацію та проведення виховної роботи. До недоліків слід віднести: а) низький рівень координації між органами публічної влади в сфері НПВ (особливо це стосується взаємодії між Міністерством молоді та спорту України, з одного боку, та Міністерством оборони України і Міністерством у справах ветеранів України – з іншого); б) формальний характер виконання деякими центральними органами виконавчої влади функцій з формування національної ідентичності та військово-патріотичного виховання (зокрема, це стосується Міністерства культури та стратегічних комунікацій); в) несформованість системи моніторингу, метою якого є визначення зв'язку між виконанням вимог планів та програм в сфері НПВ та зростанням рівня національної свідомості та готовності до збройного захисту Батьківщини майбутніх офіцерів запасу.

Третя форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу – це процедурне (процесуальне) забезпечення, яке охоплює встановлені законом процедури реалізації прав і обов'язків, включаючи адміністративні, судові, дисциплінарні та інші процесуальні механізми. У цілому процедурне (процесуальне) забезпечення як форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу має наступні позитивні аспекти: а) визначено перелік та правові підстави проведення процедур, які супроводжують процес НПВ офіцерів

запасу (процедури відбору, зарахування для проходження військової підготовки, планування, визначення вимог до професійних якостей, знань і умінь фахівця, переліку компетентностей, відраховування з військового навчального підрозділу чи вищого військового навчального закладу, призову і направлення громадян на навчальний збір, складання Військової присяги тощо); б) визначення у структурі проведення навчального збору тривалості національно-патріотичної підготовки, яка сумарно з бойовою та складанням випускного екзамену складає 24 доби, відповідно до Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу; в) окреслено компетенцію командирів підрозділів слухачів (курсантів) у сфері здійснення виховних заходів.

До недоліків процедурного (процесуального) забезпечення слід віднести: а) відсутність у Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженому постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48, будь-яких згадувань про національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання та процеси (процедури), пов'язані з проведенням означених видів виховання; б) відсутність наступності у здійсненні заходів НПВ залежно від етапу підготовки офіцерів запасу; в) відсутність орієнтованого переліку методів НПВ та кола осіб, які можуть їх застосовувати.

Інформаційно-правове забезпечення як форма правового забезпечення НПВ офіцерів запасу включає правову просвіту, доступ до правової інформації, офіційне оприлюднення нормативних актів, функціонування реєстрів, баз даних, електронних ресурсів. Отже, до позитивних аспектів інформаційно-правового забезпечення як форми правового забезпечення НПВ офіцерів запасу слід віднести: а) доступність та легкий пошук правових документів, які регламентують порядок підготовки офіцерів запасу; б) оприлюднення вимог відбору та змісту освіти у системі військової підготовки офіцерів запасу на офіційних вебсайтах закладів вищої освіти та вищих військових навчальних закладів. До негативних аспектів

інформаційно-правового забезпечення у досліджуваній сфері слід віднести:

- а) наявність певного дисбалансу при проведенні вступного випробування з допризовної (початкової загальновійськової) підготовки, який обумовлює пріоритетність знань про Другу світову війну, а не про відсіч російській збройній агресії; б) прогалини у сфері захисту персональних даних офіцерів запасу.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

3.1 Напрями імплементації зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу

Удосконалення правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу потребує аналізу зарубіжного досвіду у цій сфері, на підставі якого можна розширити діапазон можливих організаційних змін та управлінських рішень у досліджуваній сфері. Слід сказати, що питання зарубіжного досвіду підготовки офіцерських кадрів активно досліджували у своїх роботах такі науковці, як С. Богунов, Н. Вавілова та Ю. Приходько [201], К. Гулей [202], І. Зайцев [203], О. Мітягін [204], В. Севрук [205], О. Черних та Ю. Черних [206] та ін. Разом з тим, більша частина цих робіт написана у період до 2022 року, крім того, питанням підготовки офіцерів запасу в них не приділяється окрема увага.

Розглядаючи особливості підготовки офіцерських кадрів, доцільно перш за все зосередитися на її особливостях у державах, що входять до НАТО. Дослідження у цій сфері свідчать, що «військова освіта, передусім, тактичного рівня в усіх країнах Альянсу – це корпоративна система підготовки військових фахівців, призначення яких – виконання завдань, зумовлених специфікою функціонування збройних сил і потребою їх застосування в конкретних умовах. Навчання військових фахівців у країнах-членах НАТО зосереджене на підготовці офіцерських кадрів, які здатні не тільки керувати військами в тилу, а й командувати підрозділами в активних бойових умовах. Майбутні офіцери вчать бути не просто теоретично осмисленими, а й психологічно підготовленими: критично мислити та стратегічно оцінювати будь-яку ситуацію, як у мирний, так і у військовий час. Також важливим завданням військової освіти в країнах НАТО є освоєння

офіцерами таких функцій військово-професійної діяльності, які відповідали б загальнолюдським, демократичним цінностям. Кожна країна Альянсу має свою потужну школу військової освіти, в яку також інтегровані загальні стандарти НАТО щодо підготовки офіцерського, сержантського та рядового складу. США розробили власну політику військової освіти, а саме у підготовці офіцерів, і мають у цьому напрямку великий досвід» [207]. Отже, досвід цієї держави вбачається нам гідним більш детального вивчення.

Підготовка офіцерів запасу у Сполучених Штатах є комплексним і багатогранним процесом, який поєднує академічну освіту, військову підготовку та етичне виховання з метою забезпечення готовності до бойових дій. Через програми, такі як Корпус підготовки офіцерів резерву (Reserve Officers' Training Corps або ROTC), кандидати проходять інтенсивне навчання, що поєднує університетські курси з військовою наукою, лідерськими вправами та фізичною підготовкою, яка моделює вимоги бойового середовища. Під час літніх польових навчань курсанти беруть участь у реалістичних тактичних сценаріях, включаючи орієнтування на місцевості, стрільбу та маневри малих підрозділів, що сприяє розвитку навичок прийняття рішень під тиском і дисципліни в бойових умовах [208].

Цікаво, що держава намагається залучити до ROTC за допомогою заходів матеріального стимулювання: так, учні старших класів, які подають заяву на цю програму, мають право на отримання стипендії, що покриває повну вартість навчання залежно від успішності та оцінок, а також отримують 420 доларів США на місяць на особисті витрати та 1200 доларів США на рік на підручники [208].

Центральним елементом цієї підготовки є формування моральної стійкості, що досягається через структуровані заняття з військової етики, права збройних конфліктів і Кодексу військової юстиції США (Uniform Code of Military Justice або UCMJ) [209], які допомагають офіцерам приймати принципові рішення під час бойових дій. Цінності Армії – вірність, обов'язок, повага, безкорисливе служіння, честь, добродесність і особиста

мужність – не лише викладаються, а й активно закріплюються через оцінювання з боку однолітків, наставництво та лідерські випробування. Курсанти проходять оцінювання в ролі командирів під час курсу розвитку лідерських якостей (LDAC), де вони повинні продемонструвати тактичну компетентність і етичне мислення в умовах, наближених до бойових.

Після отримання звання офіцери запасу продовжують своє професійне зростання через щомісячні тренування та щорічні навчання, які включають бойову стрільбу, охорону конвоїв і моделювання контрповстанських операцій, спрямовані на підтримку бойової готовності та зміцнення ключових лідерських навичок. Ці навчання проводяться відповідно до Стратегії комбінованої підготовки (Combined Arms Training Strategy або CATS) [210], яка узгоджує навчальні цілі з військово-обліковою спеціальністю кожного офіцера та забезпечує відповідність стандартам регулярних військ. Офіцери також проходять базовий курс підготовки офіцерів (BOLC), де отримують поглиблені знання з тактичного планування, озброєння та етичного лідерства разом із колегами зі служби активного складу [211]. Для приєднання до програми підготовки офіцерів BOLC необхідно відповідати наступним вимогам: бути у віці від 17 років до 31 року в рік присвоєння офіцерського звання або молодше 27 років, якщо особа закінчила Військову академію США у Вест-Пойнті; бути в хорошій фізичній і медичній формі; бути громадянином США до моменту отримання офіційного звернення; до моменту отримання офіцерського звання необхідно мати вищу освіту. Крім того, необхідно пройти перевірку біографічних даних, анкетування та супроводження, а також надати необхідну документацію для допуску до відомостей, що становлять державну таємницю [212].

Школа кандидатів в офіцери (Officer Candidate School – OCS) – це інтенсивна програма, призначена для військовослужбовців строкової служби та цивільних осіб з вищою освітою, які бажають отримати офіцерське звання. Термін підготовки розраховано на 12 тижнів, вимогою для кандидатів є

наявність ступеня бакалавра [213]. Officer Candidate School у правовій доктрині розглядається як інституційний механізм формування офіцерського корпусу, що забезпечує реалізацію конституційного обов'язку держави щодо належної організації військової служби та гарантування обороноздатності. Він функціонує як спеціалізований освітньо-правовий інститут, що поєднує навчальну і кадрову функції.

Програма діє на підставі нормативних актів Міністерства оборони США, які встановлюють правові умови відбору кандидатів, порядок їхньої підготовки та процедуру надання офіцерського звання після завершення курсу. Вона має чітко визначені правові рамки, що гарантують прозорість і передбачуваність результатів для кожного учасника. Основним правовим актом, що регулює діяльність Officer Candidate School (OCS) у США, є Армійський регламент 350-51 «Школа кандидатів у офіцери Армії США» (Army Regulation 350–51 “United States Army Officer Candidate School”). Він визначає порядок відбору, навчання та оцінювання кандидатів [214].

Армійський регламент 350-51 від 11 червня 2001 року встановлює політику, вимоги та адміністративні процедури для подання і розгляду заяв на вступ до Школи кандидатів у офіцери Армії США. Він визначає, що програма має на меті розвивати лідерські здібності та професійні навички кандидатів, готуючи їх до призначення на посади лейтенантів у Резерві Армії США та до ефективної служби як офіцерів у Активній армії. Регламент також передбачає можливість розширення програми під час мобілізації.

Документ встановлює критерії для кандидатів. Вони повинні бути громадянами США, мати достатній рівень інтелектуальних здібностей за тестом ASVAB, скласти SAT або ACT із визначеним мінімальним балом. Іспит ASVAB оцінює не лише поточні знання, але й схильність кандидата до вивчення різних предметних галузей, щоб допомогти йому побудувати кар'єру відповідно до його нахилів та здібностей. Використовуючи дев'ять загальних підтестів, він вимірює здібності кандидата у чотирьох сферах: вербальній, математичній, природничо-технічній та просторовій. Субтести

охоплюють наступні теми: загальні науки (GS) – науки про життя, науки про Землю та космос, а також фізичні науки; арифметичне мислення (AR) – розв'язання простих арифметичних текстових задач; знання слів (WK) – здатність розуміти значення слів за допомогою синонімів; розуміння абзаців (PC) – здатність отримувати інформацію з письмових матеріалів; знання з математики (MK) – математичні концепції та застосування; інформація з електроніки (EI) – електричний струм, схеми, пристрої та електронні системи; інформація про автомобілі та виробництво (AS) – технічне обслуговування та ремонт автомобілів, а також практика деревообробки та металообробки; механічне розуміння (MC) – принципи механічних пристроїв, структурна підтримка та властивості матеріалів; збірка об'єктів (AO) – як виглядатиме об'єкт, коли його частини складені разом [215].

Крім того, необхідно пройти тест фізичної підготовки та відповідати стандартам зросту і ваги, мати секретний допуск до інформації, завершити щонайменше 90 семестрових годин навчання у визнаному університеті та бути спроможними отримати ступінь бакалавра протягом року. Якщо рідна мова не англійська, кандидат має скласти тест на знання англійської мови. Важливими є вимоги до морального характеру: кандидат не повинен мати судимостей, бути відрахованим з попередніх програм підготовки офіцерів, повинен бути віком від 18 до 30 років на момент зарахування, пройти курс індивідуальної підготовки та медичний огляд, а також мати не більше 10 років активної федеральної служби на момент призначення офіцером [214].

Регламент визначає, хто може подавати заяву. Це діючі військовослужбовці Армії США після завершення індивідуальної підготовки, військовослужбовці, що перебувають за кордоном, колишні офіцери, які служили лише у програмах раннього призначення для студентів медичних спеціальностей, прапорщики, резервісти Армії США, цивільні особи за спеціальною програмою та військовослужбовці Національної гвардії США. Водночас визначено категорії осіб, які не можуть подавати заяву: особи, які є або були визнані *conscientious objectors* (тобто тими, хто відмовляється від

служби зі зброєю на підставі переконань), ті, чия служба суперечить інтересам національної безпеки, особи, звільнені з армії за умовами, що не дозволяють повторне зарахування, колишні офіцери (крім прапорщиків), ті, хто перебуває під дисциплінарним стягненням, кандидати у школах мов чи авіаційних курсах, особи старші за 34 роки на момент призначення офіцером, а також ті, хто не завершив програму підготовки офіцерів [214].

Регламент передбачає можливість відмови від окремих критеріїв. Мінімальні вимоги, такі як громадянство, освіта, фізична підготовка та складання SAT або ACT, не можуть бути скасовані. Водночас допускаються відмови щодо судимостей, попереднього відрахування з програм, скорочення закордонної служби, віку понад встановлений ліміт та перевищення максимальної тривалості служби [214].

Документ визначає зобов'язання після закінчення програми. Усі випускники Школи кандидатів у офіцери повинні відслужити не менше трьох років як офіцери на дійсній службі. Під час мобілізації вимоги до освіти можуть бути знижені до рівня середньої школи, а програма стає основним джерелом підготовки офіцерів. Курси прискорюються, створюються спеціалізовані школи кандидатів у офіцери у школах родів військ, а відбір кандидатів здійснюється командуванням армії [214].

Регламент також визначає відповідальність різних органів. Заступник начальника штабу з персоналу встановлює політику та контролює програму. Командувач Персональної служби Армії адмініструє програму та відбирає кандидатів. Командування навчання та доктрин відповідає за навчання та мобілізаційні плани. Командири армійських команд забезпечують відбір найкращих кандидатів, а командири гарнізонів популяризують програму, контролюють заявки та проводять співбесіди [214].

Таким чином, регламент AR 350-51 детально описує вимоги до кандидатів, процедури подання заяв, можливості відмови від окремих критеріїв, зобов'язання після закінчення навчання, особливості мобілізації та розподіл відповідальності між різними складовими Армії США [214].

Юридичне значення OCS полягає у створенні спеціального правового режиму для осіб, які мають освітню кваліфікацію та відповідають критеріям придатності. Це дозволяє їм отримати статус офіцера без проходження академічної чотирирічної програми.

Правове регулювання передбачає двофазну структуру навчання, де перша частина спрямована на засвоєння основних принципів військового права, етики та командування. Друга частина забезпечує практичне застосування норм у польових умовах, що створює комплексний правовий механізм підготовки офіцерів. Перша фаза триває приблизно шість тижнів і має нормативне закріплення як етап базової правової та організаційної підготовки. Вона включає засвоєння статутних положень, формування правосвідомості та набуття первинних навичок командування малими підрозділами. Друга фаза триває наступні шість тижнів і характеризується як етап практичної апробації набутих знань у польових умовах. Кандидати здійснюють планування та виконання завдань, застосовуючи положення військового права та міжнародних стандартів, що забезпечує їхню готовність до реальних правових ситуацій.

Зміст навчання включає формування правосвідомості офіцера, здатності приймати рішення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та внутрішніх статутів. Це гарантує законність дій у бойових та адміністративних ситуаціях і створює правові передумови для відповідального командування.

Випускники програми отримують офіційне комісування у званні Second Lieutenant, що є юридичним фактом набуття офіцерського статусу. Це тягне за собою комплекс прав і обов'язків, визначених військовим законодавством, а також відкриває можливості для подальшої кар'єри у різних родах військ.

Вимоги до кандидатів передбачають не тільки обов'язкове володіння ступенем бакалавра а бо завершення відповідної програми вищої освіти, а й

відповідність медичним стандартам, відсутність судимостей, підтвердження громадянства та проходження тестів на фізичну і психологічну придатність.

Особливості відбору полягають у комплексній процедурі оцінювання, яка включає перевірку документів, співбесіди та тестування на лідерські якості. Вона гарантує формування корпусу офіцерів із високим рівнем правосвідомості та професійної відповідальності, що відповідає принципам правової визначеності та пропорційності.

Наголос на моральних якостях зберігається протягом усієї кар'єри офіцера, з можливістю проходження курсів для капітанів та навчання в Командно-штабному коледжі армії США (United States Army Command and General Staff College) [216], які зосереджені на оперативному мистецтві, спільних операціях і стратегічному лідерстві в складних умовах. Психологічна стійкість підтримується через Програму психологічного здоров'я резерву Армії (Army Reserve's Psychological Health Program), яка надає ресурси для подолання стресових факторів, пов'язаних з обов'язками військовослужбовців резерву армії щодо поєднання цивільної роботи, навчання, сім'ї, роботи та військової служби, подолання бойового стресу, травм і емоційних труднощів. Офіцерів навчають розпізнавати ознаки психологічної напруги у себе та підлеглих, формуючи культуру турботи та відповідальності в підрозділах [217].

Спільні навчання з НАТО та союзними силами знайомлять офіцерів запасу з багатонаціональними операціями, підвищуючи їхню адаптивність і підкреслюючи важливість етичної поведінки в різноманітних культурних та оперативних контекстах. (Total Force Policy) [218] вимагає, щоб офіцери запасу відповідали тим самим стандартам готовності та професіоналізму, що й діючі військовослужбовці, забезпечуючи безперешкодну інтеграцію під час мобілізації. Офіцерів заохочують до безперервного навчання через професійну літературу, участь у військових форумах і осмислення історичних прикладів, які демонструють моральну складність війни.

Стратегія розвитку лідерства Армії США наголошує на постійному зростанні характеру та компетентності, закликаючи офіцерів діяти з добродією, емпатією та стратегічним баченням у кожній місії. Багато офіцерів запасу поєднують військову службу з цивільною кар'єрою, що приносить різноманітні перспективи та етичне мислення у військове лідерство, збагачуючи їхню здатність діяти в неоднозначних і напружених ситуаціях. Завдяки цьому цілісному підходу – поєднанню тактичної майстерності, етичного виховання та психологічної стійкості – забезпечується готовність офіцерів запасу до виконання своїх функцій. Під час вироблення навичок етичного лідерства у майбутніх офіцерів у США велика увага приділяється розвитку їх управлінської рефлексії. Це відбувається як під час колективних занять, так і шляхом виконання індивідуальних завдань, спрямованих на усвідомлення майбутнім офіцером своїх поведінкових патернів з точки зору їх етичності.

«Лідерство – це діяльність, що впливає на людей шляхом забезпечення мети, напрямку та мотивації для виконання місії та вдосконалення організації», – визначається в ADP 6–22 «Лідерство в Армії та військова професія» («Army Leadership and the Profession») [219]. Атрибути лідера – це внутрішні характеристики, які формують поведінку людини та її взаємодію з іншими. Згідно з ADP 6–22, ці атрибути поділяються на три ключові категорії: характер, присутність та інтелект. Разом вони формують ідентичність та ефективність армійського лідера. Характер включає до себе основоположні армійські цінності (лояльність, обов'язок, повага, безкорисливе служіння, честь, цілісність, особиста мужність), емпатію (вміння ототожнювати себе з почуттями та емоціями іншої людини та проникати в них, що зміцнює довіру та згуртованість); етос воїна та етос служіння (етос воїна стосується професійних поглядів та переконань, зокрема: місія первинна, ніколи не приймай поразку, ніколи не здавайся, ніколи не залишай загиблого товариша, дисципліна, що включає самоконтроль, виконання законних наказів та дотримання стандартів).

Присутність – це здатність демонструвати впевненість, стійкість та професійну поведінку. Присутність включає те, як лідери презентують себе іншим – як вони поведуться, спілкуються та реагують у стресових умовах, їх здатність демонструвати впевненість, стійкість та професійну поведінку. Військова та професійна поведінка передбачає демонстрування впевненості, компетентності та гордості своїм зовнішнім виглядом та поведінкою. Складовою цього є підтримання фізичної форми, що у тому числі дозволяє зберегти ефективність протягом тривалого часу, особливо в умовах стресу. Інтелект у розумінні ADP 6–22 включає здатність мислити та міркувати, спирається на розумові схильності та ресурси, які формують концептуальні здібності лідера та впливають на його обов'язки та відповідальність. Від лідера вимагається розумова спритність – це гнучкість розуму, схильність передбачати або адаптуватися до невизначених чи мінливих ситуацій. Вона знаходить свій прояв у критичному мисленні, швидкій адаптації до нових умов, ефективного вирішення неоднозначностей, здоровому глузді (який розуміється як здатність приймати своєчасні, обґрунтовані рішення, що відображають як тактичні потреби, так і етичні міркування), вмінні впроваджувати інновації, навчатися на невдачах тощо [219].

Основними способами формування лідерських якостей є акцентування на них уваги в освітніх процесах, відпрацювання лідерської поведінки на конкретних кейсах, що базуються на реальних і найбільш типових ситуаціях, велика увага до саморозвитку з наданням необхідних методичних матеріалів для виконання вправ, заохочення рефлексії та систематичне отримання майбутніми офіцерами зворотного зв'язку щодо успішності формування їх лідерських якостей. Це дозволяє сприймати систему формування лідерських якостей у Збройних силах США як засобу національно-патріотичного виховання, особливостями якого є: практична орієнтованість, пов'язаність з типовими ситуаціями проходження служби, цілісність та комплексність, що передбачає поєднання етичних, фізичних, інтелектуальних, емоційних та комунікативних компонентів, акцентування уваги на почуттях гордості та

приналежності як складових патріотизму, відпрацювання навичок управлінської рефлексії, багаторівневий зворотний зв'язок на всіх стадіях підготовки.

Розглядаючи підготовку офіцерських кадрів в європейських країнах у сучасних умовах, слід сказати, що повномасштабне вторгнення росії в Україну, зростання нестабільності у міжнародних відносинах детермінували оновлення моделей комплектування збройних сил держав-членів НАТО. На саміті в Гаазі 24–25 червня 2025 року НАТО ухвалило рішення про підвищення цільового рівня оборонних витрат з 2% до 5% валового внутрішнього продукту до 2035 року [220]. Водночас збільшення витрат на оборонну сферу має відбуватися в органічному зв'язку з її належним кадровим забезпеченням, що сприяло тому, що тема військового призову стала предметом політичних дебатів в європейських державах. Нещодавне опитування дев'яти європейських країн, проведене Європейською радою з міжнародних відносин, показало, що в кількох країнах, включаючи Францію, Німеччину та Польщу, більшість підтримує відновлення обов'язкової військової служби, хоча у випадку двох останніх ця підтримка зникає у віковій групі 18–29 років [221].

Значна кількість держав-членів ЄС призупинили дію інституту обов'язкової служби після завершення Холодної війни, тоді як інші зберегли його з варіативними термінами та правовими нормами. Наразі призов функціонує у дев'яти державах-членах: Австрії, Кіпрі, Данії, Естонії, Фінляндії, Греції, Латвії, Литві та Швеції. Республіка Хорватія планує приєднатися до цієї групи у січні 2026 року. Базова військова підготовка тривалістю два місяці супроводжуватиметься механізмами реалізації права на відмову від служби з міркувань совісті: такі особи проходять тримісячний курс у структурах цивільного захисту або чотиримісячну підготовку в місцевих підрозділах. Держава гарантує призовникам щомісячне грошове забезпечення у розмірі 1100 євро, а також зарахування терміну

служби до трудового стажу та преференції при працевлаштуванні в державному секторі [221].

Держави, що раніше відмовилися від призову, наразі стикаються з дефіцитом особового складу. Бундесвер (Німеччина) має на меті залучити щонайменше 60 000 додаткових військовослужбовців. Разом з тим тривають дискусії щодо доцільності повернення до призовної моделі. Прихильники більш жорсткого підходу називають її попереднє призупинення стратегічною помилкою, натомість діюча урядова коаліція наразі надає пріоритет заходам стимулювання добровільної служби, розглядаючи примусовий призов як крайній захід [221].

Болгарія, що стикається з недокомплектом особового складу на рівні 21,8%, розглядає впровадження обов'язкових курсів вогневої підготовки. У Румунії законодавство дозволяє реактивувати призов у разі оголошення воєнного стану, хоча Міністерство оборони наразі фокусується на розширенні добровільного резерву. У Польщі було анонсовано намір Уряду відновити певну форму військової служби з цільовим показником у 100000 учасників щорічно. Франція також обговорює модернізацію Загальної національної служби (SNU), імплементація якої, за оцінками експертів, вимагатиме щорічних видатків у розмірі 15 мільярдів євро. Бельгія, попри відсутність повної логістичної готовності, планує з вересня 2026 року впровадити модель добровільної річної служби із грошовим забезпеченням близько 2000 євро на місяць. Низка держав-членів ЄС зберігає скептичне ставлення до відновлення призову на військову службу. Так, Словенія та Словаччина фокусуються на фінансових стимулах та реформуванні системи резерву, не вбачаючи у призові універсального вирішення кадрових проблем [221].

Дискусія щодо призову все частіше охоплює питання гендерного паритету. Наразі в ЄС обов'язкова служба поширюється на жінок лише у Швеції та Данії. Данська модель, що набуває чинності з 2026 року, передбачає оцінку придатності жінок до служби на рівних засадах із

чоловіками, що аргументується необхідністю розширення бази мобілізаційного ресурсу для захисту суверенітету [221].

Оскільки Європа проходить крізь найсерйозніші безпекові випробування останніх десятиліть, уряди переосмислюють роль цивільного населення в архітектурі континентальної безпеки. Трансформація зв'язків між соціумом та мілітарними структурами через обов'язкові або гібридні моделі служби стане визначальною ознакою наступних років [221]. Це обумовлює увагу до підготовки офіцерів запасу, які в різних національних моделях мають різні найменування, але правовий статус яких має спільні риси.

Підготовка офіцерів запасу у Швеції здійснюється в межах спеціальної програми *Reservofficersutbildningen*, яка має нормативне закріплення у внутрішніх актах Збройних сил Швеції, які регламентують правові умови відбору, тривалість навчання та порядок комісування кандидатів [222]. Програма триває приблизно один рік і складається з трьох послідовних курсів, які поєднують теоретичну та практичну підготовку, забезпечуючи формування правосвідомості офіцера та його здатності діяти відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та внутрішніх статутів [223]. Освітній процес здійснюється у різних школах Збройних сил залежно від обраної спеціалізації (*Markstrid* – Сухопутні війська; *Sjöstrid* – Військово-морські сили; *Luftvärn* – Протиповітряна оборона; *Logistik* – забезпечення та постачання), що дозволяє забезпечити відповідність підготовки конкретним потребам сухопутних військ, військово-морських сил або підрозділів протиповітряної оборони [222]. Зміст програми включає дисципліни з військового права, командування, етики та тактики, а також практичні польові навчання, які забезпечують апробацію правових норм у реальних умовах та формують здатність приймати рішення у кризових ситуаціях [224]. Кандидати на проходження програми повинні відповідати вимогам *Plikt-och grövningsverket*, який здійснює правову та організаційну перевірку

придатності, включаючи фізичні та психологічні тести, що гарантують відповідність стандартам служби.

Шведське Агентство з питань військового обов'язку та відбору (Plikt- och prövningsverket) здійснює тестування та експертне оцінювання в межах відбіркових випробувань для кандидатів, які претендують на зарахування до різних закладів підготовки офіцерського складу Збройних сил. Процес вступу передбачає подання особами, зацікавленими стати офіцером-спеціалістом, офіцером запасу або офіцером-спеціалістом запасу, заявки на вебсайті Збройних сил Швеції. Такі заявки приймаються лише у певні дати. Після цього відбувається бронювання дати тестування шляхом отримання доступу до електронної послуги «Забронювати поїздку» в особистому кабінеті на вказаному сайті. Особи, які мешкають за межами населених пунктів, в яких знаходяться тестові офіси, мають права на оплату проїзду.

Процес вступу включає різні фізичні тести, медичні обстеження та психологічну діагностику. Медсестри, лікарі та психологи зобов'язані вести облік, відображаючи отримані дані в медичній картці пацієнта, що передбачено шведським Законом про дані пацієнтів.

Вступні іспити складаються в одному з підрозділів Шведської національної ради освіти для тестування в Стокгольмі, Гетеборзі або Мальме. Процес вступу для більшості осіб починається з теоретичного іспиту, а потім продовжується попереднім оглядом медсестрою або психологічною співбесідою. Після цього проводиться низка фізичних тестів та медичних оглядів. Вступний іспит супроводжується наступними діями: перевірка декларації про стан здоров'я; перевірка гостроти зору та тест на кольоровий зір; перевірка слуху; запис ЕКГ та пульсу, вимірювання артеріального тиску; запис зросту, ваги та м'язової сили, медичний огляд та підсумкова оцінка придатності, тест на фізичну роботу на тестовому велосипеді; співбесіда з психологом. Прийняття рішення про допуск кандидатів до навчання приймає Центр кадрів Збройних сил Швеції. Після завершення вступного іспиту

консультант з питань кар'єри повідомляє їх про схвалення або відмову щодо їх кандидатури [222.].

Особливістю шведської моделі є можливість для студентів цивільних університетів брати академічну відпустку для проходження курсу резервного офіцера, що забезпечує інтеграцію військової підготовки у систему цивільної освіти та створює правові передумови для поєднання двох сфер діяльності [223].

Після завершення програми випускники отримують офіцерське звання та набувають статус резервного офіцера, що є юридичним фактом виникнення правовідносин між особою та державою, які передбачають комплекс прав і обов'язків, визначених військовим законодавством [222.].

Резервні офіцери можуть бути залучені до виконання завдань у сфері національної оборони, територіальної охорони та міжнародних місій. Кар'єрні можливості резервних офіцерів включають командування малими підрозділами, участь у навчаннях та кризових операціях, а також можливість продовження навчання у програмі регулярних офіцерів, яка триває двадцять вісім місяців і забезпечує підготовку до командування на рівні роти та вище [223].

Таким чином, *Reservofficersutbildningen* у Швеції слід кваліфікувати як правовий інститут кадрового забезпечення армії, який поєднує освітню та службову функції, забезпечує баланс між цивільною освітою та військовою підготовкою, а також створює правові гарантії для формування корпусу офіцерів запасу відповідно до сучасних стандартів оборонної політики. У Швеції підготовка офіцерів запасу розглядається як важливий елемент забезпечення обороноздатності, проте сучасна система стикається з низкою організаційних проблем, що потребують нормативного врегулювання. Основні пропозиції стосуються удосконалення процедури відбору, відновлення літніх курсів та закріплення права на академічну відпустку для студентів. Збройні сили Швеції наголошують на необхідності збільшення кількості офіцерів запасу для укомплектування воєнної організації. У звіті «А

Developed Reserve Officer System for the Future» полковник Ф. Зеттерберг, який очолював Військову академію Гальмстад, зазначає, що з 2024 по 2035 рік щорічно слід готувати не менше ніж 148 офіцерів запасу, щоб досягти цільового показника у 5000 осіб до 2035 року [223]. За даними річного звіту Збройних сил Швеції за 2023 рік, у 2022–2023 роках навчання проходили лише 49 студентів, і стільки ж осіб розпочали курс у 2023 році. У загаданому звіті зазначено, що для досягнення поставленої мети необхідне фактичне потрійне збільшення набору порівняно з попередніми роками [223]. При цьому чисельність особового складу Збройних сил Швеції складає близько 15 тис. осіб (1,5% населення цієї держави), 10 тис. осіб складає резерв. За різними оцінками, Збройні сили Швеції поєднують обмежену чисельність з високою ефективністю.

Офіцери запасу у Швеції поділяються на дві категорії: RO1 та RO2. Категорія RO1 (Krigsbefattning) відповідає класичній моделі офіцера запасу. Це фахівці, які складають кістяк армії у разі мобілізації. Організаційна приналежність: Такі офіцери призначаються на посади Krigsorganisation (організація воєнного часу). Це бойові підрозділи, які розгортаються лише під час конфлікту або великих маневрів. У мирний період характер військової служби офіцерів RO1 характеризується періодичністю. Офіцер має основне місце роботи у цивільному секторі, але періодично призивається для проходження навчань (SÖB – особлива підготовка до бойових завдань) або перепідготовки. Метою підготовки RO1 є забезпечення готовності підрозділів до виконання бойових завдань у найкоротші терміни після отримання наказу про мобілізацію. При цьому офіцер отримує грошове забезпечення лише за дні фактичного перебування на службі або під час проходження зборів.

Категорія RO2 (Visstidsanställning i grundorganisationen) передбачає службу в структурах мирного часу. Це механізм, що дозволяє армії залучати офіцерів запасу до повсякденної діяльності у мирний час на контрактній основі. Офіцер працює в Grundorganisation (постійно діючі навчальні центри,

штаби, логістичні структури та школи). Характер служби тимчасовий, але при цьому укладається повноцінний контракт (Visstidsanställning). Офіцер залишає цивільну роботу на термін від кількох місяців до року і працює в армії на повну ставку. Метою підготовки RO2 є компенсація дефіциту кадрових офіцерів. Найчастіше офіцери RO2 займаються підготовкою призовників (новобранців), виконують адміністративні функції або працюють за вузькими спеціальностями, де не вистачає регулярного персоналу. Офіцер RO2 отримує повноцінну місячну заробітну плату та соціальний пакет, аналогічний до професійних військових (Yrkesofficerare).

За результатами досліджень, протягом останніх років Збройні сили Швеції загалом залучають дедалі більше офіцерів запасу, які відпрацьовують більшу кількість службових днів – як у статусі RO1, так і RO2. Проте показники суттєво різняться залежно від конкретних підрозділів. Видання «Reservofficeren» зробило запит на статистичні дані за 2021–2023 роки, щоб проаналізувати залученість офіцерів запасу під час пандемії та після початку повномасштабної війни. Зведена статистика свідчить про стабільне зростання кількості працюючих офіцерів запасу та збільшення тривалості їхньої служби. Загалом у 2021 році службу проходили 1372 особи, тоді як у 2023 році цей показник зріс до 2078 осіб. Попри позитивну динаміку, частка фактично залученого кадрового корпусу залишається порівняно невеликою. У 2021 році на посадах воєнного часу (категорія RO1) проходили службу лише 15% офіцерів запасу, що перебувають у штаті. У 2023 році цей показник зріс до 20%. Аналогічна ситуація спостерігається і в категорії RO2 (офіцери, найняті за строковим контрактом для роботи в основній структурі мирного часу): у 2021 році їхня частка становила 7%, а у 2023 році – 13% [225].

Рівень залученості офіцерів запасу суттєво варіюється між військовими частинами. Авіаційний підрозділ F7 є прикладом підрозділу, що продемонстрував стрімке зростання: кількість службових днів офіцерів запасу там збільшилася з 778 у 2022 році до 2843 у 2023 році. У F7 було

введено дві посади спеціалістів з питань роботи з резервом, які систематично займаються залученням офіцерів запасу, вибудовуванням відносин з ними та підтримкою командирів бойових частин у цих питаннях. При цьому відділ персоналу крила F7 самостійно проводить активну роботу щодо найму офіцерів, що звільнилися з кадрової служби, як офіцерів запасу [225].

На противагу цьому, одним із підрозділів з найнижчим рівнем залучення резерву є полк єгерів K4 в Арвідсьяурі. Там кількість службових днів офіцерів запасу скоротилася на 51% у період між 2022 та 2023 роками [225].

Існують три ключові проблеми у процедурі набору. По-перше, повідомлення про зарахування надходять занадто пізно: у 2023 році курсанти отримали підтвердження лише у середині травня, тоді як навчання розпочалося 17 червня, що створює значні труднощі для планування. По-друге, після 2023 року було скасовано літні курси AROU (Adapted Reserve Officer Training), які дозволяли студентам проходити підготовку протягом двох літніх семестрів без перерви у цивільному навчанні. Натомість набір 2024 року відбувся у серпні, а навчання тривало восени, що є суттєвою перешкодою для студентів. По-третє, відсутнє нормативне закріплення права на академічну відпустку для курсантів. У 2023–2024 роках один із студентів, зарахований до ROU, отримав відмову у відстрочці навчання від Королівського технологічного інституту і лише після тривалих апеляцій зміг домогтися позитивного рішення. Така невизначеність створює ризики для чинних і потенційних кандидатів [223].

Шведські фахівці у галузі підготовки військових кадрів вважають, що для забезпечення ефективності системи підготовки офіцерів запасу у Швеції необхідно нормативно врегулювати питання своєчасного інформування про зарахування, відновлення літніх курсів та закріплення права на академічну відпустку. Це дозволить досягти стратегічної мети укомплектування воєнної організації до 2035 року та забезпечить стабільність кадрової політики у сфері оборони [223].

Слід також сказати, що активну роль в удосконаленні правового статусу та підготовки офіцерів запасу у Швеції відіграють неурядові структури, до яких належить Sverof (Sveriges Reservofficersförbund) – Шведська федерація офіцерів запасу. Вона є найстарішою та наймасштабнішою організацією в цій сфері, заснованою у 1924 році. Її основними функціями є узгодження зі Збройними силами Швеції питань щодо оплати праці та умов служби для офіцерів запасу, юридична підтримка членів організації, особливо у випадках виникнення конфліктів із цивільними роботодавцями через призов на службу; лобіювання інтересів оборони в парламенті (Ріксдагу) та участь у розробці оборонних стратегій. До складу Sverof входять переважно представники Сухопутних військ та Повітряних сил [226]. Асоціація офіцерів запасу Військово-морських сил Швеції (SMRO – Svenska Marinens Reservofficersförbund) спеціалізується на представництві офіцерів, які проходять службу на флоті або в амфібійних підрозділах (береговій обороні). Хоча SMRO є автономною організацією, вона тісно координує свою діяльність із Sverof для створення єдиного фронту в перемовинах із державними органами. У шведській моделі ці організації відіграють важливу роль у функціонуванні систем RO1 та RO2. Оскільки офіцери запасу періодично переходять від цивільного життя до військової служби і навпаки, Sverof та SMRO забезпечують, щоб військова служба не шкодила цивільній кар'єрі (включаючи право на відпустку, збереження робочого місця), грошове забезпечення в армії було конкурентним порівняно з цивільними зарплатами, а офіцери запасу мали доступ до страхування та пенсійних накопичень навіть під час короткострокових контрактів [227]. Асоціація офіцерів запасу як профспілкова організація представляє інтереси членів організацій Sverof та SMRO, щоб забезпечити максимально вигідні умови проходження служби у Збройних силах. Вона активно працює над усуненням перешкод для проходження служби, оскільки активна та функціональна система резерву є запорукою обороноздатності країни. У теперішній час Асоціація обстоює позицію, відповідно до якої потреба в

активних офіцерах запасу суттєво зростатиме найближчими роками. Наразі Збройні сили розпочали роботу над зміцненням системи та спрощенням процедур залучення персоналу. Для досягнення цілі збільшення корпусу офіцерів запасу Асоціація проводить дослідження, спрямовані на виявлення перешкод, які заважають офіцерам запасу проходити службу, наявності у них бажання служити більше та інших питань, які офіцери запасу вважають пріоритетними. Ця інформація аналізується і доводиться до відома Збройних сил Швеції, урядової комісії з питань підвищення доступності військового персоналу та інших зацікавлених органів [228]. Асоціація випускає свою електронну газету, яка знаходиться у вільному доступі в мережі Інтернет і в якій підіймаються питання підготовки, відбору, соціально-правового захисту офіцерів запасу, публікуються статистичні дані, звернення та пропозиції щодо удосконалення військової служби офіцерів запасу в Швеції [229].

Безумовно, в Україні також існують громадські організації, які мають представляти інтереси офіцерів запасу. Так, у 2010 році у м. Київ була зареєстрована громадська організація «Асоціація офіцерів запасу Збройних Сил «Офіцерська честь-Україна», яка на сьогоднішній день має статус діючої [230]. Разом з тим вебсайт у вказаній громадській організації відсутній, установчі документи та документи про поточну діяльність нею не оприлюднені, відомості про напрями її активності відсутні, а єдине згадування у соціальних мережах датується 2018 роком і уявляє собою список організацій, що висловлюють свою незгоду зі зменшенням військової пенсії [231]. Громадська організація «Союз офіцерів запасу» була утворена у 1999 році у м. Черкаси, свого вебсайту та видання також не має, а оприлюднена про неї у мережі Інтернет інформація стосується володіння означеною організацією 33.4% частки у приватному підприємстві «Укрбудінвест і К», яке здійснює будівництво будівель, неспеціалізовану оптову торгівлю харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами тощо [232]. Безумовно, напрями діяльності кожної громадської організації України є виключно справою вільного вибору її членів, разом з тим не можна

не звернути увагу на той факт, що малочисельна (порівняно з українською) спільнота офіцерів запасу має щонайменш три потужних громадських організації, які здійснюють адвокацію інтересів її членів та намагаються зміцнювати обороноздатність держави Швеція. Натомість, багаточисельна спільнота офіцерів запасу України (дані про точну її кількість не можуть бути оприлюднені, однак лише у 2017 році було мобілізовано 1000 офіцерів запасу [233]) не має своєї адекватної представленості на рівні громадських організацій. Це може свідчити про недостатню сформованість у цій спільноті військових професійних цінностей, які обумовлюють групування соціальних груп відповідно до спільних інтересів, про що ми вже писали у попередніх підрозділах.

Зарубіжний досвід держав – членів НАТО свідчить, що підготовка офіцерів запасу розглядається не лише як елемент кадрового резерву, а як комплексний правовий і освітній інститут, спрямований на формування професійної, морально стійкої та національно зорієнтованої офіцерської еліти. Ключовим є поєднання військово-професійної підготовки з етичним, правовим і лідерським вихованням, що забезпечує готовність до дій у складних бойових та кризових умовах.

Американська модель підготовки офіцерів запасу (ROTC, OCS, BOLC) демонструє високий рівень нормативної визначеності, інституційної цілісності та наступності навчання. Вона базується на чітких правових вимогах, багаторівневій системі відбору та постійному акценті на розвитку етичного лідерства, управлінської рефлексії і правосвідомості, що дозволяє розглядати її як ефективний інструмент національно-патріотичного виховання.

Європейський досвід, зокрема модель підготовки офіцерів запасу у Швеції, засвідчує актуальність інтеграції військової підготовки з цивільною освітою та ринком праці. Нормативно закріплена можливість академічної відпустки, гнучкі форми служби (RO1 та RO2), а також активна участь

неурядових і профспілкових організацій сприяють підвищенню привабливості служби та стабільності кадрового резерву.

Водночас навіть в економічно благополучних державах система підготовки офіцерів запасу стикається з організаційними та нормативними викликами, зокрема щодо своєчасності відбору, адаптації навчальних форматів до потреб студентів і забезпечення достатніх обсягів набору. Це свідчить про необхідність постійного коригування правового регулювання з урахуванням змін безпекового середовища та демографічних факторів.

Порівняльний аналіз свідчить, що важливим чинником ефективності системи підготовки офіцерів запасу є наявність інституційного представництва їхніх інтересів через професійні об'єднання. Шведський досвід діяльності таких організацій контрастує з обмеженою інституціоналізацією подібних структур в Україні, що актуалізує потребу у формуванні та підтримці дієвих механізмів адвокації інтересів офіцерів запасу як складової розвитку національно-патріотичних і професійних військових цінностей.

Імплементация зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу в українську практику доцільна шляхом комплексного поєднання правового, освітнього та виховного компонентів, що передбачає нормативне закріплення багаторівневої системи відбору й підготовки, інтеграцію військової освіти з цивільною (зокрема через механізми академічної відпустки та модульного навчання), системне формування етичного лідерства, правосвідомості й національно-патріотичних цінностей, а також розвиток інституційного представництва інтересів офіцерів запасу через професійні та громадські об'єднання з метою підвищення мотивації до служби, стійкості кадрового резерву та спроможності Збройних Сил України діяти в умовах тривалої воєнної загрози.

3.2 Підвищення ефективності правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу

Вирішення складних завдань, які постають перед Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями в умовах повномасштабної російської збройної агресії, потребують нині суттєвого підвищення ефективності кадрової політики у секторі безпеки і оборони. Виконання поставлених у Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2032 року [131] має своєю передумовою підвищення рівня підготовки офіцерських кадрів, у тому числі в системі підготовки офіцерів запасу. Заслуговує на увагу, що у наказі Міністерства оборони України від 1 жовтня 2025 року № 649 «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 26 грудня 2024 року № 862», яким дію вказаної Стратегії було продовжено з 2027 до 2032 року, підкреслюється роль національно-патріотичної складової кадрової політики, проголошуючи однією із цілей «підтримання стійкої внутрішньої мотивації військовослужбовців до службової (бойової) діяльності шляхом формування військової організаційної культури на засадах проголошених цінностей, що відповідають національним інтересам» [234].

Одним із важливих результатів ефективної діяльності із формування у офіцерів запасу національно-патріотичних цінностей є високий рівень їх національно-правової культури. «Національно-правова культура військових фахівців постає як інтегральний компонент їхньої професійної культури, що поєднує правову свідомість, національно-державницькі цінності та правову поведінку в умовах збройного конфлікту. Її формування спирається на конституційні норми, спеціальне законодавство й військові статuti, однак ускладнюється рудиментами авторитарних практик, динамікою правового регулювання та впливом гібридної війни. Ключові організаційно-педагогічні умови підвищення рівня національно-правової культури – безперервна правопросвіта, інтеграція правової тематики у фахову та службово-бойову

підготовку, єдність правової, національно-патріотичної й морально-етичної складових виховання», – справедливо вказує О. Саєнко [235]. Додамо, що стійка внутрішня мотивація на основі національних цінностей і високий рівень національно-правової культури взаємно пов'язані. При цьому мотивація у такому зв'язку виступає динамічним елементом, будучи причиною та джерелом змін у структурі особистості здобувача військової освіти, а національно-правова культура – статичним, втілюючи у собі наслідки та результати здійснених змін. І головним моментом, який заслуговує уваги під час підготовки офіцерів запасу, є ступінь керованості переходу від мотивації, від бажання та намірів особистості, до формування в неї стійких особистісних конструктів, які дадуть змогу підготувати військовослужбовця з розвиненими лідерськими якостями, адаптованими до сучасних умов ведення бою [236].

З огляду на це слід зауважити, що існуючий за мирного стану розподіл теоретичної та практичної компонент освітнього процесу у системі підготовки офіцерів запасу, за якого надавалася перевага теоретичним знанням, в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності не уявляється раціональним. Про негативну оцінку учасниками освітнього процесу та стейкхолдерами суто теоретичної спрямованості навчання за програмою офіцерів запасу свідчить, зокрема, ініційована керівництвом Київського авіаційного університету дискусія у соціальних мережах, спрямована на визначення рівня ефективності військової кафедри цього закладу освіти [237]. Учасники дискусії неодноразово згадували про переписування текстів слайдів з екрану як один з основних методів освітнього процесу, про те, що навіть заняття з тактичної медицини проходили у формі лекцій, що не давало змоги сформуванню необхідні для військової служби вміння та навички. Натомість, нині від вміння офіцера оперативно знаходити оптимальні шляхи виконання поставлених командуванням завдань залежить нині ефективність відсічі російській збройній агресії та збереження особового складу у бойових умовах. Тому практичній складовій підготовки офіцерів запасу має нині, на

нашу думку, надаватися пріоритет. Як свідчить досвід підготовки офіцерів запасу у Державному податковому університеті (м. Ірпінь), введення до освітнього процесу занять, пов'язаних із подоланням смуги перешкод. Її використання дозволяє сформувати у майбутніх офіцерів фізичну витривалість, психологічну стійкість, навички командної роботи у бойових умовах. Це не лише тренування сили, а й розвиток лідерських та тактичних умінь. У сфері фізичної підготовки подолання смуги перешкод дає змогу здійснювати розвиток витривалості, сили та координації рухів, тренування швидкості реакції та спритності; у психологічній сфері – готовність діяти за несприятливих умов, формувати стресостійкість та самоконтроль; проте найбільша цінність цього елементу освітнього процесу спостерігається у сфері формування лідерських якостей майбутніх офіцерів. Вони отримують досвід прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, взаємодії з підлеглими під час подолання перешкод, розвиток навичок комунікації та довіри.

Все це безпосередньо пов'язано з їх національно-патріотичним вихованням. Чотири роки повномасштабної російської агресії проти України дали змогу усвідомити концептуальну відмінність, яка існує у системах лідерства сил оборони України і військових підрозділах противника. Така відмінність полягає у відношенні до життя військовослужбовця як до цінності. У бойових підрозділах російської федерації спостерігається відношення до життя і здоров'я своїх військовослужбовців як до витратного матеріалу, серед засобів мотивації для активної участі у бойових діях переважають методи примусу, погрози, застосування фізичної сили, у деяких випадках – страти російських військовослужбовців за невиконання наказу. Натомість, у Збройних Силах України, відповідно до української гуманістичної традиції, існує відношення до життя як до найвищої цінності. Безумовно, повністю виключити поранення, травми і загибель учасників бойових дій в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності неможливо. Однак в Україні як на централізованому, так і на локальному рівні здійснюється низка заходів, спрямована на реалізацію принципу гуманізму

по відношенню до військовослужбовців, що беруть участь у бойових діях. У 2024 році за дорученням головнокомандувача О. Сирського впроваджено комплексну програму дій «Збереження життя військовослужбовців» [238], протягом 2025 року, багато в чому – завдяки підвищенню якості підготовки – кількість втрат серед військовослужбовців Збройних сил України зменшилася на 13% [239]. Отже, збільшення використання під час підготовки військовослужбовців за програмою підготовки офіцерів запасу практичних кейсів та тренувань, що імітують реальні бойові умови з акцентом на оперативному та якісному виконанні бойових завдань із мінімальними втратами особового складу дозволяє плідно використовувати ці інструменти для підвищення стійкості та гуманізму майбутніх офіцерів як елементів їх національно-патріотичної культури. До таких інструментів, крім смуги перешкод, слід також віднести кілл-хауси (від англ. – kill-house). Цей термін є стандартним у військовій термінології для позначення спеціальних приміщень, імітаційних тренувальних будинків, де відпрацьовуються навички ближнього бою, зачистки кімнат та стрільби в замкненому просторі [240]. Позитивною рисою використання смуг перешкод та кілл-хаусів під час підготовки офіцерів запасу є також можливість присвятити достатню увагу вихованню в них військово-лідерської рефлексії, що здійснюється за участі досвідчених викладачів, що мають досвід участі у бойових діях. After Action Review (AAR) як структурований розбір бойових або навчальних ситуацій, який проводиться після виконання завдання давно позитивно зарекомендував себе у практиці збройних сил держав-членів НАТО [241]. Його метою є проаналізувати, що планувалося, що відбулося фактично, чому виникла різниця, що можна покращити наступного разу. Використання After Action Review після проходження смуг перешкод та кілл-хаусів з акцентуванням уваги на розвитку національно-патріотичних якостей офіцерів запасу і максимальним задіянням їх особистої рефлексії дозволить, на наш погляд, подолати головну проблему національно-патріотичного виховання військовослужбовців – слабкість органічного зв'язку між реальною

військовою службою в умовах воєнного стану і концептуальними напрацюваннями теоретиків у галузі педагогічно-виховних процесів.

Як ми вже вказували у попередніх підрозділах, підготовка офіцерів запасу в Україні в сучасних умовах зазнає суттєвого впливу повномасштабної збройної агресії російської федерації, що об'єктивно зумовлює необхідність переосмислення її змісту, цілей і організаційних засад. В умовах тривалих бойових дій високої інтенсивності система підготовки офіцерів запасу набуває особливого значення як інструмент забезпечення безперервності військового управління та відновлення кадрового потенціалу Збройних Сил України та інших військових формувань. Однією з ключових проблем є обмежена здатність чинної системи підготовки офіцерів запасу оперативно компенсувати кадрові втрати молодших командирів, зокрема, на рівні командирів взводів і рот. Натомість, на жаль, практика підготовки офіцерів запасу в умовах воєнного стану свідчить про наявність непоодиноких випадків, коли на заключних етапах такої підготовки громадянина, що прибуває до територіального відділу комплектування та соціальної підтримки для проходження військово-лікарської комісії, мобілізують до військових формувань як особу рядового складу. При цьому не береться до уваги, що через місяць або два така особа, після проходження навчального збору та отримання первинного звання молодшого лейтенанта запасу, може бути більш ефективно використана на посаді командира взводу або роти, де спостерігається великий дефіцит кадрів. Вказане, на нашу думку, потребує внесення змін до частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [71], яка має бути доповнена такою категорією громадян, що мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, як громадяни, що проходять військову підготовку громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу.

Окремої уваги потребує питання відбору та мотивації кандидатів на навчання. Чинна модель підготовки офіцерів запасу орієнтована переважно

на формальні критерії, що не завжди дозволяє повною мірою оцінити лідерський потенціал, рівень внутрішньої мотивації та готовність особи до виконання управлінських функцій у бойових умовах. У перспективі це може впливати на ефективність використання офіцерів запасу після їх призову. На жаль, судова практика 2022–2025 років свідчить про наявність численних випадків ухилення офіцерів запасу від призову. Так, заслуговує на увагу вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області у справі № 138/2891/22 від 7 жовтня 2022 року по обвинуваченню громадянина України вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст.336 КК України. Суд встановив, що ОСОБА_4 27 липня 2013 року прийняв військову присягу у Національному університеті оборони України ім. І. Черняховського, де проходив військову підготовку на кафедрі підготовки офіцерів запасу, та отримав військово-облікову спеціальність №-340001, «офіцер-психолог», наказом Міністерства оборони України № 387 від 2 січня 2013 року йому було присвоєно військове звання молодший лейтенант запасу. З 13 березня 2014 року він перебуває на військовому облік як військовозобов'язаний у запасі. Після введення в Україні воєнного стану та оголошення загальної мобілізації відповідно до висновку військово-лікарської комісії ОСОБА_4 був визнаний придатним до військової служби. 4 жовтня 2022 року група оповіщення намагалася вручити ОСОБА_4 повістку з вимогою з'явитись до збірного пункту з метою комплектування команди. Однак, ОСОБА_4, будучи військовозобов'язаним і, не маючи права на відстрочку, з метою ухилення від призову у зв'язку з оголошенням загальної мобілізації та призовом на військову службу у Збройні Сили України по мобілізації, без поважних на це причин, безпідставно пославшись на те, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №194 від 3 березня 2022 року, у зв'язку з посівною компанією йому як працівнику аграрного підприємства надається відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації, що не відповідає дійсності, а отже умисно, у категоричній формі і відкрито відмовився від отримання повістки про

прибуття для отримання мобілізаційного розпорядження та вибуття у військову частину і не прибув у вказаний у повістці час до місця призову за мобілізацією. Заслуговує на увагу, що суд у своєму вирокі звернув увагу на відсутність у ОСОБА_4 щирого каяття, оскільки обвинувачений жодним чином не шкодує про скоєне. Суд ухвалив ОСОБА_4 визнати винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ст.336 КК України і призначити йому покарання у виді позбавлення волі на строк три роки. На підставі ст.75, п.1, п.2 ч.1 ст.76 Кримінального кодексу України звільнити його від відбування покарання з випробуванням, встановивши йому іспитовий строк на один рік шість місяців та покласти на нього обов'язки періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації [242].

У вирокі Самарського районного суду міста Дніпропетровська від 13 липня 2023 року у справі № 206/2731/23 було встановлено, що після того, як було оголошено та розпочато проведення загальної мобілізації, у т.ч. на території Дніпропетровської області, ОСОБА_4, будучи громадянином України, офіцером молодшим лейтенантом запасу, зарахованим у запас 27 січня 2016 року на підставі Атестаційного листа Індустріально-Самарського ОРВК м. Дніпропетровськ, відповідно до п.2, ч.1 ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», пройшов 25 квітня 2022 року військово-лікарську комісію і був визнаний придатним до військової служби. В результаті чого йому було вручено особисто під підпис повістку про явку 24 квітня 2023 року для відправлення до військової частини НАВС, з метою проходження навчання та подальшого проходження служби в лавах Збройних Сил України. Проте, військовозобов'язаний ОСОБА_4, будучи придатним до військової служби та не маючи права на відстрочку від призову на військову службу за мобілізацією, передбаченого ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», діючи умисно з метою ухилення від призову за мобілізацією, без поважних причин, в порушення вимог ст.65 Конституції України, ст. 1, 10, 42 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. 22 Закону України «Про

мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та Указу Президента України №69/2022 від 24.02.2022 «Про загальну мобілізацію», 24.04.2023 та в подальшому не прибув в указаний час до місця призову. Умисні дії ОСОБА_4, які виразились в ухиленні від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, кваліфікуються за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст.336 Кримінального кодексу України. Суд дійшов висновку про можливість затвердження угоди про визнання винуватості укладеної між прокурором та обвинуваченим угоди і призначення обвинуваченому узгодженої сторонами міри покарання за ст. 336 КК України покарання у вигляді 3 (трьох) років позбавлення волі. На підставі викладеного суд ухвалив затвердити угоду про визнання винуватості, укладену 13 липня 2023 року між прокурором Лівобережної окружної прокуратури міста Дніпра ОСОБА_3 та обвинуваченим ОСОБА_4, визнати його винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 Кримінального кодексу України, та призначити йому узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості міру покарання у вигляді 3 (трьох) років позбавлення волі. На підставі ст. 75 Кримінального кодексу України звільнити засудженого ОСОБА_4 від відбування призначеного покарання, якщо він протягом 1 (одного) року іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації [243]. Слід сказати, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень містяться й інші судові рішення, із змісту яких можна зробити висновок про існування тенденції ухилення деяких офіцерів запасу від мобілізації.

Наведені приклади судової практики підтверджують наявність системної проблеми, яка виходить за межі індивідуальної протиправної поведінки та вказує на недоліки початкового етапу відбору й формування

корпусу офіцерів запасу. Враховуючи існування недоліків комплексної оцінки мотиваційних, ціннісних і психологічних характеристик кандидатів держава фактично інвестувала ресурси у підготовку осіб, не готових до виконання конституційного обов'язку в умовах особливого періоду та воєнного стану (навіть якщо така підготовка здійснювалася за кошти фізичних осіб, її розміри покривали і покривають лише незначну частину коштів, що витрачалися на утримання матеріально-технічної бази закладів, що здійснювали підготовку, забезпечення їх кадрової, педагогічної, наукової, інформаційної, технічної та інших спроможностей). Це зумовило необхідність перегляду підходів до відбору та навчання офіцерів запасу з акцентом на формування відповідальності, лідерства та усвідомленої готовності до військової служби. Вказані фактори, у поєднанні з гострою потребою Збройних Сил України та інших військових формувань у поповненні кадрового складу молодших офіцерів стали причиною змін у нормативно-правових актах, якими визначено особливості підготовки офіцерів запасу.

Порівняльний аналіз Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу в редакції від 22 грудня 2023 р. (постанова Уряду № 1367) та його нової редакції, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2025 р. № 1612, свідчить про суттєву концептуальну трансформацію підходів держави до підготовки офіцерів запасу, зумовлену змінами безпекового середовища, досвідом повномасштабної війни та переходом до стандартів професійної військової освіти країн НАТО.

По-перше, відбулося розширення та уточнення кола суб'єктів підготовки офіцерів запасу. Якщо у редакції 2012–2023 років підготовка мала виключно добровільний характер (п. 2 Порядку 2012 р.), то редакція 2025 року вводить обов'язковість підготовки для здобувачів освіти медичних і фармацевтичних спеціальностей (п. 2 Порядку 2025 р.), а також прямо пов'язує відмову від такої підготовки з певними юридичними наслідками –

відрахуванням із закладів вищої освіти. Такі зміни базуються на нормах Закону України «Про внесення змін до статті 11 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу медичної служби» від 16 липня 2025 року № 4538–ІХ [244]. Це свідчить про переорієнтацію державної політики на гарантоване формування мобілізаційного резерву медичної служби. До 2006 року така підготовка в Україні також була обов'язковою, однак зміни до згаданого вище Закону скасували таку обов'язковість.

Слід констатувати, що на сьогоднішній день існує певна правова прогалина, пов'язана із відсутністю правової визначеності у випадках, якщо студент медичного або фармацевтичного закладу вищої освіти визнаний придатним до військової служби за станом здоров'я, але непридатним за результатами професійного психологічного відбору. Стаття 11 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [3] не містить положень щодо відрахування здобувачів освіти медичних і фармацевтичних спеціальностей у разі відмови від проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу. Відповідно до ч.1 ст.46 Закону України «Про вищу освіту» «підставами для відрахування здобувача вищої освіти є: 1) завершення навчання за відповідною освітньою (науковою) програмою; 2) власне бажання; 3) переведення до іншого закладу освіти; 4) невиконання індивідуального навчального плану; 5) порушення умов договору (контракту), укладеного між закладом вищої освіти та особою, яка навчається, або фізичною (юридичною) особою, яка оплачує таке навчання; 6) інші випадки, передбачені законом» [32]. Отже, норми абзацу 3 пункту 2 Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу у редакції 2025 року, якими передбачено відрахування із закладу вищої освіти здобувачів медичних та фармацевтичних спеціальностей за відмову від проходження підготовки офіцерів запасу, потребують свого закріплення на рівні Закону України «Про

вищу освіту», в якому, власне, і наведено перелік підстав для відрахування із закладів вищої освіти.

Крім того, виходячи з аналізу першого абзацу п.2 Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу у редакції 2025 року, у разі, якщо здобувачі вищої освіти за медичними та фармацевтичними спеціальностями не пройшли професійний психологічний відбір, вони звільняються від обов'язку проходження підготовку офіцерів запасу, але продовжують навчання за обраною спеціальністю. Це, на наш погляд, породжує правову лазівку для уникнення виконання військового обов'язку. П. 12 чинної Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу визначає, що «професійний психологічний відбір громадян для навчання за програмою підготовки офіцерів запасу здійснюється відповідно до вимог Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, затвердженої наказом Міністра оборони України від 09 липня 2009 року № 355» [138]. Аналіз тексту згаданої вище Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів свідчить, що вона передбачає оцінку індивідуальних психологічних якостей вступників, яка включає: оцінку військово-мотиваційної спрямованості особистості (яка не впливає на результати відбору); оцінку рівня нервово-психічної стійкості; оцінку професійної придатності до успішного навчання у ВВНЗ та ВНП ВНЗ і оволодіння відповідною військовою спеціальністю. Вказана Інструкція містить детальний перелік психодіагностичних методик, які визначають придатність або непридатність кандидата. Так, наприклад, «у разі виявлення за результатами тестування акцентуацій і підвищеної нервово-психічної нестійкості приймається рішення про відмову в зарахуванні вступника до

ВВНЗ або ВВП ВНЗ» [245]. У п.27 Інструкції визначено, що для оцінки рівня нервово-психічної стійкості «для обстеження студентів, які вступають на навчання за програмою підготовки офіцерів запасу застосовуються методика «Характерологічні акцентуації особистості – нервово-психічна нестабільність» (ХАО-НПН) та методика «Психодіагностичний тест» (ПДТ) [245]. Перша із вказаних методик була розроблена російським військовим психологом Д. Шпаченком у 1986 році, опублікована міністерством оборони російської федерації у 1997 році, а згодом перекладена на українську мову й активно використовується у діяльності підрозділів психологічного забезпечення сил оборони. Крім багатьох підручників, збірників психодіагностичних тестів та наукових статей, монографій та дисертацій, опис цієї методики та можливість її пройти можна знайти у вільному доступі у мережі Інтернет. Психодіагностичний тест (ПДТ), розроблений російськими психологами В. Мельниковим і Л. Ямпольським у 1985 році, є ще більш поширеним, він входить у велику кількість хрестоматій, навчальних посібників та інших видань та також широко представлений у вільному доступі у мережі Інтернет. Легко дізнатися про те, що вказані та інші відомі методики використовуються під час професійного відбору, можна у Правилах конкурсного відбору громадян України для проходження військової підготовки за програмою офіцерів запасу (зокрема, такі згадування присутні у Правилах конкурсного відбору у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного [246], Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка [247], Національній академії внутрішніх справ [248], Вінницькому національному аграрному університеті [249] тощо). Отже, будь-який бажаючий може, не витрачаючи особливих зусиль, знайти вказані тести і шляхом відбору варіантів відповідей знайти потрібний для себе варіант, залежно від поставленої мети – отримання позитивного чи негативного висновку про проходження професійного психологічного відбору. Теж саме стосується й інших методик, рекомендованих Інструкцією з організації та

проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, значна частина з яких є російськими або перекладеними з іноземних мов на російську ще за часів СРСР методиками 40–50 річної давності, які широко представлені у паперовому та цифровому вигляді, переклад на українську мову яких не супроводжувався дослідженнями валідності та надійності отриманих результатів.

Вказане вище свідчить, що Інструкція з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, яка без жодних змін та доповнень зберігає чинність з 2009 року, потребує суттєвого оновлення. Під час такого оновлення слід, на нашу думку, переглянути відповідність психодіагностичних методик, рекомендованих для використання, критеріям доцільності, валідності, надійності та конфіденційності.

Крім того, для здобувачів вищої освіти медичних та фармацевтичних спеціальностей, які визнані непридатними до навчання за програмою офіцерів запасу і подальшого проходження військової служби, доцільно передбачити альтернативні варіанти проходження альтернативної невійськової служби. У Меморандумі щодо альтернативної (невійськової) служби, прийнятому на її 142-му пленарному засіданні 14–15 березня 2025 року Європейською Комісією з питань демократії через право (Венеційська Комісія) підкреслюється, що відсутність доступу до альтернативної служби суперечить міжнародним стандартам. Крім того, прийняття нової редакції закону про альтернативну невійськову службу є частиною зобов'язань України в аспекті євроінтеграційних процесів [250]. Оновлення законодавства про альтернативну невійськову службу в умовах правового режиму воєнного стану та у післявоєнний період має, на нашу думку, передбачати, що, навіть за умов припинення бойових дій, більш ніж дві тисячі кілометрів кордону з російською федерацією обумовлюватимуть

існування перманентної воєнної загрози з боку держави-агресора, отже, система медичної освіти має враховувати ці виклики та загрози.

По-друге, у редакції 2025 року Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу зазнала змін цільова спрямованість підготовки офіцерів запасу. У редакції 2023 року мета формулювалася переважно через забезпечення потреб Збройних Сил та інших військових формувань (п. 2), тоді як у редакції 2025 року вона доповнюється чітким акцентом на виконанні конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (п. 2). Таким чином, підготовка офіцерів запасу набуває виразного національно-патріотичного та ціннісного виміру. Разом з тим не можна не звернути увагу на відсутність у вказаному правовому акті жодних згадувань про формування у офіцерів запасу національної та громадянської ідентичності, соціальної активності та відповідальності, визначених у Законі № 2834–ІХ [2]. На нашу думку, враховуючи існування певної кількості відмов щодо проходження офіцерами запасу військової служби, про що вже йшлося у цьому підрозділі, мета їх підготовки має включати як обов'язковий елемент формування вказаних особистісних конструктів.

По-третє, слід позитивно оцінити у редакції 2025 року Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу істотні зміни структури та обсягу навчального навантаження. Якщо раніше військова підготовка становила не менш як 29 кредитів ЄКТС, то нова редакція встановлює 44 кредити ЄКТС, із чітким поділом на навчальну дисципліну та навчальний збір (п. 6 Порядку 2025 р.). Це свідчить про підвищення інтенсивності та системності підготовки. Разом з тим, як ми вже писали вище, потребує свого коригування переважання теоретичної складової освітнього процесу над практичною.

По-четверте, принципово новим є встановлення у Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу у редакції 2025 року обов'язкового опанування базового та фахового

курсів тактичного рівня (L-1A та L-1B) (п. 6), а також замінює кваліфікаційні характеристики професійним стандартом військового фахівця (п. 8). Це означає наближення системи підготовки офіцерів запасу до єдиної логіки кар'єрного розвитку військовослужбовців.

Слід також сказати, що позитивно себе зарекомендувало збільшення віку громадян, які можуть проходити навчання за програмою підготовки офіцерів запасу. Це пов'язано з тим, що у молодому віці особа ще не має розвинених навичок професійної рефлексії та достатнього професійного досвіду, які дозволять їй усвідомити сталість своїх намірів бути офіцером. Тоді як особи більш зрілого віку приймають рішення про отримання статусу офіцера запасу більш усвідомлено, розуміючи його наслідки.

Так само слід позитивно оцінити скорочення тривалості навчання, яке введено після початку повномасштабної російської агресії. Відмінність від традиційної форми навчання офіцерів запасу методом «військового дня» полягає в тому, що здобувач освіти прибуває на навчання кожного дня і можуть опанувати програму за скороченим терміном від 4,5 до 6 місяців можна підготувати майбутнього офіцера, як свідчить досвід Державному податковому університеті (м. Ірпінь).

По-п'яте, аналізуючи новели Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу у редакції 2025 року, слід позитивно оцінити те, що ними змінено правову природу контрактних відносин зі здобувачами освіти. У редакції 2023 років контракт охоплював лише освітню складову (п. 11), тоді як у редакції 2025 року для осіб, які навчаються за державним замовленням, додатково передбачено укладення контракту про проходження військової служби або служби у резерві (п. 11). Це свідчить про посилення зв'язку між підготовкою та подальшим службовим використанням офіцерів запасу.

Позитивно оцінюючи нову редакцію Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, слід, однак, зауважити, що у досліджуваній нами сфері підготовки, крім описаних

вище проблем, залишається гостро актуальною проблема забезпечення військових кафедр зразками сучасної військової техніки та озброєнь або надання їм можливості використовувати можливості інших суб'єктів для надання майбутнім офіцерам уявлень про можливості ведення сучасного бою. Як засвідчила дискусія щодо вдосконалення діяльності військової кафедри Київського авіаційного інституту, навіть у цьому профільному закладі майбутні офіцери позбавлені можливості ознайомитися з роботою безпілотних літальних апаратів, яка нині визначає картину бойових дій [237]. Отже, вирішення загальнодержавного завдання збільшення резерву офіцерів запасу потребує підвищення матеріально-технічної забезпеченості закладів освіти, які здійснюють підготовку офіцерів запасу, для забезпечення в них наявності сучасної військової техніки та озброєнь.

Хотілося б підкреслити, що ефективність національно-патріотичного виховання обумовлюється не кількістю годин, протягом яких майбутні офіцери слухають промови про вірність обов'язку і патріотизм, а інтеріоризацією національно-патріотичних цінностей на рівні усталених конструктивів особистості офіцерів запасу. Це досягається шляхом формування в них під час максимально наближених до умов проходження служби практичних занять професійно важливих ціннісних, мотиваційних, лідерських та інших якостей. Такі якості не можуть бути сформовані в аудиторії під час слухання лекцій, для їх закріплення потрібний широкий спектр методів освітньої діяльності, у першу чергу ігрових – імітаційних та рольових. Як свідчать дослідження у галузі педагогічної психології, використання ігрових методів сприяє кращому засвоєнню змісту навчання, підвищенню мотивації до освітньої та майбутньої професійної діяльності, створенню у здобувача освіти власного арсеналу перевірених під час виконання практичних вправ методів діяльності та управління. Як справедливо визначають фахівці у галузі військової педагогіки, із появою комп'ютерної техніки парадоксально стрімко почала знижуватися студентів та курсантів мотивація за традиційних методів навчання. На перший рубіж

вийшли ігрові методи навчання дорослих. Тому, третім трендом розвитку концепції модернізації навчально-тренувальних комплексів у військовій освіті вбачається застосування закордонного досвіду, який наразі вивчають і впроваджують наші найкращі фахівці – це гейміфікація системи вищої освіти [251].

У таких ситуаціях виховання та зміцнення національно-патріотичних якостей та цінностей залежить від вміння викладача виконувати роль супервізора, у рамках якої він коректно звертає увагу здобувача освіти на його здобутки, досягнення і помилки, створюючи умови для самостійного коригування майбутнім офіцером своєї поведінки, ставлення до військового обов'язку, підлеглих, виконання наказу тощо.

Слід також сказати, що запровадження в Україні системи базової загальновійськової підготовки як необхідної складової освітнього процесу також є одним із свідчень визнання державою важливості національно-патріотичної складової як невід'ємного елементу підготовки фахівця будь-якої галузі. Прийняття Закону № 2834–IX [2] надало правового поштовху для розбудови національно-патріотичного виховання в його правовому ракурсі. Отже, виховання із суто суб'єктивного процесу, зміст якого визначався на індивідуальних рівнях, перетворюється на справу всієї держави, оскільки від успішності цього процесу залежить не просто функціонування державного апарату України, а й можливість держави забезпечити права та свободи громадян, гарантії яких закріплені в Конституції України. Інакше кажучи, якщо проблему виховання залишити на вільний розсуд учасників виховного процесу, то в умовах агресивного комунікативного середовища та постійних інформаційно-психологічних операцій противника вихованням українських дітей і молоді почне займатися добре для цього підготовлена пропагандистська машина російської федерації. Як свідчать випадки, пов'язані з використанням дітей і молоді для підриву територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, спалювання автомобілів, що належать військовим, та інших об'єктів, противник вміє використовувати

вади української системи виховання для досягнення своїх терористичних цілей [252; 253]. Залишення ж визначення пріоритетів у виховному процесі на вільний розсуд вихователів теж містить у собі небезпеку, пов'язану з існуванням у педагогічному середовищі певної кількості осіб, які поділяють ідеали руського миру та намагаються максимально сприяти перемозі російської федерації. Так, наприклад, колишній професор кафедри культурології факультету філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Є. Більченко з 2016 по 2021 рік мала змогу вільно пропагувати у своїх поезіях та під час навчальних занять ідей про «рагулізацію культури» запровадженням української мови, а також вербувала громадян України для отримання від них інформації про розташування та переміщення військовослужбовців Збройних Сил України та територіальної оборони м. Києві та Київській області [254]. Випадки демонстрування окремими викладачами у контакті з спецслужбами російської федерації своєї антиукраїнської позиції у 2022–2025 роках мали місце у таких закладах освіти, як Дніпровський державний медичний університет [255], Полтавська загальноосвітня школа I-III ступенів №4 Полтавської міської ради Полтавської області [256], Державний навчальний заклад «Запорізьке машинобудівне вище професійне училище» [257] та ін. Вказане свідчить, що російська федерація витрачає величезні ресурси для деструктивного впливу на учасників освітніх процесів, як на здобувачів освіти, так і на педагогів. Отже, в умовах правового режиму воєнного стану і у період відновлення, враховуючи наявність більш ніж 2000 км українсько-російського кордону, можна прогнозувати тривале існування політичних, інформаційних і військових загроз, спрямованих на спроби знищення України як держави [258]. Тому започаткований Законом № 2834–IX [2] підхід, відповідно до якого національно-патріотичне виховання, як один із видів виховання, має регулюватися правовими нормами, є повністю виправданим. Відповідно, відносини, які виникають у системі національно-

патріотичного виховання мають регулюватися правом для того, щоб запобігти можливим викривленням сутності та змісту виховних процесів.

Висновки до розділу 3

1. Зарубіжний досвід держав – членів НАТО свідчить, що підготовка офіцерів запасу розглядається не лише як елемент кадрового резерву, а як комплексний правовий і освітній інститут, спрямований на формування професійної, морально стійкої та національно зорієнтованої офіцерської еліти. Ключовим є поєднання військово-професійної підготовки з етичним, правовим і лідерським вихованням, що забезпечує готовність до дій у складних бойових та кризових умовах.

2. Американська модель підготовки офіцерів запасу (ROTC, OCS, BOLC) демонструє високий рівень нормативної визначеності, інституційної цілісності та наступності навчання. Вона базується на чітких правових вимогах, багаторівневій системі відбору та постійному акценті на розвитку етичного лідерства, управлінської рефлексії і правосвідомості, що дозволяє розглядати її як ефективний інструмент національно-патріотичного виховання.

3. Дослідження досвіду підготовки офіцерів запасу США свідчить про поєднання в ньому академічної освіти, військової підготовки та етичного виховання з метою забезпечення готовності до бойових дій. Навчання здійснюється на реалістичних тактичних сценаріях, при цьому велика увага приділяється формуванню моральної стійкості, що досягається через структуровані заняття з військової етики, права збройних конфліктів і Кодексу військової юстиції США (Uniform Code of Military Justice). Для отримання об'єктивної інформації про кожного майбутнього офіцера активно використовуються опитування у колективі для оцінки доброчесності. Завдяки проходженню курсу розвитку лідерських якостей (LDAC) майбутні офіцери отримують змогу сформувати й продемонструвати тактичну компетентність і етичне мислення в умовах, наближених до бойових. Під час вироблення навичок етичного лідерства у майбутніх офіцерів у США велика увага приділяється розвитку їх управлінської рефлексії. Це відбувається як під час

колективних занять, так і шляхом виконання індивідуальних завдань, спрямованих на усвідомлення майбутнім офіцером своїх поведінкових патернів з точки зору їх етичності. Основними способами формування лідерських якостей є акцентування на них уваги в освітніх процесах, відпрацювання лідерської поведінки на конкретних кейсах, що базуються на реальних і найбільш типових ситуаціях, велика увага до саморозвитку з наданням необхідних методичних матеріалів для виконання вправ, заохочення рефлексії та систематичне отримання майбутніми офіцерами зворотного зв'язку щодо успішності формування їх лідерських якостей. Це дозволяє сприймати систему формування лідерських якостей у Збройних силах США як засобу національно-патріотичного виховання, особливостями якого є: практична орієнтованість, пов'язаність з типовими ситуаціями проходження служби, цілісність та комплексність, що передбачає поєднання етичних, фізичних, інтелектуальних, емоційних та комунікативних компонентів, акцентування уваги на почуттях гордості та приналежності як складових патріотизму, відпрацювання навичок управлінської рефлексії, багаторівневий зворотний зв'язок на всіх стадіях підготовки. Велика увага приділяється у США питанням соціально-правового захисту майбутніх офіцерів запасу. Застосовуються заходи матеріального стимулювання, до яких належить фінансування державою військової підготовки, а також встановлення стипендій для здобувачів освіти.

4. Європейський досвід, зокрема модель підготовки офіцерів запасу у Швеції, засвідчує актуальність інтеграції військової підготовки з цивільною освітою та ринком праці. Нормативно закріплена можливість академічної відпустки, гнучкі форми служби (RO1 та RO2), а також активна участь неурядових і профспілкових організацій сприяють підвищенню привабливості служби та стабільності кадрового резерву.

Водночас навіть в економічно благополучних державах система підготовки офіцерів запасу стикається з організаційними та нормативними викликами, зокрема щодо своєчасності відбору, адаптації навчальних

форматів до потреб студентів і забезпечення достатніх обсягів набору. Це свідчить про необхідність постійного коригування правового регулювання з урахуванням змін безпекового середовища та демографічних факторів.

Порівняльний аналіз свідчить, що важливим чинником ефективності системи підготовки офіцерів запасу є наявність інституційного представництва їхніх інтересів через професійні об'єднання. Шведський досвід діяльності таких організацій контрастує з обмеженою інституціоналізацією подібних структур в Україні, що актуалізує потребу у формуванні та підтримці дієвих механізмів адвокації інтересів офіцерів запасу як складової розвитку національно-патріотичних і професійних військових цінностей.

5. Імплементация зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу в українську практику доцільна шляхом комплексного поєднання правового, освітнього та виховного компонентів, що передбачає нормативне закріплення багаторівневої системи відбору й підготовки, інтеграцію військової освіти з цивільною (зокрема через механізми академічної відпустки та модульного навчання), системне формування етичного лідерства, правосвідомості й національно-патріотичних цінностей, а також розвиток інституційного представництва інтересів офіцерів запасу через професійні та громадські об'єднання з метою підвищення мотивації до служби, стійкості кадрового резерву та спроможності Збройних Сил України діяти в умовах тривалої воєнної загрози.

6. Підготовка офіцерів запасу в Україні в сучасних умовах зазнає суттєвого впливу повномасштабної збройної агресії російської федерації, що об'єктивно зумовлює необхідність переосмислення її змісту, цілей і організаційних засад. В умовах тривалих бойових дій високої інтенсивності система підготовки офіцерів запасу набуває особливого значення як інструмент забезпечення безперервності військового управління та відновлення кадрового потенціалу Збройних Сил України та інших військових формувань. Однією з ключових проблем є обмежена здатність

чинної системи підготовки офіцерів запасу оперативно компенсувати кадрові втрати молодших командирів, зокрема, на рівні командирів взводів і рот. Натомість, на жаль, практика підготовки офіцерів запасу в умовах воєнного стану свідчить про наявність непоодиноких випадків, коли на заключних етапах такої підготовки громадянина, що прибуває до територіального відділу комплектування та соціальної підтримки для проходження військово-лікарської комісії, мобілізують до військових формувань як особу рядового складу. При цьому не береться до уваги, що через місяць або два така особа, після проходження навчального збору та отримання первинного звання молодшого лейтенанта запасу, може бути більш ефективно використана на посаді командира взводу або роти, де спостерігається великий дефіцит кадрів. Вказане потребує внесення змін до частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яка має бути доповнена такою категорією громадян, що мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, як громадяни, що проходять військову підготовку громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу.

7. Особливої уваги потребує питання відбору та мотивації кандидатів на навчання. Чинна модель підготовки офіцерів запасу орієнтована переважно на формальні критерії, що не завжди дозволяє повною мірою оцінити лідерський потенціал, рівень внутрішньої мотивації та готовність особи до виконання управлінських функцій у бойових умовах. У перспективі це може впливати на ефективність використання офіцерів запасу після їх призову. На жаль, судова практика 2022–2025 років свідчить про наявність численних випадків ухилення офіцерів запасу від призову, що свідчить про наявність системної проблеми, яка виходить за межі індивідуальної протиправної поведінки та вказує на недоліки початкового етапу відбору й формування корпусу офіцерів запасу. У Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу зазнала змін цільова спрямованість підготовки офіцерів запасу, проте в ньому немає

жодних згадувань про формування у офіцерів запасу національної та громадянської ідентичності, соціальної активності та відповідальності, визначених у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» як цілі національно-патріотичного виховання. Враховуючи існування певної кількості відмов щодо проходження офіцерами запасу військової служби, мета їх підготовки має включати як обов'язковий елемент формування вказаних особистісних конструктів.

8. На сьогоднішній день існує певна правова прогалина, пов'язана із відсутністю правової визначеності у випадках, якщо студент медичного або фармацевтичного закладу вищої освіти визнаний придатним до військової служби за станом здоров'я, але непридатним за результатами професійного психологічного відбору. Якщо здобувачі вищої освіти за медичними та фармацевтичними спеціальностями не пройшли професійний психологічний відбір, вони звільняються від обов'язку проходження підготовки офіцерів запасу, але продовжують навчання за обраною спеціальністю. Це породжує правову лазівку для уникнення виконання військового обов'язку. У зв'язку з цим для здобувачів вищої освіти медичних та фармацевтичних спеціальностей, які визнані непридатними до навчання за програмою офіцерів запасу і подальшого проходження військової служби, доцільно передбачити альтернативні варіанти проходження невійськової служби.

9. Для оцінювання рівня придатності кандидатів нормативно-правовими актами Міністерства оборони України та Правилами конкурсного відбору громадян України для проходження військової підготовки за програмою офіцерів запасу суб'єктів освітньої діяльності визначені та використовуються широко відомі й неодноразово розповсюджені за допомогою паперових та інтерактивних цифрових джерел методики російських психологів 40–50 річної давності. Будь-який бажаючий може, не витрачаючи особливих зусиль, знайти вказані тести і шляхом підбору варіантів відповідей знайти потрібний для себе варіант, залежно від

поставленої мети – отримання позитивного чи негативного висновку про проходження професійного психологічного відбору. Вказане свідчить, що Інструкція з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, яка без жодних змін та доповнень зберігає чинність з 2009 року, потребує суттєвого оновлення. Під час такого оновлення слід переглянути відповідність психодіагностичних методик, рекомендованих для використання, критеріям доцільності, валідності, надійності та конфіденційності.

10. Залишається гостро актуальною проблема забезпечення військових кафедр зразками сучасної військової техніки та озброєнь або надання їм можливості використовувати можливості інших суб'єктів для надання майбутнім офіцерам уявлень про можливості ведення сучасного бою. Вирішення загальнодержавного завдання збільшення резерву офіцерів запасу потребує підвищення матеріально-технічної забезпеченості закладів освіти, які здійснюють підготовку офіцерів запасу, для забезпечення в них наявності сучасної військової техніки та озброєнь.

11. Ефективність національно-патріотичного виховання обумовлюється не кількістю годин, протягом яких майбутні офіцери слухають промови про вірність обов'язку і патріотизм, а інтеріоризацією національно-патріотичних цінностей на рівні усталених конструктів особистості офіцерів запасу. Це досягається шляхом формування в них під час максимально наближених до умов проходження служби практичних занять професійно важливих ціннісних, мотиваційних, лідерських та інших якостей. Такі якості не можуть бути сформовані в аудиторії під час слухання лекцій, для їх закріплення потрібний широкий спектр методів освітньої діяльності, у першу чергу ігрових – імітаційних та рольових. Як свідчать дослідження у галузі педагогічної психології, використання ігрових методів сприяє кращому засвоєнню змісту навчання, підвищенню мотивації до освітньої та майбутньої професійної діяльності, створенню у здобувача освіти власного

арсеналу перевірених під час виконання практичних вправ методів діяльності та управління. Досвід підготовки офіцерів запасу, зокрема, у Державному податковому університеті, свідчить про доцільність збільшення використання під час підготовки військовослужбовців за програмою підготовки офіцерів запасу практичних кейсів та тренувань, що імітують реальні бойові умови з акцентом на оперативному та якісному виконанні бойових завдань із мінімальними втратами особового складу. Це дозволяє плідно використовувати ці інструменти для підвищення стійкості та гуманізму майбутніх офіцерів як елементів їх національно-патріотичної культури. Використання After Action Review після проходження смуг перешкод та кілл-хаусів з акцентуванням уваги на розвитку національно-патріотичних якостей офіцерів запасу і максимальним задіянням їх особистої рефлексії дозволить, на наш погляд, подолати головну проблему національно-патріотичного виховання офіцерів запасу – слабкість органічного зв'язку між реальною військовою службою в умовах воєнного стану і концептуальними напрацюваннями теоретиків у галузі педагогічно-виховних процесів. У таких ситуаціях виховання та зміцнення національно-патріотичних якостей та цінностей залежить від вміння викладача виконувати роль супервізора, у рамках якої він коректно звертає увагу здобувача освіти на його здобутки, досягнення і помилки, створюючи умови для самостійного коригування майбутнім офіцером своєї поведінки, ставлення до військового обов'язку, підлеглих, виконання наказу тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні, спираючись на аналіз теоретико-методологічних, нормативно-правових та емпіричних матеріалів, було запропоновано новий підхід до вирішення наукового завдання, що передбачало визначення та опис правових основ національно-патріотичного виховання у процесі підготовки офіцерів запасу, а також розробку пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинних правових актів та організаційних механізмів у даній сфері. Підсумком проведеної роботи стали сформульовані висновки, узагальнення, пропозиції та рекомендації:

1. Роль національно-патріотичного виховання у забезпеченні національної безпеки у період правового режиму воєнного стану полягає у зміцненні стійкості українського суспільства, а також у підвищенні якості та кількості кадрового ресурсу Збройних Сил України й інших військових формувань за рахунок підвищення індивідуальної готовності громадян до захисту держави, активної участі у відсічі російській збройній агресії у лавах Сил оборони та в тилу. Це обумовлює віднесення національно-патріотичного виховання до сфери найважливіших для українського суспільства і держави публічних інтересів та регулювання відносин, що при цьому виникають, нормами права.

2. Детальна правова регламентація виховного процесу не притаманна в цілому демократичним правовим державам і є властивістю авторитарного державного устрою (як приклад жорсткого правового регулювання виховання у тоталітарній державі можна навести досвід Китайської Народної Республіки, в якій у 2023 році було прийнято досліджений у роботі Закон про патріотичне виховання). Однак загроза суверенітету та територіальній цілісності України обумовлює необхідність змін сталих підходів до проблеми врегулювання цілей, видів і результату виховання. Почасти це вже було зроблено у Законі України «Про основи національного спротиву». Правові новели, запроваджені законами України «Про основні засади державної

політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» і «Про військовий обов'язок і військову службу» також сприяють унормуванню правовідносин, пов'язаних із національно-патріотичним вихованням. Це не означає відхід України від демократичних стандартів. В умовах, коли демократичні надбання нашої держави знаходяться під загрозою руйнування внаслідок військових, терористичних та інформаційно-психологічних операцій російської федерації, збереження державного ладу, суверенітету, системи гарантій прав і свобод людини та громадянина можливо лише за умови їх захисту із зброєю в руках, що обумовлює мету та спрямованість національної системи виховання.

3. Мета національно-патріотичного виховання офіцера Збройних Сил України полягає у формуванні всебічно розвиненої, високопрофесійної особистості, здатної ефективно керувати особовим складом, приймати відповідальні та етичні рішення, у тому числі в складних бойових умовах. Це включає не лише набуття ґрунтовних військових знань та навичок, але й розвиток критичного мислення, стратегічного бачення та високих морально-психологічних якостей. Принципи національно-патріотичного виховання офіцерів запасу як провідні засади здійснення впливів на формування їх ціннісно-мотиваційної, морально-етичної, професійно-компетентнісної, когнітивно-аналітичної та комунікативної сфери особистості поділяються на загальні (верховенства права, законності та ін.), які характерні для багатьох сфер суспільних відносин, та спеціальні, характерні саме для системи підготовки офіцерів запасу (принципи національної ідентичності та патріотизму, професіоналізму та компетентності, лідерства та ініціативності, примату правової поведінки, морально-психологічної стійкості, колективізму та взаємодопомоги; критичного мислення та креативності, гуманізму та поваги до прав людини, адаптивності, поваги до традицій та інновацій, екологічної свідомості).

4. Механізм правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу уявляє собою сукупність правових інструментів,

призначених для формування у них цінностей, мотивів, професійно важливих якостей, необхідних для несення у майбутньому військової служби, а також підтримання належного фізичного, інтелектуального та мотиваційного рівня під час перебування у запасі. Структура механізму правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу складається переважно з елементів, які характеризують його підтримуючий характер, наявність широкого спектру дискреційних повноважень та альтернативних методів вирішення типових завдань і включає: правові акти, правовідносини, акти застосування права, правову свідомість, правову культуру, функції та форми правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу.

Оскільки правові акти є офіційними документами, що створюються уповноваженими суб'єктами правотворчості і містять загальнообов'язкові правила поведінки, саме через них відбувається формалізація широкого кола соціальних норм, ідей та принципів (пов'язаних із національною ідентичністю, боротьбою за незалежність українського народу, історичними традиціями українського війська тощо), які інтегруються у норми права. Відбувається трансформація ідейних абстракцій, якими є архетипна фігура Воїна-захисника українського народу, що існує у суспільній свідомості як втілення найкращих рис і якостей українського військового, що перетворюються в вербальне і писане правове закріплення педагогічної моделі, а також прав та обов'язків учасників правовідносин у сфері національно-патріотичного виховання офіцерів запасу. Вказана трансформація обумовлює й ті складнощі, які виникають під час переходу якогось явища із сфери ідей та уявлень у сферу правового забезпечення. Не всі елементи таких абстрактних конструкцій, як ідеї та уявлення, можуть бути виражені правовою термінологією. Це породжує у сфері правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу існування великої кількості оцінних категорій, які не можуть бути виміряні за допомогою правових інструментів. Правові акти у сфері національно-

патріотичного виховання завжди будуть мати почасти декларативний характер, причому повністю позбавитися такої декларативності, на нашу думку, не уявляється можливим.

Правові акти як елемент правового механізму національно-патріотичного виховання офіцерів запасу структурують, легітимізують та забезпечують функціонування всієї системи виховних впливів. Вони визначають мету та напрями національно-патріотичного виховання, його стратегічні пріоритети, етапи їх досягнення; правовий статус суб'єктів виховного процесу (останні поділяються на три групи: а) особи, на особистість яких спрямовані виховні впливи; б) учасники освітньо-виховних процесів, які безпосередньо застосовують виховні впливи; в) органи публічного управління, до компетенції яких належить цілепокладання в системі національно-патріотичного виховання офіцерів запасу, визначення його стратегічних напрямів, безпосередніх завдань, критеріїв результативності тощо).

У сфері національно-патріотичного виховання офіцерів запасу виникають різноманітні правовідносини, комплексний характер яких обумовлений широким колом галузей права (адміністративне, фінансове, інформаційне, військове, цивільне, трудове, адміністративно-процесуальне, міжнародне, спортивне тощо), які забезпечують досягнення цілей виховного процесу. Найважливіше місце серед них займають адміністративно-правові відносини. За змістом адміністративні правовідносини у сфері національно-патріотичного виховання офіцерів запасу включають наступні групи: а) організаційні, пов'язані з розробкою, затвердженням та виконанням програм національно-патріотичного виховання; б) контрольні, пов'язані з отриманням інформації про ефективність застосованих програм, форм і методів національно-патріотичного виховання, і їх коригуванням у разі потреби; в) розпорядчі, зміст яких становить видання наказів, директив, розпоряджень щодо проведення виховних заходів.

Оскільки правовідносини в досліджуваній сфері носять добровільний та усвідомлений характер, вони відбиваються на рівні особистісних конструктів суб'єкта та сприяють тому, що відбувається процес інтеріоризації національно-патріотичних цінностей та їх зв'язок з усіма сферами активності особистості майбутнього офіцера запасу. Правова свідомість є вищим рівнем ієрархії структури особистості, яка впливає на правову поведінку, тобто вибір у різноманітних ситуаціях професійної та побутової діяльності саме тих варіантів, які відповідають принципам права та низці морально-етичних вимог, що висуваються до військовослужбовців. Правова свідомість, у свою чергу, обумовлює виникнення та зміцнення у майбутніх офіцерів запасу правової культури як сукупності світоглядних та морально-етичних установок та переконань особистості, в яких втілюється цивілізаційна цінність права як універсального регулятора. Особливо важливим є формування правової культури у військовослужбовців, оскільки військова служба і, зокрема, процеси ведення бойових дій передбачають інші, відмінні від права, соціальні регулятори, якими є, зокрема, застосування військової сили для вирішення соціальних конфліктів. Тому являється важливим формування у майбутнього офіцера запасу розуміння важливості першочергового вирішення конфліктів, що виникають, правовими методами, і лише у разі, якщо такі методи не допомагають, застосування військової сили, причому її застосування також має відбуватися відповідно до Конституції та законів України у межах правових норм. Правова культура військовослужбовців взагалі і офіцерів запасу зокрема є невід'ємною умовою додержання принципу верховенства права у діяльності військових формувань. Формування правосвідомості та правової культури є взаємопов'язаними процесами, оскільки обидва ці феномени у своїй взаємодії сприяють виникненню у офіцерів запасу професійно важливих правових знань, вмінь, навичок та якостей.

5. Регулятивна функція правового забезпечення дозволяє встановити права та обов'язки учасників правовідносин у сфері національно-

патріотичного виховання офіцерів запасу, для колективних суб'єктів, що належать до органів публічної влади – ще й коло їх компетенції. Охоронна функція пов'язана із захистом правовідносин від порушень правових приписів як з боку їх учасників, так і з боку інших осіб. Ідеологічна функція постає як формування та зміцнення у офіцерів запасу за допомогою правових засобів демократичних ідей, цінностей та орієнтацій, збереження і розвиток яких залежить від готовності означеної категорії осіб до збройного захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України. Оціночна (або оцінна) функція передбачає процедуру порівняння поставлених нормотворцем цілей та отриманими в процесі правозастосування результатами. За допомогою правових норм можна досягти цілей правового регулювання у сфері національно-патріотичного виховання, тобто: а) врегулювати суспільні відносини, пов'язані з національно-патріотичного виховання офіцерів запасу; б) ефективно здійснювати їх охорону від можливих порушень, включаючи притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні правових приписів; в) забезпечити поширення демократичних надбань та принципу людиноцентризму на виховний процес; г) оцінити результативність системи правового забезпечення з точки зору досягнення поставлених цілей. Всі цілі знаходять своє втілення у функціях правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу.

6. Нормативно-правове забезпечення як перша форма правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу уявляє собою сукупність правових актів різних галузей права (конституційного, адміністративного, військового, інформаційного та ін.), які встановлюють цілі, завдання, функції, заплановані результати національно-патріотичного виховання, права, обов'язки, гарантії та підстави юридичної відповідальності його учасників. Його позитивними рисами є: а) визначення на законодавчому рівні цілей, видів та основних суб'єктів національно-патріотичного виховання; б) визначення основних ризиків та загроз у сфері національно-

патріотичного виховання та напрямів їх подолання. Його основні недоліки:

- а) відсутність вимог щодо доброчесності, відсутності зв'язків з російською федерацією та непритягнення до кримінальної відповідальності волонтерів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- б) відсутність системного та систематичного контролю за діяльністю у сфері національно-патріотичного виховання;
- в) неврегульованість питань щодо форм та методів виховної роботи в Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженої спільним наказом Міністерства оборони України і Міністерства освіти і науки України від 14 грудня 2015 року № 719/1289.

Друга форма правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу – це інституційно-правове забезпечення, яке уявляє собою сукупність правових актів, які визначають правовий статус та функціональне призначення суб'єктів виховання, особливості їх діяльності та координації. Його позитивними рисами є:

- а) наділення компетенцією щодо планування, організації та безпосереднього здійснення національно-патріотичного виховання потужних суб'єктів, якими є органи публічної влади, освітні установи та інститути громадянського суспільства;
- б) створення можливості для легітимації систем національно-патріотичного виховання на локальному рівні;
- в) включення до обов'язків командирів військових частин (кораблів) та керівники ВВНЗ та ВВП ЗВО, на базі яких організовується проведення навчальних зборів, обов'язку контролювати організацію та проведення виховної роботи.

До недоліків слід віднести:

- а) низький рівень координації між органами публічної влади в сфері національно-патріотичного виховання (особливо це стосується взаємодії між Міністерством молоді та спорту України, з одного боку, та Міністерством оборони України і Міністерством у справах ветеранів України – з іншого);
- б) формальний характер виконання деякими центральними органами виконавчої влади функцій з формування національної ідентичності та військово-патріотичного виховання;
- в) несформованість системи моніторингу, метою якого є визначення зв'язку

між виконанням вимог планів та програм в сфері національно-патріотичного виховання та зростанням рівня національної свідомості та готовності до збройного захисту Батьківщини майбутніх офіцерів запасу. Третя форма правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу – це процедурне (процесуальне) забезпечення, яке охоплює встановлені законом процедури реалізації прав і обов'язків, включаючи адміністративні, судові, дисциплінарні та інші процесуальні механізми. Його позитивні аспекти: а) визначення переліку та правових підстав проведення процедур, які супроводжують процес національно-патріотичного виховання офіцерів запасу (відбір, зарахування для проходження військової підготовки, планування, визначення вимог до професійних якостей, знань і умінь фахівця, переліку компетентностей, відраховування з військового навчального підрозділу чи вищого військового навчального закладу, призову і направлення громадян на навчальний збір, складання Військової присяги тощо); б) визначення у структурі проведення навчального збору тривалості національно-патріотичної підготовки; в) визначення компетенції командирів підрозділів слухачів (курсантів) у сфері здійснення виховних заходів. До його недоліків слід віднести: а) відсутність у Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженому постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48, будь-яких згадувань про національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання та процеси (процедури), пов'язані з проведенням означених видів виховання; б) відсутність наступності у здійсненні заходів національно-патріотичного виховання залежно від етапу підготовки офіцерів запасу; в) відсутність орієнтованого переліку методів національно-патріотичного виховання та кола осіб, які можуть їх застосовувати. *Інформаційно-правове забезпечення* як форма правового забезпечення національно-патріотичного виховання офіцерів запасу включає правову просвіту, доступ до правової інформації, офіційне оприлюднення нормативних актів, функціонування реєстрів, баз даних, електронних ресурсів. До його позитивних аспектів слід віднести: а)

доступність та легкий пошук правових документів, які регламентують порядок підготовки офіцерів запасу; б) оприлюднення вимог відбору та змісту освіти у системі військової підготовки офіцерів запасу на офіційних вебсайтах закладів вищої освіти та вищих військових навчальних закладів. До негативних аспектів належать: а) наявність певного дисбалансу при проведенні вступного випробування з допризовної (початкової загальновійськової) підготовки, який обумовлює пріоритетність знань про Другу світову війну, а не про відсіч російській збройній агресії; б) прогалини у сфері захисту персональних даних офіцерів запасу.

7. Досвід держав – членів НАТО свідчить, що підготовка офіцерів запасу розглядається не лише як елемент кадрового резерву, а як комплексний правовий і освітній інститут, спрямований на формування професійної, морально стійкої та національно зорієнтованої офіцерської еліти. Ключовим є поєднання військово-професійної підготовки з етичним, правовим і лідерським вихованням, що забезпечує готовність до дій у складних бойових та кризових умовах. Американська модель підготовки офіцерів запасу (ROTC, OCS, BOLC) демонструє високий рівень нормативної визначеності, інституційної цілісності та наступності навчання. Вона базується на чітких правових вимогах, багаторівневій системі відбору та постійному акценті на розвитку етичного лідерства, управлінської рефлексії і правосвідомості, що дозволяє розглядати її як ефективний інструмент національно-патріотичного виховання. Європейський досвід, зокрема модель підготовки офіцерів запасу у Швеції, засвідчує актуальність інтеграції військової підготовки з цивільною освітою та ринком праці. Нормативно закріплена можливість академічної відпустки, гнучкі форми служби (RO1 та RO2), а також активна участь неурядових і профспілкових організацій сприяють підвищенню привабливості служби та стабільності кадрового резерву. Водночас навіть в економічно благополучних державах система підготовки офіцерів запасу стикається з організаційними та нормативними викликами, зокрема щодо своєчасності відбору, адаптації навчальних

форматів до потреб студентів і забезпечення достатніх обсягів набору. Це свідчить про необхідність постійного коригування правового регулювання з урахуванням змін безпекового середовища та демографічних факторів.

Порівняльний аналіз свідчить, що важливим чинником ефективності системи підготовки офіцерів запасу є наявність інституційного представництва їхніх інтересів через професійні об'єднання. Шведський досвід діяльності таких організацій контрастує з обмеженою інституціоналізацією подібних структур в Україні, що актуалізує потребу у формуванні та підтримці дієвих механізмів адвокації інтересів офіцерів запасу як складової розвитку національно-патріотичних і професійних військових цінностей.

Імплементация зарубіжного досвіду підготовки офіцерів запасу в українську практику доцільна шляхом комплексного поєднання правового, освітнього та виховного компонентів, що передбачає нормативне закріплення багаторівневої системи відбору й підготовки, інтеграцію військової освіти з цивільною (зокрема через механізми академічної відпустки та модульного навчання), системне формування етичного лідерства, правосвідомості й національно-патріотичних цінностей, а також розвиток інституційного представництва інтересів офіцерів запасу через професійні та громадські об'єднання з метою підвищення мотивації до служби, стійкості кадрового резерву та спроможності Збройних Сил України діяти в умовах тривалої воєнної загрози.

8. В умовах тривалих бойових дій високої інтенсивності система підготовки офіцерів запасу набуває особливого значення як інструмент забезпечення безперервності військового управління та відновлення кадрового потенціалу Збройних Сил України та інших військових формувань. Однією з ключових проблем є обмежена здатність чинної системи підготовки офіцерів запасу оперативно компенсувати кадрові втрати молодших командирів, зокрема, на рівні командирів взводів і рот. На жаль, практика підготовки офіцерів запасу в умовах воєнного стану свідчить про

наявність непоодиноких випадків, коли на заключних етапах такої підготовки громадянина, що прибуває до територіального відділу комплектування та соціальної підтримки для проходження військово-лікарської комісії, мобілізують до військових формувань як особу рядового складу. При цьому не береться до уваги, що через два місяці така особа, після проходження навчального збору та отримання первинного звання молодшого лейтенанта запасу, може бути більш ефективно використана на посаді командира взводу або роти, де спостерігається великий дефіцит кадрів. Вказане потребує внесення змін до частини третьої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яка має бути доповнена такою категорією громадян, що мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, як громадяни, що проходять військову підготовку громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу.

Окремої уваги потребує питання відбору та мотивації кандидатів на навчання. Чинна модель підготовки офіцерів запасу орієнтована переважно на формальні критерії, що не завжди дозволяє повною мірою оцінити лідерський потенціал, рівень мотивації та готовність особи до виконання управлінських функцій у бойових умовах. У перспективі це може впливати на ефективність використання офіцерів запасу після їх призову. На жаль, судова практика 2022–2025 років свідчить про наявність численних випадків ухилення офіцерів запасу від призову, що свідчить про наявність системної проблеми, яка виходить за межі індивідуальної протиправної поведінки та вказує на недоліки початкового етапу відбору й формування корпусу офіцерів запасу. У Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу зазнала змін цільова спрямованість підготовки офіцерів запасу, проте в ньому немає жодних згадувань про формування у офіцерів запасу національної та громадянської ідентичності, соціальної активності та відповідальності, визначених у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження

української національної та громадянської ідентичності» як цілі національно-патріотичного виховання. Враховуючи існування певної кількості відмов щодо проходження офіцерами запасу військової служби, мета їх підготовки має включати як обов'язковий елемент формування вказаних особистісних конструктів.

На сьогоднішній день існує певна правова прогалина, пов'язана із відсутністю правової визначеності у випадках, якщо студент медичного або фармацевтичного закладу вищої освіти визнаний придатним до військової служби за станом здоров'я, але непридатним за результатами професійного психологічного відбору. Якщо здобувачі вищої освіти за медичними та фармацевтичними спеціальностями не пройшли професійний психологічний відбір, вони звільняються від обов'язку проходження підготовки офіцерів запасу, але продовжують навчання за обраною спеціальністю. Це породжує правову лазівку для уникнення виконання військового обов'язку. У зв'язку з цим для здобувачів вищої освіти медичних та фармацевтичних спеціальностей, які визнані непридатними до навчання за програмою офіцерів запасу і подальшого проходження військової служби, доцільно передбачити альтернативні варіанти проходження невійськової служби.

Для оцінювання рівня придатності кандидатів нормативно-правовими актами Міністерства оборони України та Правилами конкурсного відбору громадян України для проходження військової підготовки за програмою офіцерів запасу суб'єктів освітньої діяльності визначені та використовуються широко відомі й неодноразово розповсюджені за допомогою паперових та інтерактивних цифрових джерел методики російських психологів 40–50 річної давності. Будь-який бажаючий може, не витрачаючи особливих зусиль, знайти вказані тести і шляхом підбору варіантів відповідей знайти потрібний для себе варіант, залежно від поставленої мети – отримання позитивного чи негативного висновку про проходження професійного психологічного відбору. Вказане свідчить, що Інструкція з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у

вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, яка без жодних змін та доповнень зберігає чинність з 2009 року, потребує суттєвого оновлення. Під час такого оновлення слід переглянути відповідність психодіагностичних методик, рекомендованих для використання, критеріям доцільності, валідності, надійності та конфіденційності.

Залишається гостро актуальною проблема забезпечення військових кафедр зразками сучасної військової техніки та озброєнь або надання їм можливості використовувати можливості інших суб'єктів для надання майбутнім офіцерам уявлень про можливості ведення сучасного бою.

Ефективність національно-патріотичного виховання обумовлюється не кількістю годин, протягом яких майбутні офіцери слухають промови про вірність обов'язку і патріотизм, а інтеріоризацією національно-патріотичних цінностей на рівні усталених конструктів особистості офіцерів запасу. Це досягається шляхом формування у максимально наближених до умов проходження служби ситуаціях професійно важливих ціннісних, мотиваційних, лідерських та інших якостей. Такі якості не можуть бути сформовані в аудиторії під час слухання лекцій, для їх закріплення потрібний широкий спектр методів освітньої діяльності, у першу чергу ігрових – імітаційних та рольових. Як свідчать дослідження у галузі педагогічної психології, використання ігрових методів сприяє кращому засвоєнню змісту навчання, підвищенню мотивації до освітньої та майбутньої професійної діяльності, створенню у здобувача освіти власного арсеналу перевірених ним особисто методів діяльності та управління. Досвід підготовки офіцерів запасу, зокрема, у Державному податковому університеті, свідчить про доцільність збільшення використання практичних кейсів та тренувань, що імітують реальні бойові умови з акцентом на оперативному та якісному виконанні бойових завдань із мінімальними втратами особового складу. Це дозволяє плідно використовувати ці інструменти для підвищення стійкості та гуманізму майбутніх офіцерів як елементів їх національно-патріотичної

культури. Використання After Action Review (або дебрифінгу) після проходження смуг перешкод та кілл-хаусів з акцентуванням уваги на розвитку національно-патріотичних якостей офіцерів запасу і максимальним задіянням їх особистої рефлексії дозволить подолати головну проблему національно-патріотичного виховання офіцерів запасу – слабкість органічного зв'язку між реальною військовою службою в умовах воєнного стану і концептуальними напрацюваннями теоретиків у галузі педагогічно-виховних процесів. У таких ситуаціях виховання та зміцнення національно-патріотичних якостей та цінностей залежить від вміння викладача виконувати роль супервізора, у рамках якої він коректно звертає увагу здобувача освіти на його здобутки, досягнення і помилки, створюючи умови для самостійного коригування майбутнім офіцером своєї поведінки, ставлення до військового обов'язку, підлеглих, виконання наказу тощо.

Вказане потребує внесення змін і доповнень до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про вищу освіту», а також до Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, затвердженого постановою Уряду від 1 лютого 2012 р. № 48 (див. Додаток 2).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.02.2026).
2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 21.02.2026).
3. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 21.02.2026).
4. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
5. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.02.2026).
6. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n357> (дата звернення: 21.02.2026).
7. Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 19.02.2026).
8. Про дошкільну освіту: Закон України від 6 червня 2024 року № 3788–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення: 19.02.2026).
9. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 року № 1841–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 21.02.2026).

10. Про фізичну культуру та спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 19.02.2026).

11. Белов Д., Карабін Т. Підвищення рівня доброчесності як завдання національно-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. №6. С. 968–973.

12. Гуйван Н. Нормативно-правові акти України про національно-патріотичне виховання молоді та соціологія як засіб моніторингу його реалізації. *Актуальні проблеми суспільно-політичних наук* : зб. матеріалів наук. конф. (м. Вінниця, 14 лютого 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 20–23.

13. Журавська Н. С., Корабльова А. А., Сірий О. А. Організаційно-правові засади управління конкурентоспроможністю освітніх послуг та національно-патріотичне виховання: наукові дослідження. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (2). С. 496–499.

14. Коваль З. Нормативно-правові механізми формування управлінської моделі національно-патріотичного виховання населення України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 47–51.

15. Малюга В., Костенко Ю., Герасименко М. Військово-патріотичне виховання в системі загальновійськової підготовки громадян України до національного спротиву: стан нормативної бази, проблеми та шляхи їх вирішення. *Military Science*. 2024. № 2(3). С. 235–246.

16. Нагорна В. Національно-патріотичне виховання як складова правового статусу громадянина України (теоретико-правові аспекти). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadrsum_2018_1_7 (дата звернення: 19.02.2026).

17. Шопіна І.М., Салій М.А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. №6. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993>

18. Третьяков В. В. Шляхи вдосконалення допризовної підготовки учнів. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3 (12). С. 114–119.

19. Чернікова І.В. Форми підтримки випускників-захисників України: з досвіду національно-патріотичного виховання факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 7 листопада 2024 р.). Харків, 2024. С. 287–290.

20. Шевчук Г. Й. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5 (19). С. 630–635.

21. Шевчук М.Я. Правова традиція та правова культура в системі національно-патріотичного виховання молоді. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 106–111.

22. Wehrpflichtgesetz (WPfIG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/wehrpflg/_5.html (дата звернення: 16.02.2026).

23. Уряд Німеччини схвалив плани щодо військової повинності. URL: <https://www.dw.com/uk/urad-nimeccini-shvaliv-plani-sodo-vijskovoipovinnosti/a-70714805> (дата звернення: 16.02.2026).

24. Mehrheit der Deutschen fürchtet russische Aufrüstung . URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundeswehr-studie-mehrheit-der-deutschen-fuerchtet-russische-aufruestung-a-8a1b740a-fc2d-4f8a-98ec-1ac70633839e> (дата звернення: 16.02.2026).

25. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський, Я. Калакура, науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

26. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Buchdruckerei Carl Herrmann, Wien, 1926. 580 с.

27. N. Korea supplies Russia with 12 million rounds of 152 mm shells: S. Korea. URL: <https://en.yna.co.kr/view/AEN20250713001000315> (дата звернення: 16.02.2026).

28. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія.* 2023. Вип. 35-36. С. 78–89.

29. Коротатнік І.М., Карелін В.В. Правове регулювання військово-патріотичного виховання в Україні в умовах воєнного стану. *Журнал східноєвропейського права.* 2024. №121. С.7–17.

30. Ярема В. Основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 86. Ч.4. С.179–183. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.29>

31. Ноздрачов О. О. Підготовка до військової служби як предмет цивільно-військового співробітництва: правові аспекти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 3–4 (7–8). С. 40–43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-3-4-7-8-8>.

32. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556–VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 16.02.2026).

33. Сокурєнко В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 1(5). С. 166–175.

34. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2010. № 1 (5). С. 137–142.

35. Ярема В. В. Роль патріотизму у системі професійно важливих якостей особистості військовослужбовців та правові засоби його забезпечення. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних*

наук XXI століття: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (м. Біла Церква, 22 листопада 2024 року). Вінниця, 2024. С.227–229.

36. Grigorov G., Spiridonov S. Research on the Motivation for Choosing the Military Career. International conference *Knowledge-based organization*. 2018. V. 24. 302–307.

37. Golovko O, Vladykin O., Pavlenko I., Kozynets O., Onopriienko S. Toponymics Policy as a Tool for Implementing National Narratives: Information and Legal Aspect. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11, Iss. 1, Spec. Iss. XV. Pp. 34–40.

38. The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, 2001. URL: <https://www.global2p.org/resources/the-responsibility-to-protect-report-of-the-international-commission-on-intervention-and-state-sovereignty-2001/> (дата звернення: 16.02.2026).

39. Responsibilities to Protect. Perspectives in Theory and Practice /Edited by D. Whetham, B. J. Strawser. Boston, 2015. 232 p.

40. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

41. Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 11.02.2026).

42. Стратегія інформаційної безпеки: затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

43. Слабкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2(29). С. 110–119.

44. Громадянське суспільство України в умовах війни» (грудень 2022 р. – січень 2023 р.). URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni> (дата звернення: 11.02.2026).
45. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 11.02.2026).
46. Бортник Н., Єсімов С. Відносини в мережі Інтернет як об'єкт правового регулювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 147–153.
47. Булеца С.Б. Віртуальне майно у метавсесвіті як об'єкт цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. №72. Т. 1. С. 126–133
48. Гаєвий В. В. Основні виси соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 4. С.48–53.
49. Гетманець О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С.218–223.
50. Грицай С. О. Питання до розуміння, сприйняття та визначення поняття об'єкт правовідносин. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 12. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15770874> (дата звернення: 11.02.2026).
51. Гриценко О. А. Здоров'я людини як об'єкт правового регулювання // *Загальна теорія здоров'я і здоров'язбереження* : кол. монографія / за заг. ред. Ю. Д. Бойчука. Харків, 2017. Розд. 1.7. С. 53–59.
52. Коропатнік І., Карелін В., Остапенко І. Взаємодія суб'єктів у системі демократичного цивільного контролю над силами оборони: особливості правового регулювання. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2022. № 51(3). С. 65–68.

53. Миколенко О. І., Лазарева М. І, Охорона здоров'я як об'єкт адміністративно-правового та цивільно-правового регулювання (порівняльний аналіз). *Право та державне управління*. 2022. № 3. С.240–245.

54. Омельчук, В. М. Корпоративні права держави як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 47. С. 218–224.

55. Яриш О.М. Ознаки інформації як об'єкта цивільних прав. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 100–103.

56. Курінний Є.В. Об'єкт права: доктринальні питання визначення категорії. *Право України*. 2003. № 10. С. 33–36.

57. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян: Закон України від 16 січня 2014 року № 721–VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-18#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

58. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі: Закон України від 16 січня 2014 року № 721–VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-18#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

59. Баранов О. А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві. *Інформація і право*. 2013. №3 (9). С.58–64.

60. Гаман П. І. Суб'єкт-об'єктна та комунікативна парадигми організації і функціонування місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_9_3 (дата звернення: 11.02.2026).

61. Модельний закон про виховання дітей та молоді: прийнятий на тридцять другому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД постановою № 32–5 від 14 травня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_142/ed20090514#n9 (дата звернення: 11.02.2026).

62. Модельний закон про освіту: освітній кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. Правові основи функціонування Співдружності Незалежних Держав. Луганськ: Альма-матер, 2003. С.41–54.

63. Patriotic Education Law of the People's Republic of China. Order of the President of the People's Republic of China. 2023. №13. URL: <https://www.lawinfochina.com/display.aspx?lib=law&id=42075> (дата звернення: 11.02.2026)

64. Білик В. М., Ялліна В. Л. Порівняльна характеристика систем виховання давньогрецьких полісів. Методичні рекомендації. Загальна педагогіка. Модуль Освіта і виховання в мультикультурному середовищі: Лекційні матеріали в схемах і таблицях: для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. С.12–13.

65. Андрущенко В. Педагогіка миру: актуальність теорії та практики. *Вища освіта України*. 2014. № 2. С. 5–12.

66. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2013. 440 с.

67. Ярема В.В. Види національно-патріотичного виховання в Україні. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період*: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2023 р.). Львів, 2022. С.231–234.

68. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 року № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

69. Романюк Л. В. Психологія становлення цінностей особистості у швидкозмінюваному світі. *Наука і освіта*. 2009. №8. С. 47–50.

70. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060–ХІІ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed19910523#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

71. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n460> (дата звернення: 11.02.2026).

72. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» щодо нормативного врегулювання процесу заміни (ротації) особового складу військовослужбовців, які знаходяться в зоні бойових дій» № 10194 від 27.10.2023. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/ef9804b3-62c1-49cd-8883-c611f80dab79> (дата звернення: 11.02.2026).

73. Баришніков В. В., Неймирок О. К. Шляхи вдосконалення підготовки офіцерів запасу в Україні. *Системи обробки інформації*. 2015. № 8. С. 158–161.

74. Гапєєва О. Л. WEB-QUEST технологія у навчанні студентів за програмою підготовки офіцерів запасу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. №21(1). С. 335–340.

75. Касьяненко М. Аналіз проблем професійної підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу. *Social Development and Security*. 2020. № 10(5). С. 161–168.

76. Медвідь Ю.І. Удосконалення процесу підготовки офіцерів запасу в Україні як педагогічна проблема. *Наука і освіта*. 2017. № 2. С. 9–15.

77. Морозов С. М. Педагогічні засади професійної підготовки офіцерів запасу у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*. 2013. № 1. С. 127–137.

78. Скворок І. М. Підготовка офіцерів запасу в зарубіжних країнах. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 207–216.

79. Яворський А. І. Дослідження ефективності авторської програми прикладної фізичної підготовки офіцерів-випускників кафедр підготовки офіцерів запасу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2016. № 2. С. 72–77.

80. Ягупов В. В. Методологічні основи компетентнісного підходу до професійної підготовки офіцерів запасу. *Проблеми освіти*. 2019. № 92. С. 239–245.

81. Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу: постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

82. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ: затверджено постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29 липня 1991 р. № 114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

83. Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України: затверджено Указом Президента України від 27 грудня 2007 року № 1262/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262/2007#n12> (дата звернення: 11.02.2026).

84. Марценківський В., Камалов Є., Клонцак М. Оцінювання ефективності функціонування військових навчальних підрозділів у системі підготовки офіцерів запасу. *Військова освіта*. 2020. №2 (42). С. 174–185.

85. Чому вирішено давати «офіцера» бійцям без належної освіти. Представник ЗСУ: Через втрати на війні. URL:

<https://news.liga.net/ua/politics/news/pochemu-resheno-davat-ofitsera-boytsam-bez-doljnogo-obrazovaniya-vsu-poteri-na-voynе> (дата звернення: 11.02.2026).

86. Спискова чисельність офіцерського складу ЗСУ. URL: <https://skilky-skilky.info/spyskova-chyselnist-ofitseraskoho-skladu-zsu/> (дата звернення: 11.02.2026).

87. У Збройних Силах України проведено призов офіцерів запасу на військову службу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-zbrojnih-silah-ukrayini-provedeno-prizov-oficeriv-zapasu-na-vijskovu-sluzhbu> (дата звернення: 11.02.2026).

88. Гнезділова С. Мотивація військовослужбовців як елемент ефективного управління персоналом. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. № 2. С. 38–41.

89. Зельницький А. М., Капосльоз Г. В., Пашкова О. О., Черних Ю. О. Військова підготовка студентів: аналітичний огляд результатів соціологічного дослідження. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 1. С. 55–60.

90. Зелений І. Визначення рівня готовності майбутніх офіцерів розвідувальної діяльності до неперервного професійного розвитку. *Військова освіта*. 2024. №2 (50). С.68–82.

91. Бондаренко А. П., Пікус Д. Л. Інтенсивна перепідготовка офіцерів запасу, що призвані за мобілізацією: досвід, виклики, перспективи. *Теорія та методика навчання та виховання*, 2023. № 55. С. 7–17.

92. Приходько І., Колесніченко О., Мацегора Я. Мотивація військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах: систематизація досліджень. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2021. Вип. 2 (2). С. 69–85

93. Гуляк У. Професійна мотивація військовослужбовців: досвід іноземних армій. *Вісник Національного університету оборони України*. № 2. 2022. С. 47–55.

94. Волков Д., Абатурова О. Особливості просоціальної поведінки військовослужбовців. *Grail of Science*. 2022. № 12–13. С.592–597.
95. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4 (22). С. 98–120.
96. Панчук Н. П. Ціннісна сфера особистості та її роль у становленні професіонала. *Проблеми сучасної психології*. 2015. №29. С.471–480.
97. Христинченко Н., Клемпарський Н., Приймак В. Правові та національно-патріотичні цінності як основа ефективної цивільно-військової взаємодії. *Національні інтереси*. 2026. №1 (18). С. 830–838. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1\(18\)-830-838](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-830-838)
98. Ярема В.В. Напрями національно-патріотичного виховання в Україні. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року)*. Кропивницький, 2023. С.135–138.
99. Ярема В. В. Мета правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 06 грудня 2024 року)*. Львів, 2024. С.242–243.
100. Карпенко В. Поняття лідерства у воєнно-наукових дослідженнях. *Військова освіта*. 2021. №2 (44). С.91–99.
101. Розумовська Ю. О., Лиман Р. М. Лідерська та інформаційно-комунікаційна компетентності як провідні компоненти військово-професійної компетентності сучасного офіцера. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2023. № 115. С. 144–161.
102. Коропатнік І., Карелін В. Добročесність військовослужбовців як складова військово-патріотичного виховання. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. №123. С. 36–43.

103. Лялюк Ю. Р. Психологічні особливості розвитку емоційної стійкості офіцерського складу Національної гвардії України: Дис. ...докт. філософії: ...спец. 053. Львів, 2025. 283 с.

104. Окаєвич А. В. Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України : дис. ... д-ра філософії за спец. 01, 015. Тернопіль, 2024. 318 с.

105. Treatment of Prisoners of War And Update on the Human Rights Situation in Ukraine (1 June to 31 August 2024). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf> (дата звернення: 11.02.2026).

106. Шопіна І. М., Гущин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2017_2_24.pdf (дата звернення: 11.02.2026).

107. Шопіна І. М. Етапи розвитку військового права і законодавства України. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2025. №5. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-5-11058>

108. Коропатнік І. М., Карелін В. В. Особливості військово-правової підготовки: виклики сучасності та перспективи. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 10. С.34–41.

109. Рибчук О. Г. Методика дослідження психологічних особливостей розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2025. № 2. С. 175–180.

110. Шопіна І.М. Запобігання корупції в органах військового управління як соціальна та безпекова проблема. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні*

науки. 2023. №3 (55). С.57–61. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.57-61>

111. Доктрина публічного спілкування: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 19.09.2020 р. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/> (дата звернення: 11.02.2026).

112. Сили безпілотних систем. URL: <https://usforces.army/> (дата звернення: 11.02.2026).

113. Беліков І. О., Галашевський Г. О., Черенок Є. В., Романюк О. А., Довгаль Д. О. Теоретичні засади дослідження механізму адаптації військовослужбовців до військової служби. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 9. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.13326461> (дата звернення: 17.02.2026).

114. Ліпатов І.І., Шестопалова Л. Ф., Афанасенко В. С. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: навч. посіб. Харків: ХВУ, 2014. 238 с.

115. Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : дис.. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 519 с.

116. Bezpalova O., S.Tarasov, Zavalna Z., Starynskyi M., Onopriienko S. State Environmental Security in National and Globalization Aspects. *Journal of Security & Sustainability Issues*. 2020 Volume 9 Number 3 (March). [http://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(6\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(6)).

117. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

118. Дручек О. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. №2. С. 123–128.

119. Ігонін Р. Проблема доктринального визначення поняття адміністративно-правове забезпечення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 37–43.

120. Іерусалімова І. О., Тимчик Г. С. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб, яких визнано біженцями в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. № 60. С. 128–134.

121. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.

122. Чистоклетов Л. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 3 (27). С. 173–180.

123. Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055–1061.

124. Ярема В.В. Особливості правового забезпечення основних напрямів національно-патріотичного виховання в Україні. *Дніпровський часопис*. 2022. №5. С.100–104. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.18>.

125. Лепех Ю. С. Поняття механізму правового забезпечення та механізму адміністративно-правового забезпечення права на житло. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 3. С.248–254.

126. Куракін О.М. Сучасний механізм правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2016. 465 с.

127. Шопіна І.М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С.550–554. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.96>.

128. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 932. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-shchodo-realizaciyi->

[strategiyi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-20202025-roki-i091020-932](#)

(дата звернення: 17.02.2026).

129. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322> (дата звернення: 17.02.2026).

130. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 141–р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

131. Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року: наказ Міністерства оборони України від 29.12.2024 № 862/нм. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-vid-29-12-2024-862-nm-pro-zatverdzhennya-strategiyi-zaluchennya-rozvitku-ta-utrimannya-lyudskogo-kapitalu-v-silah-oboroni-ukrayini-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 17.02.2026).

132. Концепція воєнної історії України: затверджена Міністром оборони України 8 грудня 2017 року. URL: <https://surl.li/linnzc> (дата звернення: 17.02.2026).

133. Доктрина з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України: затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України від 7 жовтня 2020 року. URL: <https://ivms.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/doktryna-z-voyenno-istorychnoyi-roboty.pdf> (дата звернення: 17.02.2026).

134. Інструкція з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України, затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 28 березня 2017 року № 108. URL: <https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2018/07/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%93%D0%A8-%E2%84%96108-%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%9D%D0%9F%D0%9F.pdf> (дата звернення: 17.02.2026).

135. Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 10 липня 2019 року № 374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

136. Shopina I., Koropatnik I., Karelin V., Boikov A., Khrystynchenko N. Activities of the Ministry of Defense in Ukraine and Military Administration during the Special Period. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Volume 23, Issue 1, 2020. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/activities-of-the-ministry-of-defense-in-ukraine-and-military-administration-during-the-special-period-9011.html> (дата звернення: 17.02.2026).

137. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: наказ Міністерства освіти і науки України 6 червня 2022 року № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n7> (дата звернення: 17.02.2026).

138. Про затвердження Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу: наказ Міністерства оборони України і Міністерства освіти і науки України від 14

грудня 2015 року № 719/1289. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1678-15#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

139. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.

140. Доповідь про правовладдя: Ухвалено Венеційською Комісією на її 86–му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 17.02.2026).

141. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

142. Барабаш Р. Нігілістичний компонент у міжкультурній та етнокультурній взаємодії. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. № 29. С. 23–30.

143. Колтун Є. М., Горбатюк Б. А., Максимович І. А., Чернушкін Б. О. Національна ідея та національна ідентичність українців. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2011. № 3. С.149–156.

144. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

145. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

146. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

147. Паспорт Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

148. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

149. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 9 квітня 2015 року № 314–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

150. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.

151. Про затвердження Інструкції з організації і проведення зборів із резервістами та військовозобов'язаними в органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, установах та організаціях Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту: наказ Міністерства оборони України 5 січня 2022 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0296-22#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

152. Кучерявенко М. Доктринальні засади фінансово-правового регулювання. *Право України*. 2022. №2. С.52–63.

153. Марина А. С., Панасенко Ю. Ю. Державний фінансовий контроль закладів вищої освіти України: теоретичний аспект. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. №19. Ч.2. С.82–86.

154. Селезньова О. М., Юсип Ж. П. Поняття "інформаційні правовідносини": доктринально-правовий ракурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. Т. 2. Вип. 46. С. 21–24.*

155. Цивільне право. Загальна частина. /За ред.. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева. Харків: ХНУВС, 2022. 332 с.

156. Іншин М.І. Структура службово-трудоових правовідносин. *Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 24. С. 234–238.*

157. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

158. Про затвердження Порядку заміщення на конкурсній основі вакантних посад науково-педагогічних працівників у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та керівників закладів фахової передвищої військової освіти, військових ліцеїв, що належать до сфери управління Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки України від 25 серпня 2021 року № 251/926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1567-21#n7> (дата звернення: 17.02.2026).

159. Grant J.E., Shopina I, Brych L, Movchan A. Under Siege: A Brief Glimpse of Legal Education and the Rule of Law in Ukraine. *International Journal of Legal Information. 2024/ №;51(3). P.216–225. doi:10.1017/jli.2024.13*

160. Ярема В.В. Функції правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №12. С.314–316. DOI HTTPS://DOI.ORG/10.32782/2524-0374/2023-12/77*

161. Белов Д., Швед І., Белова М. Реалізація органами прокуратури правоохоронної функції держави: механізм забезпечення конституційної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 74. Т.2. С. 192–195.

162. Бисага Ю. М., Пирога І. С. Повноваження та функціональне призначення Вищої ради правосуддя у сфері забезпечення незалежності судової влади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право.* 2023. Т. 2. Вип. 79. С. 432–437.

163. Зварич Р. В., Гривнак Б. Л. Регулятивна функція права у системі функцій права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2017. № 4. С. 20–28.

164. Карабін Т. О. Функціональні та галузеві засади розподілу повноважень публічної адміністрації. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. № 3. С.74–78.

165. Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Альманах права.* 2012. С. 58–62.

166. Пирожкова Ю. В. Функція адміністративного права: філософський та правовий аспекти. *Право і суспільство.* 2014. № 1 (2). С. 197–202.

167. Ісаєва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права.* 2013. №1. С.45–48.

168. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2015. № 6. С. 3–9.

169. Легуша С.М. Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 218 с.

170. Ярема В. В. Основні функції національно-патріотичного виховання військовослужбовців. *Війна в Україні: зроблені висновки та*

незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року, Київ – Львів – Харків). Львів, 2024. С. 1074–1077.

171. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

172. Коропатнік І.М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади: монографія. Київ «МП Леся», 2016. 412 с.

173. Положення про Міністерство молоді та спорту України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

174. Положення про Міністерство культури та стратегічних комунікацій України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

175. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

176. Постанова Верховного Суду України від 3 лютого 2021 року у справі № 522/24585/17, провадження № 61–9961св19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067115?fbclid=IwAR0wD2uPssG6gZYFL1nLFJ1F1pv-WPp3HAYDmUaog5ilimUW0fHZnxNfqz4> (дата звернення: 20.01.2026).

177. Дубіняк М. В. Функції права в епоху штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2025. №2. С.57–71.

178. Близько 26% території України поки залишаються окупованими Росією – Зеленський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosie-u-zelenskij.html> (дата звернення: 20.01.2026).

179. В Україні щомісячно мобілізують до 30 тисяч осіб – Веніславський. URL: <https://weukraine.tv/novyny/v-ukrajini-shchomisjachno-mobilizujut-do-30-tisjach-osib-venislavskij/> (дата звернення: 20.01.2026).

180. Сунегін С. О. Право в умовах війни: функціональний вимір. *Альманах права*. 2022. Вип.13. С.304–317.

181. Аніщук В. Форми правового забезпечення діяльності політичних партій в Україні. *Право України*. 2000. №2. С.95–96.

182. Вишняков О.К. Правове забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України. Одеса: Юридична література, 2007. 288 с.

183. Дубовик В. Б. Програмні форми правового забезпечення муніципальної правоохоронної діяльності. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2011. № 2. С. 58–63.

184. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «натуралістичного» типу). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 29–34.

185. Лещух А. Р. Організаційно-правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2010. 220 с.

186. Хохленко, О. М.. Адміністративно-правові засади діяльності місцевих державних адміністрацій у сфері освіти. Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

187. Середич М. Р. Правове забезпечення управління бізнесом. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Львів, 19 лютого 2021 р.). Львів, 2021. С.146–148.

188. Шевченко В.М. Механізми реалізації державної політики у сфері вищої освіти в умовах інноваційного розвитку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 5. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=139.10>. (дата звернення: 20.01.2026).

189. У Києві відбувся Марш Традиції. <https://centuria-ua.com/u-kyyyevi-vidbuvsya-marsh-tradycziyi/> (дата звернення: 20.01.2026).

190. Про затвердження Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів: наказ Міністра оборони України від 09.07.2009 № 355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-09#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

191. Положення про вищі військові навчальні заклади: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 467. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

192. Положення про вищі військові навчальні заклади: затверджено наказом Міністерства оборони України від 27 травня 2015 № 240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15/ed20210810#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

193. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства оборони України від 27 травня 2015 року № 240: наказ Міністерства оборони України від 14.07.2021 № 201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0985-21#n6> (дата звернення: 20.01.2026).

194. Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти: затверджено наказом Міністерства оборони України від 15 лютого 2024 року № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-24#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

195. Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва в сфері підготовки до військової служби в Україні: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2024. 237 с.

196. Перелік питань теоретичної та практичної частини вступного випробування з допризовної підготовки. URL: <https://nuou.org.ua/u/stru/centers/kvp/> (дата звернення: 20.01.2026).

197. Правила прийому громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу у Національному університеті оборони України в 2025 році. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/pp-kvp-2025.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

198. Онопрієнко С.Г. Протидія загрозам національній безпеці в інформаційній сфері: правовий аспект. *Наука і правоохорона*. 2019. №4. С.399–403.

199. Івкова В., Опірський І. Дослідження проблематики забезпечення безпеки персональних даних та конфіденційної інформації в контексті протидії OSINT. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2024. Т. 2. № 26. С. 189–199.

200. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

201. Богунов С., Вавілова Н., Приходько Ю. Підготовка військових фахівців у збройних силах Франції. *Військова освіта*. 2019. № 1. С. 43–56.

202. Гулей К. Особливості сучасної системи підготовки військових фахівців у країнах–членах НАТО та в Україні. *Фізична активність, здоров'я і спорт*. 2024. № 1. С. 40–49.

203. Зайцев І. Підготовка майбутніх офіцерів Збройних Сил за кордоном: досвід та перспективи для української системи військової освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 6 (110). С. 104–119.

204. Мітягін О. Освіта та індивідуальна підготовка у країнах НАТО. *Військова освіта*. 2021. № 1 (43). С. 131–143.

205. Севрук В. А. Досвід країн-членів НАТО щодо професійної підготовки майбутніх офіцерів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 84. С. 233–237.

206. Черних Ю. О., Черних О. Б. Основи організації та функціонування системи військової освіти Німеччини – аналітичний огляд. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 57. С. 238–248.

207. Професійна підготовка офіцерів в країнах НАТО. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/profesiyna-pidhotovka-ofitseriv-v-krainakh-nato/> (дата звернення: 20.01.2026).

208. Army ROTC. URL: https://www.goarmy.com/careers-and-jobs/find-your-path/army-officers/rotc?iom=D123-2678630_N_AP_NEXTGEN_SHORTCUT_VANITY_TRACKING_ROT.html (дата звернення: 20.01.2026).

209. Uniform Code of Military Justice. URL: <https://ucmj.us/> (дата звернення: 20.01.2026).

210. Combined Arms Training Strategy. URL: <https://home.army.mil/novosel/application/files/1016/7647/8157/CATS.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

211. Officer Training (BOLC). <https://www.goarmy.com/army-life/officer-training> (дата звернення: 20.01.2026).

212. Requirements to join as a commissioned Officer. URL: <https://www.goarmy.com/army-life/officer-training> (дата звернення: 20.01.2026).

213. Officer Candidate School. URL: <https://www.goarmy.com/careers-and-jobs/find-your-path/army-officers/ocs> (дата звернення: 20.01.2026).

214. Army Regulation 350–51 “United States Army Officer Candidate School”. URL: https://milreg.com/File.aspx?id=216&utm_source=copilot.com (дата звернення: 20.01.2026).

215. Armed Services Vocational Aptitude Battery (ASVAB) Test. URL: <https://www.airforce.com/asvab> (дата звернення: 20.01.2026).

216. Command and General Staff College (CGSC). URL: <https://armyuniversity.edu/cgsc/cgsc> (дата звернення: 20.01.2026).

217. Army Reserve's Psychological Health Program. URL: <https://www.usar.army.mil/PHP/> (дата звернення: 20.01.2026).

218. Army Total Force Policy. URL: https://www.army.mil/article/42866/army_total_force_policy (дата звернення: 20.01.2026).

219. ADP 6-22 Army Leadership and the Profession 2025. URL: <https://www.armyprt.com/army-regulations/adp-6-22> (дата звернення: 20.01.2026).

220. NATO allies agree to higher 5% defense spending target. URL: https://www.cnbc.com/2025/06/25/nato-allies-agree-to-higher-5percent-defense-spending-target.html?utm_source=copilot.com (дата звернення: 20.01.2026).

221. The return of conscription? EU countries debate bringing back military service. URL: https://europeannewsroom.com/the-return-of-conscription-eu-countries-debate-bringing-back-military-service/?utm_source=copilot.com (дата звернення: 20.01.2026).

222. Försvarsmakten. Reservofficersutbildningen. URL: <https://jobb.forsvarsmakten.se/sv/jobba-i-forsvarsmakten/tre-inriktningar/officer/officersutbildningar/reservofficersutbildningen/> (дата звернення: 20.01.2026).

223. How More Students Can Become Reserve Officers. URL: <https://nordicdefencesector.com/sv/article/how-more-students-can-become-reserve-officers> (дата звернення: 20.01.2026).

224. Plikt-och prövningsverket. Reservofficer. URL: <https://www.pliktverket.se/ansok-till-en-utbildning/officersutbildningar/specialistofficer-reservofficer-och-reservspecialistofficer> (дата звернення: 20.01.2026).

225. Fler tjänstgör – men stora skillnader mellan förbanden. URL: <https://reservofficerarna.se/app/uploads/sites/2/2024/12/ro-4-2024.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

226. Sverof. URL: <https://sverof.se/> (дата звернення: 20.01.2026).

227. Välkommen till SMRO. URL: <https://smro.se/> (дата звернення: 20.01.2026).

228. Hjälp oss stärka försvarsförmågan – berätta om din situation. URL: <https://reservofficerarna.se/app/uploads/sites/2/2024/12/ro-4-2024.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

229. Reservofficeren. URL: <https://reservofficerarna.se/app/uploads/sites/2/2024/12/ro-4-2024.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

230. Громадська організація «Асоціація офіцерів запасу Збройних Сил «Офіцерська честь-Україна». URL: <https://opendatabot.ua/c/37391963>

231. Союз десантників України. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1700193136734716&id=681973038556736&set=a.1555259521228079> (дата звернення: 20.01.2026).

232. Громадська організація «Союз офіцерів запасу». URL: <https://opendatabot.ua/c/25673616> (дата звернення: 20.01.2026).

233. Міноборони проведе у вересні другий призов офіцерів запасу, цього разу призвуть у тричі більше. URL: <https://web.archive.org/web/20171003174641/http://www.ukrmilitary.com/2017/07/pryzov-oficeriv-bude-voseny.html> (дата звернення: 20.01.2026).

234. Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 26 грудня 2024 року № 862: наказ Міністерства оборони України від 1 жовтня 2025 року № 649. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-01-10-2025-649-nm-pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-26-12-2024-862> (дата звернення: 20.01.2026).

235. Саєнко О. Особливості національно-правової культури військових фахівців. *Українська професійна освіта*. 2025. № 18. С.74–81.

236. Ярема В. Сутнісні ознаки правового забезпечення національно-патріотичного виховання в Україні. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року). Кропивницький, 2024. С.293–296.

237. Семенова К. В одному із останніх звернень Президент наголошував на необхідності змін у системі військової освіти. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1BBEgNgqVk/> (дата звернення: 20.01.2026).

238. У ЗСУ почали впроваджувати програму "Збереження життя військовослужбовців". URL: https://lb.ua/society/2024/07/17/624677_zsu_pochali_vprovadzhuvat_i_programu.html (дата звернення: 20.01.2026).

239. Сирський назвав підготовку особового складу одним із ключових пріоритетів ЗСУ. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_sirskij-nazvav-pidgotovku-osobovogo-skladu-odnim-iz-klyuchovih-prioritetiv-zsu/1240369 (дата звернення: 20.01.2026).

240. Okros A. C. Anticipating Future Culture Struggles Over Contested Military Identities. *Canadian Military Journal* 2023. № 23(3). P. 43–48.

241. Keiser N. L., Arthur Jr. W. A meta-analysis of the effectiveness of the after-action review (or debrief) and factors that influence its effectiveness. *Journal of Applied Psychology*. 2021. №106(7). P.1007.

242. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області у справі № 138/2891/22 від 7 жовтня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107846940> (дата звернення: 20.01.2026).

243. Вирок Самарського районного суду міста Дніпропетровська від 13 липня 2023 року у справі № 206/2731/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112221814> (дата звернення: 20.01.2026).

244. Про внесення змін до статті 11 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу медичної служби: Закон України від 16 липня 2025 року № 4538–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4538-IX#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

245. Інструкція з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів: затверджена наказом Міністра оборони України від 9 липня 2009 року № 355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-09#Text> (дата звернення: 20.01.2026).

246. Правила конкурсного відбору громадян України для проходження військової підготовки за програмою офіцерів запасу у Національній академії сухопутних військ. URL: <https://asv.mil.gov.ua/informaciya-dlya-vstupnykiv/viyskova-pidgotovka-za-programoyu-oficeriv-zapasu> (дата звернення: 20.01.2026).

247. Правила прийому громадян України до Військового інституту для проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу у 2025 році. URL: <https://fit.knu.ua> (дата звернення: 20.01.2026).

248. Правила прийому на навчання громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу на кафедрі військової підготовки Національної академії внутрішніх справ. URL: <https://www.navs.edu.ua/zagalnoakademichni-kafedri/kafedra-vijskovoyi-pidgotovki-navs/diyalnist-kafedri-vijskovoyi-pidgotovki/pravila-prijomu-na-navchannya-na-kafedri-vijskovoyi-pidhotovky.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

249. Правила прийому на навчання на кафедрі військової підготовки Вінницького національного аграрного університету в 2022 році. URL: https://vsau.org/assets/images/content/pidrozdil/viyskova-kafedra/pravula-prujomy-vk_2022.pdf (дата звернення: 20.01.2026).

250. Шопіна І. Альтернативна (невійськова) служба: проблеми і перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип.90. Ч.5. С.374–380. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.49>

251. Козубцов І. М., Філіпов В. В., Пуштарик О. С. Концепція навчально-тренувального комплексу підготовки військових фахівців на кафедрі бойового застосування підрозділів зв'язку на засадах комп'ютерної гри. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 10(28). С.232–245.

252. Як спецслужби рф вербують українських підлітків. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3967168-ak-specsluzbi-rf-verbuut-ukrainskih-pidlitkiv-kim-rozpoviv-pro-vikritta-shemi.html> (дата звернення: 20.01.2026).

253. Сааков В. СБУ: Російські спецслужби масово вербують українських дітей. URL: <https://www.dw.com/uk/sbu-rosijski-specsluzbi-masovo-verbuut-ukrainskih-ditej/a-72120766> (дата звернення: 20.01.2026).

254. Офіс Генерального прокурора. Держзрада та вербування корегувальників – колишній викладачці столичного університету повідомлено про підозру. URL: https://t.me/pgov_ua/5377 (дата звернення: 20.01.2026).

255. У Дніпрі мовний скандал: викладачка вимагала від студентки говорити російською і «послала» її до Львова. URL: <https://uainfo.org/blognews/1699799522-u-dnipri-movniy-skandal-vikladachka-vimagala-vid-studentki.html> (дата звернення: 20.01.2026).

256. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 22 серпня 2022 року у справі № 554/7227/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105831371> (дата звернення: 20.01.2026).

257. Вирок Запорізького районного суду у Запорізькій області від 5 березня 2024 року у справі № 317/5192/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117433372> (дата звернення: 20.01.2026).

258. Ярема В. Підготовка офіцерів запасу в умовах правового режиму воєнного стану: проблеми та перспективи. *Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції»* (м.Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький, 2025. С.677–679.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ярема В.В. Особливості правового забезпечення основних напрямів національно-патріотичного виховання в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 100–104. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.18>

2. Ярема В.В. Функції правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 314–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/77>

3. Ярема В. Основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.29>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Ярема В.В. Види національно-патріотичного виховання в Україні. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2023 р.)*. Львів, 2023. С. 231–234 (форма участі – онлайн).

5. Ярема В.В. Напрями національно-патріотичного виховання в Україні. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року)*. Кропивницький, 2023. С. 135–138 (форма участі – онлайн).

6. Ярема В.В. Основні функції національно-патріотичного виховання військовослужбовців. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року, Київ – Львів – Харків). Львів, 2024. С. 1074–1077 (форма участі - онлайн).

7. Ярема В.В. Роль патріотизму у системі професійно важливих якостей особистості військовослужбовців та правові засоби його забезпечення. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття*: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (м. Біла Церква, 22 листопада 2024 року). Вінниця, 2024. С. 227–229 (форма участі - онлайн).

8. Ярема В. В. Мета правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 06 грудня 2024 року). Львів, 2024. С. 242–243 (форма участі - онлайн).

9. Ярема В. Сутнісні ознаки правового забезпечення національно-патріотичного виховання в Україні. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року). Кропивницький, 2024. С. 293–296 (форма участі - онлайн).

10. Ярема В. Підготовка офіцерів запасу в умовах правового режиму воєнного стану: проблеми та перспективи. *Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький, 2025. С. 677–679 (форма участі - онлайн).

**ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ТА ДОПОВНЕНЬ ДО
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ**

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
1	<p>Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834–ІХ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text</p>	<p>Стаття 1. Визначення термінів 1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні: ... 2) волонтер сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності (далі – волонтер) – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги за напрямом утвердження української національної та громадянської ідентичності; ...</p>	<p>Стаття 1. Визначення термінів 1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні: ... 2) волонтер сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності (далі – волонтер) – фізична особа, яка відповідає вимогам доброчесності, визначеним координаційною радою з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, й добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги за напрямом утвердження української національної та громадянської ідентичності;</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
2	<p>Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834–ІХ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text</p>	<p>Стаття 15. Повноваження інших суб'єктів, що здійснюють державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності</p> <p>...</p> <p>До повноважень Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:</p> <p>1) відстеження стану виконання законів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;</p> <p>2) участь в оцінюванні ефективності державної політики у сфері утвердження української</p>	<p>Стаття 15. Повноваження інших суб'єктів, що здійснюють державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності</p> <p>...</p> <p>До повноважень Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:</p> <p>1) відстеження стану виконання законів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;</p> <p>2) участь в оцінюванні ефективності державної політики у сфері утвердження української</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		<p>національної та громадянської ідентичності;</p> <p>3) участь у підготовці, розгляд та внесення пропозицій, висновків, рекомендацій до Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності, інших нормативно-правових актів у цій сфері;</p> <p>4) подання Кабінету Міністрів України пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;</p> <p>5) здійснення інших повноважень, визначених Положенням про Координаційну раду з питань утвердження української національної та</p>	<p>національної та громадянської ідентичності;</p> <p>3) участь у підготовці, розгляд та внесення пропозицій, висновків, рекомендацій до Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності, інших нормативно-правових актів у цій сфері;</p> <p>3-1) схвалення вимог до добросовісності волонтерів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності;</p> <p>4) подання Кабінету Міністрів України пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань утвердження української національної та громадянської</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		громадянської ідентичності.	ідентичності; 5) здійснення інших повноважень, визначених Положенням про Координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.
3	<p>Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834–IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text</p>	<p>Стаття 28. Відповідальність за порушення законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності</p> <p>1. Особи, винні у порушенні законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності, несуть відповідальність згідно із законом.</p>	<p>Стаття 28. Контроль та відповідальність у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності</p> <p>1. Контроль у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (далі – контроль) здійснюється з метою захисту національних інтересів і забезпечення консолідації суспільства. Державна політика у цій сфері спрямована на всебічний розвиток особистості, підтримку її прагнень до самореалізації та захист законних інтересів громадян в умовах протидії</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			<p>деструктивним зовнішнім впливам.</p> <p>2. Суб'єктами здійснення контролю є:</p> <p>Верховна Рада України – у межах здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією України та законами України;</p> <p>Кабінет Міністрів України – у межах контролю за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади;</p> <p>центральні органи виконавчої влади – у межах формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності відповідно до їх компетенції;</p> <p>Генеральний штаб Збройних Сил України – у частині організації</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			<p>підготовки до проходження військової служби; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування – у межах повноважень на відповідній території; інститути громадянського суспільства, наукові та експертні установи – у формі громадського контролю.</p> <p>3. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, щороку готує та оприлюднює доповідь про стан утвердження національної та громадянської ідентичності. Зазначена доповідь подається на розгляд Кабінету Міністрів України та профільному комітету Верховної Ради України до 1 березня року, наступного за звітним.</p> <p>4. Особи, винні у</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			<p>порушенні законодавства про утвордження української національної та громадянської ідентичності, несуть відповідальність згідно із законом.</p>
4	<p>Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543–ХІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n460</p>	<p>Стаття 23. Відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації</p> <p>...</p> <p>3. Призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають також:</p> <p>1) здобувачі професійної, фахової передвищої та вищої освіти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти і здобувають рівень освіти, що є вищим за раніше здобутий рівень освіти у послідовності, визначеній частиною другою статті 10 Закону України "Про освіту", а також докторанти та особи, зараховані на навчання до інтернатури;</p> <p>...</p>	<p>Стаття 23. Відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації</p> <p>...</p> <p>3. Призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають також:</p> <p>1) здобувачі професійної, фахової передвищої та вищої освіти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти і здобувають рівень освіти, що є вищим за раніше здобутий рівень освіти у послідовності, визначеній частиною другою статті 10 Закону України "Про освіту", докторанти та особи, зараховані на навчання до інтернатури, а також особи, що проходять військову підготовку</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			<p>громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу;</p> <p>...</p>
5	<p>Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232–ХІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text</p>	<p>Стаття 11. Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу</p> <p>...</p> <p>4. Військова підготовка за програмою підготовки офіцерів запасу включається до навчальних планів закладу вищої освіти як окрема навчальна дисципліна. Програми військової підготовки розробляються згідно з вимогами кваліфікаційних характеристик офіцерів запасу за відповідною військово-обліковою спеціальністю. Порядок розроблення та затвердження кваліфікаційних характеристик офіцерів запасу та програм військової підготовки офіцерів запасу визначається Міністерством оборони України.</p> <p>...</p>	<p>Стаття 11. Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу</p> <p>...</p> <p>4. Військова підготовка за програмою підготовки офіцерів запасу включається до навчальних планів закладу вищої освіти як окрема навчальна дисципліна. Програми військової підготовки розробляються згідно з вимогами кваліфікаційних характеристик офіцерів запасу за відповідною військово-обліковою спеціальністю. Порядок розроблення та затвердження кваліфікаційних характеристик офіцерів запасу та програм військової підготовки офіцерів запасу визначається Міністерством оборони України</p> <p>Військова підготовка за програмою</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			<p>підготовки офіцерів запасу включає заходи національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, спрямовані на формування у громадян України готовності до захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, утвердження української національної та громадянської ідентичності, поваги до Конституції України, державних символів України, військових традицій та бойового досвіду Збройних Сил України.</p> <p>...</p>
6	<p>Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232–ХІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text</p>	<p>Стаття 11. Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу</p> <p>...</p> <p>3. Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням</p>	<p>Стаття 11. Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу</p> <p>...</p> <p>3. Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		<p>Міністерства оборони України, погодженим з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, та з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.</p> <p>У період дії воєнного стану за рішенням керівника вищого військового навчального закладу або керівника закладу вищої освіти, що мають військові навчальні підрозділи, строк проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу може бути скорочений наполовину.</p>	<p>Міністерства оборони України, погодженим з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, та з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.</p> <p>У період дії воєнного стану за рішенням керівника вищого військового навчального закладу або керівника закладу вищої освіти, що мають військові навчальні підрозділи, строк проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу може бути скорочений наполовину за умови обов'язкового збереження мінімального обсягу практичної підготовки</p>
7	<p>Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556–VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text</p>	<p>Стаття 46. Відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення</p>	<p>Стаття 46. Відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		<p>здобувачів вищої освіти</p> <p>1. Підставами для відрахування здобувача вищої освіти є:</p> <p>1) завершення навчання за відповідною освітньою (науковою) програмою;</p> <p>2) власне бажання;</p> <p>3) переведення до іншого закладу освіти;</p> <p>4) невиконання індивідуального навчального плану;</p> <p>...</p>	<p>здобувачів вищої освіти</p> <p>1. Підставами для відрахування здобувача вищої освіти є:</p> <p>1) завершення навчання за відповідною освітньою (науковою) програмою;</p> <p>2) власне бажання;</p> <p>3) переведення до іншого закладу освіти;</p> <p>4) невиконання індивідуального навчального плану;</p> <p>4-1) відмова здобувачів вищої освіти за медичною або фармацевтичною спеціальністю, які визнані придатними до військової служби, від проходження підготовки офіцерів запасу;</p> <p>...</p>
8	<p>Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text</p>	<p>Стаття 54. Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу</p> <p>...</p> <p>2. Педагогічні, науково-педагогічні та</p>	<p>Стаття 54. Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу</p> <p>...</p> <p>2. Педагогічні, науково-педагогічні</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		<p>наукові працівники зобов'язані:</p> <p>...</p> <p>формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України;</p> <p>...</p>	<p>та наукові працівники зобов'язані:</p> <p>...</p> <p>формувати у здобувачів освіти готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України; виконувати військовий обов'язок у мирний час та під час дії особливого періоду;</p> <p>розвивати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, сприяти зміцненню в них правосвідомості та правової культури,</p>
9	<p>Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу: постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF#Text</p>	<p>2.</p> <p>...</p> <p>Метою проведення підготовки офіцерів запасу є забезпечення Збройних Сил, інших військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили та інші військові формування) необхідною кількістю військовонавчених громадян для виконання військового обов'язку у запасі,</p>	<p>2.</p> <p>...</p> <p>Метою проведення підготовки офіцерів запасу є забезпечення Збройних Сил, інших військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили та інші військові формування) необхідною кількістю військовонавчених громадян для виконання військового обов'язку у запасі,</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		<p>проходження військової служби за контрактом або за призовом осіб офіцерського складу, проходження служби у військовому резерві Збройних Сил та інших військових формувань, здобуття громадянами України військово-облікової спеціальності, навичок і умінь, необхідних для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також забезпечення реалізації права громадян на рівні можливості у виборі професії шляхом здобуття додаткових знань, умінь і навичок, необхідних для належного виконання військового обов'язку в запасі у мирний час, обов'язків військової служби у воєнний час та для майбутньої професійної діяльності.</p>	<p>проходження військової служби за контрактом або за призовом осіб офіцерського складу, проходження служби у військовому резерві Збройних Сил та інших військових формувань, здобуття громадянами України військово-облікової спеціальності, навичок і умінь, необхідних для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також забезпечення реалізації права громадян на рівні можливості у виборі професії шляхом здобуття додаткових знань, умінь і навичок, необхідних для належного виконання військового обов'язку в запасі у мирний час, обов'язків військової служби у воєнний час та для майбутньої професійної діяльності. Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу здійснюється як складова системи</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			<p>мобілізаційної підготовки держави та включає обов'язковий компонент національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання, спрямований на формування національної та громадянської ідентичності, правосвідомості, лідерських якостей, морально-психологічної стійкості та готовності до виконання військового обов'язку в умовах особливого періоду.</p>
10	<p>1 Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу: постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF#Text</p>	<p>2. Підготовку офіцерів запасу на добровільних засадах проходять громадяни України, які мають або здобувають ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, придатні до військової служби за станом здоров'я, пройшли професійний психологічний відбір та успішно склали вступні випробування, а в обов'язковому порядку – громадяни України, які здобувають вищу</p>	<p>2. Підготовку офіцерів запасу на добровільних засадах проходять громадяни України, які мають або здобувають ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, придатні до військової служби за станом здоров'я, пройшли професійний психологічний відбір та успішно склали вступні випробування, а в обов'язковому порядку – громадяни України, які здобувають вищу освіту за медичними та</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
		<p>освіту за медичними та фармацевтичними спеціальностями, придатні до військової служби за станом здоров'я та пройшли професійний психологічний відбір.</p> <p>Перелік медичних та фармацевтичних спеціальностей, за якими здійснюється обов'язкова підготовка офіцерів запасу, визначається МОЗ.</p> <p>Відмова здобувачів вищої освіти за медичною або фармацевтичною спеціальністю, які визнані придатними до військової служби, від проходження підготовки офіцерів запасу є підставою для їх відрахування із закладу вищої освіти відповідно до законодавства у сфері освіти.</p>	<p>фармацевтичними спеціальностями, придатні до військової служби за станом здоров'я та пройшли професійний психологічний відбір.</p> <p>Перелік медичних та фармацевтичних спеціальностей, за якими здійснюється обов'язкова підготовка офіцерів запасу, визначається МОЗ. У разі визнання здобувача освіти за медичною або фармацевтичною спеціальністю непридатним до навчання за програмою підготовки офіцерів запасу за результатами професійного психологічного відбору, але придатним за станом здоров'я до військової служби, щодо нього визначається альтернативний порядок виконання військового обов'язку відповідно до законодавства.</p> <p>Відмова здобувачів вищої освіти за медичною або фармацевтичною спеціальністю, які визнані придатними до</p>

№ з/п	Назва правового акту	Чинна редакція	Запропоновані зміни
			військової служби, від проходження підготовки офіцерів запасу є підставою для їх відрахування із закладу вищої освіти відповідно до законодавства у сфері освіти.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

**ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ
БУЧАНСЬКИЙ РАЙОННИЙ
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ЦЕНТР
КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ**
Код ЄДРПОУ 07726289

« » 20 року
№
08292, м. Буча, вул. Зібуницька, 129

ЗАТВЕРДЖУЮ
Початковий Бучанського районного
територіального центру комплектування
та соціальної підтримки
Київської області
полковник
Юрій І ГАВРИК
20

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
ЯРЕМИ Валерія Володимировича
у практичну діяльність

Комісія у складі:
Голова комісії: ГАВРИК Юрій Григорович, полковник, начальник Бучанського РТЦК та СП;

Члени комісії:
БОДНАРЧУК Олег Григорович, д.ю.н., професор, майор, начальник групи психологічної підтримки персоналу Бучанського РТЦК та СП;
ЯКИМЕНКО Юрій Петрович, підполковник, начальник відділення призову Бучанського РТЦК та СП;
ПОПОВИЧ Станіслав Сергійович, капітан, начальник групи офіцерів запасу Бучанського РТЦК та СП,

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження ЯРЕМИ Валерія Володимировича на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право на тему: «Правові засади національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу» використовуються у діяльності Бучанського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Результати дослідження використовуються при:
проведенні занять з національно-патріотичної підготовки з особовим складом з урахуванням досвіду відсічі російській збройній агресії та стандартів НАТО;
плануванні і проведенні роботи, спрямованої на виховання у військовослужбовців відданості українському народові, формуванні в особового складу центру високих морально-психологічних якостей, готовності до свідомого виконання положень конституції України і законів України, Військової присяги, вимог військових статутів Збройних Сил України, інших нормативно-правових актів і наказів командирів (начальників);

організації та проведенні виховної роботи щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку, профілактиці правопорушень серед особового складу, згуртуванні військових колективів;

організації і контролю національно-патріотичної підготовки в центрі, внесенні пропозицій щодо змісту і методики проведення занять, виходячи з особливостей службової діяльності та специфіки;

впровадженні передового досвіду, внесенні пропозицій щодо вдосконалення форм і методів виховання, національно-патріотичної підготовки та інформаційної роботи;

розробці внутрішніх інструкцій та методичних вказівок щодо організації національно-патріотичного виховання у центрі;

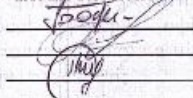
організації роботи щодо військового обліку, накопичення військово-навченого резерву офіцерів запасу, здійсненні контролю за станом військового обліку на підприємствах, установах, організаціях незалежно від їх форм власності;

підготовці пропозицій щодо вдосконалення Порядку проведення військової підготовки громадян за програмою офіцерів запасу;

оновленні підходів до професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання (в частині необхідності перегляду застарілих методик оцінювання);

при організації професійної підготовки з особами відповідальними за військовий облік призовників в територіальних громадах, на підприємствах та установах, проведенні з ними занять.

Члени комісії:

**БОДНАРЧУК О.Г.
ЯКИМЕНКО Ю.П.
ПОПОВИЧ С.С.**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Директор
 навчально-наукового інституту права
 Державного податкового університету
 Василь ГОПЧІЙ
 «04» _____ 2025 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Яреми Валерія Володимировича
на тему «Правові засади національно-патріотичного виховання у
системі підготовки офіцерів запасу»
в освітній процес

Комісія у складі: заступника директора навчально-наукового інституту права з навчально-методичної роботи, к.ю.н., доцента Лугіної Н.А., заступника директора навчально-наукового інституту права з навчально-організаційної роботи, к.ю.н., доцента Омельчук Л.В., професора кафедри кримінального права та процесу, к.ю.н., професора Грицюка І.В. склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Яреми Валерія Володимировича «Правові засади національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», можуть бути використані в освітньому процесі при підготовці та проведенні лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Адміністративне право України», «Кримінальна юстиція» та «Правове регулювання внутрішньої безпеки України» для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм навчання галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» за освітньо-професійними програмами «Правове регулювання публічних та приватних відносин» та «Судова та прокурорсько-слідча діяльність» навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, а саме:

1. Ярема В.В. Особливості правового забезпечення основних напрямів національно-патріотичного виховання в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 100–104. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.18>
2. Ярема В.В. Функції правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 314–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/77>

3. Ярема В. Основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.29>

4. Ярема В.В. Види національно-патріотичного виховання в Україні. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період*: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2023 р.). Львів, 2023. С. 231–234.

5. Ярема В.В. Напрями національно-патріотичного виховання в Україні. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 135–138.

6. Ярема В.В. Основні функції національно-патріотичного виховання військовослужбовців. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року, Київ – Львів – Харків). Львів, 2024. С. 1074–1077.

7. Ярема В.В. Роль патріотизму у системі професійно важливих якостей особистості військовослужбовців та правові засоби його забезпечення. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття*: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (м. Біла Церква, 22 листопада 2024 року). Вінниця, 2024. С. 227–229.

8. Ярема В. В. Мета правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 06 грудня 2024 року). Львів, 2024. С. 242–243.

9. Ярема В. Суттєві ознаки правового забезпечення національно-патріотичного виховання в Україні. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року). Кропивницький, 2024. С. 293–296.

10. Ярема В. Підготовка офіцерів запасу в умовах правового режиму воєнного стану: проблеми та перспективи. *Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький, 2025. С. 677–679.

Комісія підтверджує, що сформульовані за результатами дослідження Яреми Валерія Володимировича пропозиції, висновки, рекомендації можуть

використовуватися під час формування навчально-методичного забезпечення та проведення навчальних запитів.

Заступник директора ННІ права
з навчально-методичної роботи,
к.ю.н., доцент

Наталія ЛУГІНА

Заступник директора ННІ права
з навчально-організаційної роботи,
к.ю.н., доцент

Любов ОМЕЛЬЧУК

Професор кафедри
кримінального права та процесу,
к.ю.н., професор

Ігор ГРИЦЮК